

TARTU ÜLIKOOLI VILJANDI KULTUURIAKADEEMIA

Rahvusliku käsitöö osakond

Pärandtehnoloogia magistriõppekava

Maret Lehis

**POTT- JA KABIMÜTSIDE ALGUPÄRA JA ARENG 18.–19.
SAJANDIL NING NENDE VALMISTAMISTEHNOLOOGIA
REKONSTRUEERIMINE JA ARENDAMINE**

Magistritöö

Juhendajad: Kristi Jõeste, MA

Kaitsmisele lubatud.....
Juhendaja allkiri

Reet Piiri

Kaitsmisele lubatud.....
Juhendaja allkiri

Viljandi 2013

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	3
1. POTT- JA KABIMÜTSIDE UURIMISE KIRJANDUSLIKUD ALLIKAD.....	6
2. METOODIKA.....	9
3. POTT- JA KABIMÜTSIDE PÄRITOLUST JA KANDMISEST.....	13
3.1. Välismõjud rahvarõivale.....	13
3.2. Mütsimoe levik Euroopast Eestisse.....	14
3.3. Viited idapoolsele algupärale.....	20
3.4. Pott- ja kabimütside kandmistraditsioonid.....	25
4. POTT- JA KABIMÜTSIDE VALMISTAMISE JA KAUNISTAMISE PIIRKONDLIKUD ISEÄRASUSED.....	31
4.1. Pott- ja kabimütside uuringu üldised tulemused.....	31
4.2. Mütsimeistrid	34
4.3. Pott- ja kabimütside valmistamiseks kasutatud materjalid.....	35
4.4. Pottmütsidele iseloomulikud tehnoloogilised ja kaunistamisvõtted.....	36
4.4. Kabimütside valmistamine ja kaunistamine.....	39
4.5. Väandra mütside valmistamine.....	43
5. POTT- JA KABIMÜTSID 21. SAJANDIL.....	45
5.1. Materjalid ja töövahendid.....	45
5.2. Valmistamise tehnoloogia.....	49
5.3. Pott- ja kabimütside valmistamise etapid.....	50
KOKKUVÕTE.....	56
SUMMARY.....	57
KASUTATUD ALLIKAD.....	59
LISAD.....	63
Lisa 1. Kaartid.....	63
Lisa 2. Pott- ja kabimütside valim.....	67
Lisa 4. Lõiked.....	74

SISSEJUHATUS

Tänapäeval, 21. sajandil, oleme hakanud järjest enam huvi tundma oma päritolu ja esivanemate pärandoskuste¹ vastu. Muu hulgas on kasvanud ka inimeste teadlikkus selle suhtes, kuidas ehedat rahvarõivast valmistada ja kanda. Seni on rõivaalastes uuringutes Eestis lähtutud järelduste tegemisel peamiselt esemete välimusest. Leian, et sellest üksi on vähe ja sama oluline, või isegi olulisem on süüvida tehnoloogilistesse iseärasustesse. Tähtsal kohal peaksid olema teadmised eri ajastutel kasutusel olnud valmistusviisidest ja materjalidest, kuna selle läbi muutub ka meil praegu olemas olev taustainfo – kust meie eelkäijad oma rõivaste kujundamisel eeskujusid leidsid ja mil moel rõivamood meile liikus.

Rõivakomplekti oluliseks osaks on läbi aegade olnud peakatted, millede valik ainuüksi Eesti alal on olnud väga kirev: riidest tanud, talvemütsid, kootud mütsid jne. Kitsendamaks seda suurt ja põnevat teemat, olen uurimiseks valinud tehnoloogilisest küljest omapärased, papist alusele töödeldud peakatted. Siiski jätan siinkohal veel välja erinevad papile töödeldud tanud ja talvemütsid ning Ruhnu naistemütsid, mis kõik oma mahu tõttu väärivad eraldi uurimistööd. Käsitlen oma uurimuses vaid 18. ja 19. sajandil Põhja- ja Lääne-Eestis moes olnud pott- ja kabimütse, mis on oma olemuselt, materjalikasutuselt ja valmistamisviisilt väga sarnased.

Pott- ja kabimütsimood juurdus nii tugevalt, et need peakatted olid kasutusel 19. sajandi lõpuni, kohati isegi veel 20. sajandi alguseski. Seni olid abielunaised kandnud reeglina linasest riidest valgeid või tikitud tanusid, neiud aga pärgi. Aja jooksul kadusid tanud ja pärjad Põhja-Eestis täielikult ning pottmütse hakkasid lisaks naistele kandma ka neiud. Moe muutudes 19. sajandi lõpul pott- ja kabimütside valmistamine lõppes. Tehnoloogia kadus koos meistritega ning tänaseks ei ole enam oskajaid, kes suudaksid nende peakatete algupärast valmistamisviisi edasi anda. 1920.–1930. aastatel hakati seoses laulupidudega propageerima 18.–19. sajandi talurahva pidulikku riietust kui

1 Pärandoskusteks loetakse eelmiselt põlvkonnalt läbi praktika omandatud teadmisi ja oskusi. ML

rahvarõivast. Siiski ei suutnud uued tegijad valmistada pott- ja kabimütse samal tasemel kui seda tehti ajal, mil need mütsid olid moes.

Foto 1. Pottmütse. Autor Maret Lehis

Foto 2. Kabimütse. Autor Maret Lehis

Pott- ja kabimütsid olid moes pea 200 aastat ja, näidates naisterahva seisust ja staatust, omasid suurt sotsiaalset tähendust. Niisugust rõivaeset ei saa jätta tähelepanuta ehedate rahvarõivakomplektide valmistamisel, paraku on see teema aga viimase 70–80 aasta jooksul rahvarõivakandjate vähese huvi tõttu jäänud tagaplaanile. Sellest asjaolust lähtuvalt on püstitatud minu uurimuse üks ülesandeid: rekonstrueerida pott-ja kabimütside valmistamise tehnoloogia ning arendada seda pärandi jätkuvuse ja elujõu tagamiseks.

Tehnoloogiat ei saa aga uurida ilma taustainfota. Ilmselt ei olnud naistemütsid kohapealne väljamõeldis, vaid nii mood kui ka valmistamisviis pidid olema pärit pigem kusagilt mujalt kui Eesti aladelt, küll aga ei ole välistatud tehnoloogia edasine kohapealne areng. Väidetavalt on Eestis neid omapäraseid mütse hakatud kandma Euroopa maade, eriti Rootsi ja Soome talurahvamoe mõjul. Siiski on pott- ja kabimütside valmistamismeetodid näiteks Soomes kantud peakatetega võrreldes niivõrd erinevad, et tekib küsimus, kas ei peaks seda tehnoloogiat otsima hoopis mujalt? Näiteks on nende mütside valmistamisviis ja lõiked väga sarnased vene *kokošnikute* valmistamisele. Siit tulenebki minu magistritöö esimene uurimisülesanne: leida pott- ja kabimütside tehnoloogiline

algupära ja kaardistada nende peakatete areng.

Minu magistritöö koosneb viiest peatükist. Esimeses käsitlen pott- ja kabimütsidega seonduvaid kirjanduslikke allikaid, teises aga, millistele uurimismetoodikatele olen oma teemakäsitles toetunud.

Kolmandas peatükis uurin kõigepealt pott- ja kabimütside võimalikku algupära ja nende jõudmist Eestisse, milleks tuleb vaadelda rõivamoodi juba enne 18. sajandit nii lääne kui ida pool Eesti piire, Eesti talurahvarõivastust ja ka ajaloolist tausta laiemalt. Et kõnealused mütsid olid suure sotsiaalse tähtsusega, ei saa kuidagi rääkimata jätta nende kandmisviisidest ja -traditsioonidest.

Neljandas peatükis räägin mütsimeistritest, kes üle Eesti neid peakatteid enam-vähem sarnasel viisil valmistasid, materjalide päritolust ja kättesaadavusest ning erinevate piirkondade pott- ja kabimütside tehnoloogilistest ja kaunistuslikest eripäradest. Kuna pott- ja kabimütside valmistamine oli üle Põhja- ja Lääne-Eesti küll üsna sarnane, esines siiski nii piirkondlikke iseärasusi kui ka meistritele iseloomulikke töövõtteid ja meetodeid.

Magistritöö viimane, viies, osa on pühendatud pott- ja kabimütside valmistamisele tänapäeval. Annan soovitusi materjalide ja töövahendite kasutamise suhtes, kirjeldan kõnealuste peakatete valmistamist ning annan tüüplõiked erinevate piirkondade mütside valmistamiseks.

Täna oma juhendajaid Kristi Jõestet ja Reet Piirit asjakohaste kommentaaride ja märkuste eest, ilma milleta oleks käesolev töö kindlasti märksa vaesem. Samuti tänan Igor Tõnuristi heade ja silmaringi avardavate kirjandussoovituste eest.

1. POTT- JA KABIMÜTSIDE UURIMISE KIRJANDUSLIKUD ALLIKAD

Pott- ja kabimütse käsitlevat teaduslikku kirjandust on Eestis ilmunud väga vähe. Esimese ja seni ka ainsa pikema uurimistöö on teinud Eesti esimene etnoloogiadoktor Ferdinand Leinbock, hiljem eestistatud nimega Ferdinand Linnus, ning see ilmus artiklina 1925. aastal Eesti Rahva Muuseumi esimeses aastaraamatus. Nimetatud artikkel oli Leinbocki õpinguteaegne seminaritöö, milles ta käsitles pott- ja kabimütside kuju, materjalikasutust ja valmistamist, liigitas ja kaardistas nende levikut, tegi oletusi algupära kohta. Siiski ei ühineks ma täielikult Leinbocki seisukohtadega. Tema uurimuse nõrkuseks võib pidada tehnoloogiliste teadmiste nappust, lähtumist vaid senistest etnoloogiaalastest teadmistest ja arvatavasti ka ajastule kohastest tõekspidamistest.

Leinbocki kirjutatul põhineb ka pott- ja kabimütside käsitus Eesti Rahva Muuseumi direktori (1922–1928) Ilmari Mannineni raamatus “Eesti rahvariiete ajalugu”, mille esmatrükk ilmus 1927. aastal Eesti Rahva Muuseumi aastaraamatuna nr. 3 ning mis on paljus kokku pandud toleaeagsete üliõpilaste uurimustel.

Samuti on Leinbocki artikkel aluseks Melanie Kaarma ja Aino Voolmaa 1981. aastal ilmunud raamatus “Eesti rahvarõivad” kirjutatud lõigule pottmütsidest (1981: 41–42). Kahjuks ei olegi peale nimetatud Leinbocki (1925) artikli ilmunist keegi võtnud vaevaks neid põnevaid peakatteid, nende mooditulekut ja valmistamistehnoloogiat Eestis rohkem ja põhjalikumalt uurida, ilmselt on peetud seda teavet piisavaks.

Rõõm on nentida, et päris unustustehõlma meie pott- ja kabimütseid siiski vajunud ei ole. Sellest, kuidas ja millal pott- ja kabimütse kanda, on kirjutanud Reet Piiri (2000) raamatusse „Harjumaal uurimusi 5“ artikli „Kuidas Harjumaal 19. sajandil riides käidi?“ ning Igor Tõnurist (2003) oma

raamatus „Rahvarõivakandja abiline“. Viimased pott- ja kabimütse tutvustavad artiklid on aga ilmunud jällegi Reet Piirilt ajakirjas Horisont (4/2012 ja 5/2012), milles ta neid peakatteid ja nende kandmist põgusalt kirjeldab.

Teisalt ei ole pott- ja kabimütse hilisemal ajal atraktiivseks peetud. Võib-olla on üheks põhjuseks ka Mannineni (2009: 81) kui autoriteedi poolt 1927. aastal kirja pandu: ”Ei saa ütelda, et eesti pottmüts oleks üldiselt ilus. See on liiga kõrge ja kohmakas. Leidub ainult vähesel määral erandeid, kaunis väikesi ja kenasid mütse.” Samuti on pärast meistrite kadumist valmistatud niiõelda pott- ja kabimütsi sarnaseid peakatteid, mis aga juba vale tehnoloogia kasutamisest tingituna kipuvad kas tantsijal peast ära kukkuma või lauljal kõrvadele langema, mida aga ei juhtu, kui valmistada peakate spetsiaalselt kandja pea suurust ja kuju arvestades.

Seminaritöös toetus Leinbock (1925) omakorda Soome etnoloogi Uuno Taavi Sireliuse 1915. aastal väljaantud teosele „Suomen kansanpukujen historia“, milles muu hulgas kirjeldatud pisut ka soomlaste *tykkimyssy* algupära. Sireliuse arvates on *tykkimyssy* oma alguse saanud nn. Maria Stuart`i tanust, mis oli üks Prantsuse tanu eritüüpe ja levinud läbi Soome Rootsi. Sellel väitel baseerub ka kogu senine teadmine meie pott- ja kabimütside päritolust.

Tasakaaluks valdavale läänemeelsusele otsustasin pisut vaadata, milliseid peakatteid on kandnud naised teisel pool Eesti idapiiri. Vene rahvarõivauurijad Sosnina ja Šangina (1999) mainivad raamatus „Russkii traditsionnoi kostjum“ samuti ära Vene traditsioonilise naiste peakatte – *kokošniku* – pärinemise Prantsuse tanust. Arvestades vene aadelkonna tihedaid sidemeid Prantsusmaa ja prantsuse kultuuriga, on see ka usutav.

Kuivõrd eestikeelses kirjanduses pott- ja kabimütside päritolu kohta ammendavat informatsiooni ei ole ja Euroopa moe muutused jõudsid meile tõenäoliselt mõningase hilinemisega, on loogiline nende peakatete eelkäijaid otsida varasematel sajanditel Euroopas kantute seast. Et kirjalikes allikates on mainitud pott- ja kabimütside (Leinbock 1925), aga ka soomlaste *tykkimyssy* (Manninen 2009, Sirelius 1915, Kaukonen 1985) ja venelaste *kokošniku* (Sosnina ja Šangina 1999) arengut nn. Maria Stuart`i tanust, mis oli tuntud kui 16. sajandi naistemüts, siis alustan ka oma uurimust just

nimetatud sajandist. Kindlasti saab mütsimoe uurimisega minna ajas veel kaugemalegi, kuid arvestades edasisi teemakäsitlusi ei ole võimalik nii laia uurimismaterjali käesolevasse magistritöösse mahutada.

16. sajandi – renessansiajastu – naiste peakatete teemal on kirjutanud väga põhjaliku artikli “French Hoods: Development of a Sixteenth-Century Court Fashion.” Ameerika kostüümiajaloolane ja kostüümidisaini dotsent Melanie Schuessler (2009). Üldse on selle perioodi rõivastust ja peakatteid maailmas uuritud väga palju ja nii mõnegi artikliga on võimalik tutvuda interneti vahendusel.

2. METOODIKA

Pott- ja kabimütside kandmistraditsioon hääbus 19.–20. sajandi vahetusel linnamoelise rõiva kasutuseletulekuga seoses linnastumise ja industrialiseerimisega. Uute kardinaalsete moemuutustega kaasnes tõenäoliselt meistrite ümberõpe või üldse senisest tööst loobumine. 1920.–1930. aastatel, kui rahvarõivakandmine laulupidude tõttu taas populariseerus, on küll püütud pott- ja kabimütse valmistada, kuid tehnoloogiliste teadmiste puudumisel ei ole need peakatted varasematega võrreldes originaalilähedased. 21. sajandil ei ole enam leida ühtki meistrit, kes pott- ja kabimütse päris algupärasel viisil oskaks valmistada ning seetõttu ei ole mul olnud võimalik ka kedagi selle teema raames küsitleda. Minu magistritöö põhineb vaid kirjalikel ja esemelistel algallikatel ning isiklikul pikaajasel praktikal.

Ka muude etnograafiliste esemete uurimisvaateväljas ei avane parem pilt. Tehnoloogiauuringud praktiliselt puuduvad, samuti ei ole olemas kirjalikku uurimismetodoloogiat tekstiilesemete valmistamise uurimiseks. See valdkond on puudulik ka mujal maailmas. Esemeid, sealhulgas tekstiile, on uurinud ajaloolased ja arheoloogid, kes näevad neid küll kultuurikandjatena ja saavad nende abil kirjeldada varasemat elu-olu üldisemalt, kuid nende edastatavad kirjeldavad andmed ei ole piisavad säilinud esemete taastamiseks, rekonstrueerimiseks ja pärandoskuste säilitamiseks.

Viimase kümne aasta jooksul on käsitöömeistrid siiski püüdnud teadusesse läbi murda. Põhjamaade üks väheseid käsitööteadlasi on rootslane Martin Cizsuk, on palju uurinud telgedel kudumist, siidkangaste valmistamist Rootsis ja ajalooliste kostüümide valmistamist. Ta kirjutab, et käsitööteadmised ja akadeemilised teadmised on kaks väga erinevat asja, kuna käsitööalaseid teadmisi on raske kirjeldada ja seetõttu on neile ka akadeemilises kontekstis raske viidata. Käsitööliste arutluskäik on tegevusepõhine – kui mina saan teha seda eset nii, siis järelikult see ongi nii tehtud. Samas on võimatu aru saada esemete valmistamise tehnoloogiast ilma neid füüsiliselt läbi tegemata. (Cizsuk 2007: 13–14) Tõepoolest on keerukas kirjeldada ladusas akadeemilises

keeles tekstiilesemete valmistamisel kasutatavaid töövõtteid. Inimene, kes ei ole ise sarnaste teemadega kokku puutunud, ei pruugi päriselt aru saada ka seletavatest-abistavatest joonistest ja fotodest. Cizsuk leiab, ja minu arvates põhjendatult, et arusaam sellest, kuidas ja miks mingit eset peaks valmistama, põhineb loogikal, kuid see võib erinevates ühiskonna valdkondades ja erinevatel ajaperioodidel olla erinev. (sealsamas: 15)

Siiski ei ole eseme tehnoloogia uurimiseks ainus viis püüda seda eset võimalikult sarnaselt järgi teha. Adhi Nugraha toob oma 2012 aastal Aalto Ülikoolis kirjutatud doktoriväitekirjas välja kuus elementi, mis ajaloolise eseme tehnoloogia uurimisel tähtsad on: materjal, töövahendid, töökeskkond, eseme kuju, selle kujutis ja mõiste. (2012: 239) Laiemalt tuleks aga vaadelda veel kuut esemega seotud aspekti: kultuurilist, sotsiaalset, ökoloogilist, majanduslikku, eksistentsiaalset ja eneseväljenduslikku. (Sealsamas: 205) Neid kahte tasandit võiks tinglikult nimetada ka mikro- ja makrotasandiks. Seega saame me luua tehnoloogiliselt sarnase eseme ainult siis, kui oleme mõlema tasandiga hästi kursis ja omame ülevaadet sellest, kuidas need teineteist vastastikku mõjutavad.

Pott- ja kabimütside puhul saame rääkida materjalist, millest need originaalpeakatted on tehtud ja mida püüame täna sobivatega asendada ning aja jooksul arenenud ja täiustunud töövahenditest, mille hulgast sobivaimad leida. Töökeskkond markeerib tollaste meistrite elu-olu, milles nad töötasid. Eelnevast kolmest tuleneb suuresti peakatte kuju – milline müts oli meistril üldse võimalik valmistada.

Pott- ja kabimütside kujutistena võime tõlgendada nende kandmist kujutavaid vanu maale ja fotosid². Need annavad teavet nende peakatete kandmisviiside ja kandjate kohta. Tõsi, nendesse tuleks siiski suhtuda kriitiliselt, kuna maalidel on kindlasti juures ka pisut kunstniku fantaasiat ja ilumeelt ning tolleaegsed fotod on reeglina poseeritud. Fotograafi juurde minek või vastupidi – fotograafi küllatulek – oli sel ajal inimestele suursündmus. Kuna tegemist oli ikkagi ajaloo jäädvustamise ning millegi suure ja tähtsaga, pandi pildi peale ikka paremad riided selga, nii palju

2 Fotograafia alguseks Eestis võime lugeda aastat 1840, mil jõudis Tallinnasse esimene fotokaamera. Tuntuimaks fotograafiks oli Charles Borchardt (kodanikunimega Carl Amandus Borchardt, 1834–1892), kes on ka esimeste etnograafiliste fotode looja Eestis fotokoguga „Eesti tüübid“.

kui neid siis kellelgi olemas oli. Seega võime arvata, et fotograafia ei kajasta rahvarõiva, sealhulgas ka peakatete kandmist päris tõeselt.

Mõistena võime käsitleda asjaolu, et nimetus „pott- ja kabimütsid“, mis väljendab ühtlasi ka nende kuju, on tulnud käibesse pigem seonduvalt vajadusega leida nendele peakatetele tagantjärele mingi ühine nimetus. 18.–19. sajandil nimetati neid valdavalt naistemütsideks, aga esines ka muid huvitavaid nimesid: mutrimüts, moorimüts, munamüts, kõrgemüts, laimüts, isegi pääsukese pesa.

Kogu makrotasand on aga nendele eelnevatele teadmistele taustaks ning selleta ei ole võimalik saada üldist ettekujutust pott- ja kabimütside olulisusest ja märgilisusest 18–19. sajandi Põhja- ja Lääne-Eesti külaühiskonnas.

Kõigest sellest lähtuvalt on pott- ja kabimütside uurimisel vajalik tunda üldist kohalikku kultuurikonteksti, mis annab tehnoloogiale ja materjalidele oma põhjenduse. Esemete ja nende valmistamistehnoloogia uurimine omakorda annab võimaluse teha järeldusi nende mütside algupära uurimisel ning annab meile uue teadmise mütsimoe liikumisest Euroopast Eestisse.

Magistritöö uurimusliku osa aluseks on lisaks välismaisele ja vähesele kohalikule kirjandusele Eesti Rahva Muuseumi (edaspidi ERM) arhiividest kogutud teave (etnograafiline arhiiv (EA); korrespondentide vastused (KV); fotokogu), samuti esemed.

Pott- ja kabimütse on säilinud palju, neid on rohkelt muuseumides aga ka erakogudes, samuti võib neid leida vanavarakauplustes. Ainuüksi ERMis on kokku 252 kabimütsi ja 633 pottmütsi (Piiri 2012). Et nende peakatete valmistamine on üle Põhja- ja Lääne-Eesti olnud sarnane, ei näinud ma vajadust tutvuda kõigi nende mütsidega kõikidest muuseumidest. Esemetest on vaatluse all olnud 336 pott- ja kabimütsi ERMist (163), Rakvere Muuseumist (60), Eesti Vabaõhumuuseumist (57), Pärnu Muuseumist (22), Järvamaa muuseumist (16), Lihula Muuseumist (5), Maatra Talurahvamuuseumist (5) ja Rannarootsi Muuseumist (2), minu enda erakogust (6). Lisas 2 toodud valimitabelis on nendest mütsidest 145 andmed. Valik on tehtud üle pott- ja kabimütside levikuala, lähtudes sellest, et kõik olulisemad piirkonnad oleksid kaetud. Pottmütse on küll arvuliselt kõige

rohkem, kuid oli ju ka Põhja-Eesti ala, kus neid kanti, kõige suurem. Olulisel kohal on need mütsid, mille kohta on teada valmistamise aeg, valmistaja andmed ja millisel puhul neid kantud on. Kaasatud on ka mõned erandlikud ja ebareeglipärased pott- ja kabimütsid, mis tunduvad olevat meistrite kätetöö.

Olulisel kohal minu magistritöö kontekstis on olnud eseme kaudu tehnoloogia tuletamine ja õppimine. Tehnoloogiast arusaamiseks on olulisel kohal lagunenud ja halvasti hoitud esemed, millelt on hästi näha nende valmistamisviisi ja -materjalid. Paar väga halvas seisukorras mütsi, mida pole olnud võimalik mingilgi kujul päästa, olen päris lahti harutanud. Selle abil sain teadmised, millises järjekorras on võimalikud tööetapid teostatud. Mõistmaks sobiva (kohaliku) tehnoloogia valimise olulisust, püüdsin valmistada pottmütsi sarnasel teel nagu soomlased teevad *tykkimys* t.

3. POTT- JA KABIMÜTSIDE PÄRITOLUST JA KANDMISEST

3.1. Välismõjud rahvarõivale

18.–19. sajandi pidulikku talurahvarõivastust tunneme me tänapäeval rahvarõivana. Tegelikult pärinevad mitmed rahvarõivaste elemendid, samuti rõivaste kandmisega seotud traditsioonid feodalsmiperioodist hoopis varasemast ajast. Osalt püsisid need visalt veel linnamoele üleminekulgi. (Kaarma ja Voolmaa 1981: 14) Rahvarõivad tähistasid ühtaegu nii seisuslikku ja rahvuslikku kuuluvust – alamast seisust ja maarahvast (Värv 2008: 279). Rõivaste kujunemist mõjutasid peale kliima ning elu- ja töötingimuste veel majanduslikud võimalused, tehnilised oskused ja juba väljakujunenud traditsioonid. Suurteks mõjuteguriteks on läbi aegade olnud kõrgemate seisuste ja naaberrahvaste rõivastus, mida siis püüti vastavalt oma maitsele ja oskustele jäljendada.

Eesti rahvarõivad jagunevad neljaks suureks rühmaks: Lõuna-Eesti, Põhja-Eesti, Lääne-Eesti ja saarte rahvarõivad. (vt lisa 1) Nende nelja rühma arengus on mänginud suurt rolli nii Eesti ala halduslik jaotus kui ka siia elama asunud võõrrahvaste esindajad.

Nagu näha jooniselt 1 lisas 1, on olnud Ida-Eestis mõjutajaiks slaavlased, samuti setode juures ja Kirde-Eestis. Saartel, Lääne- ja Põhja-Eesti rõivastuses on jälgi rootslastest, Lõuna-Eestis aga Liivi ja Läti jooni. Keelemurdealane jaotus, muu rahvakultuur ja arheoloogiline materjal tõendavad, et need rühmad on väga vanad ning saanud alguse juba muistsetest hõimuerinevustest (Kaarma ja Voolmaa 1981: 14). (vt lisa 1 joonis 2)

Rõivaste piirkondlikud iseärasused tekkisid seoses inimeste eluviisiga – liiguti suhteliselt vähe ja põhiliselt ühe kihelkonna piires, milles omad traditsioonid, tavad ja reeglid. Ellen Värv kirjutab, et vanad rõivastumistavad säilisid eelkõige tseremoniaalarõivastuses ja lihtsais igapäevastes

töörõivastes. Muutustele altimad olid pühapäeva- ja peoriided. (Värv 2008: 279) Teada on ka, et rõivad moodustasid olulise osa nii talu- kui ka mõisateenijate töötasust. Seejuures olid mõisateenijatele – toatüdrukutele, ammedele ja teistele töötasuna antavad rõivad üheks kanaliks, mille kaudu moega seotud uuendused talurahva rõivastusse levisid. (Kaarma ja Voolmaa 1981: 14–15)

Joonis 3 lisas 1 kujutab Eestimaa ja Liivimaa kubermangude haldusjaotust 19. sajandi II pooles. Kui kõrvutada seda Leinbocki 1925 aastal koostatud kabi-, pott- ja Vändra mütside levimise kaartiga (vt lisa 1, joonis 4), on näha ilmseid sarnasusi. Nagu Leinbock juba oma 1925 aastal ilmunud artikli lõpus viitab, on etnograafiliste esemete leviku piiri kattumine Eesti- ja Liivimaa kubermangu piiriga jätkuvalt uurimist vääriv teema.

3.2. Mütsimoe levik Euroopast Eestisse

Pott- ja kabimütside algupärast rääkides on Leinbock (1925) toetunud Soome etnoloogi Uuno Taavi Sireliuse 1915. aastal väljaantud teosele “Suomen kansanpukujen historia”. Sirelius (1915: 64) kirjutab, et 17. sajandil levisid nii Soomes kui Rootsis nn Maria Stuart`i tanust³ eeskujul saanud peakatted, mida nimetati *tykkimyssy*. Algselt kandsid neid mütsi kirikutegelaste ja kodanlasteprouad, kuid 18. sajandil hakkas neid alates Lääne-Soomest kandma ka talurahvas (sealsamas). Ida-Soomes jõudsid need peakatted hiljem ja olid kasutusel lühemat aega. Toini-Inkeri Kaukonen (1985: 64–65) leiab siiski, et kõnealused peakatted jõudsid Soome talurahvani kodanlaste, käsitöölise ja teenijate kaudu.

3 Maria Stuart (1542–1587) oli Šotimaa (1542–1567) ja Prantsusmaa (1559–1560) kuninganna. Pärast oma esimese abikaasa, Prantsusmaa kuninga François II surma, olles vaid 17-aastane, kandis ta leinariietusena valget tanu, valgest brokaadist kleiti, valgeid saapaid ja sukki ning selle kõige üle tumedat loori. (Zweig 1983: 35) Stefan Zweig (1983, [1935]) kirjeldab, kuidas Maria Stuart, rõhutamaks oma lesestaatust, pidas vajalikuks riietuda samamoodi ka oma pulmas (1565), kui ta abiellus oma teise abikaasa, Henry Darnley`ga (sealsamas: 93). Ilmselt oli tema kostüümis midagi tole aja kohta iseäralikku või erilist, et selle kirjeldus ajalooürikutesse kirja on pandud. Teistsugused ja uued aksessuaarid torkasid kindlasti silma ja tekitasid matkimissoovi, arvestades, et nende kandjaks oli noor ilus kuningalesk.

Foto 3. Maria Stuart, Šotimaa kuninganna Tundmatu autori maal 1575, Glasgow Art Gallery.
<http://pinterest.com/godsreminders/god-save-the-queen/> ja <http://pinterest.com/BeingBess/mary-queen-of-scots-stuarts/>

Wilcox`i (2008: 90 ja 130) järgi oli Maria Stuart`i tanu valmistatud õhukesest ažuursest riidest, millel oli traat servas ning mis moodustas otsaesise kohal nurga. Juuksed kammiti eest lahku, puuderdati ning kinnitati rullidena kuklasse. Ka maalidel on kujutatud Maria Stuartit valge batistist ja pitsist leinatanuga, mida Catherine de`Medici (1519–1589) (Schuessler 2009: 130) hakkas hiljem kutsuma lesetanuks (Wilcox 2008: 90). Stuart`i esimene lesetanu oli suhteliselt lauge esiäärega, hilisematel aga tõepoolest on otsaesise kohale murtud nurk, samuti on tanu äärepitsid aja jooksul muutunud laiemaks ja õhulisemaks. Suured pitskaunistused rõhutavad vaieldamatult kandja suursugusust.

Melanie Schuessleri väitel on Euroopas selliseid naiste peakatteid nende kandmise ajal 16. sajandil tuntud “Prantsuse tanu” nime all (2009: 134) ning esmased andmed nendest on pärit juba aastatest 1510–1515 (sealsamas: 131). Ühe Prantsuse tanu versioonina kandis Maria Stuart lõikeliselt ja kaunistusviisilt pisut erilisemat peakatet, kuid ajaloolised tõendid selle kohta, et seda ka 16. sajandil “Maria Stuart`i tanuks” kutsuti, Schuessleri andmetel puuduvad (sealsamas: 133). Ta leiab, et tegelikult pole ka “Prantsuse tanu” mitte Prantsusmaalt pärit, vaid on sinnagi väljastpoolt toodud (sealsamas: 132), kuid seal hästi omaks võetud ning mujale Euroopasse (Hispaaniasse, Inglismaale ja Madalmaadesse) ja Skandinaaviamaadesse edasi levinud. Ka mujal on sarnased peakatted tuntud

olnud just nimelt Prantsuse tanudena (sealsamas: 131).

Foto 4. Tykkimyssy. (Holst 2011: 145)

Niisiis on eeldatav pott- ja kabimütside euroopalik algupära. Pole aga teada, millal ja kuidas täpselt see moesuund Eestisse jõudis. Tuginedes Leinbockile (1925) oletab Manninen (2009: 83), et kuna pottmütsid hakkasid Eestis levima kõigepealt Harju- ja Virumaal, on tõenäoline, et need on meile toodud Soomest. Soomes on *tykkimyssy* olnud kasutusel juba 16. sajandi lõpul, mil seda võisid kanda vaid kõrgemast seisusest naised. Peakate levis maarahva hulka umbes 17. sajandi keskpaiku. Soomes on olnud selle mütsi kandmise õigus väga rangelt reglementeeritud ning seisusevastaselt mütsi pähe pannud naisterahvas võis saada näiteks kuni kaheksa-päevase vanglakaristuse (Sirelius 1915: 64–65). Ka Eestis on juba alates 1524. aastast välja antud erinevaid luksusmäärusi riietumise kohta, mille eesmärgiks oli seisuslike vahede rõhutamine (Talve 2004: 111–112) materjalide ja ehete kasutamise läbi. Siiski otseselt pott- ja kabimütside kandmise kohta käivaid seadusi ma leidnud ei ole. Ilmselt levisid nimetatud peakatted ka meil kõigepealt linnades ning mõisates härrasrahva ja nendega lähemalt kokkupuutuvate mõisateenijate seas (Leinbock 1925: 98).

Sireliuse (sealsamas: 70; Lehtinen, Sihvo 2003: 128) väitel on Soome *tykkimyssy* väga sarnane Rootsis kantud tanudele (*bindmössa*) ja seepärast peetakse seda laenuks Rootsi rõivastusest.

Foto 5. *Bindmössa*, Nordiska Museet 2710

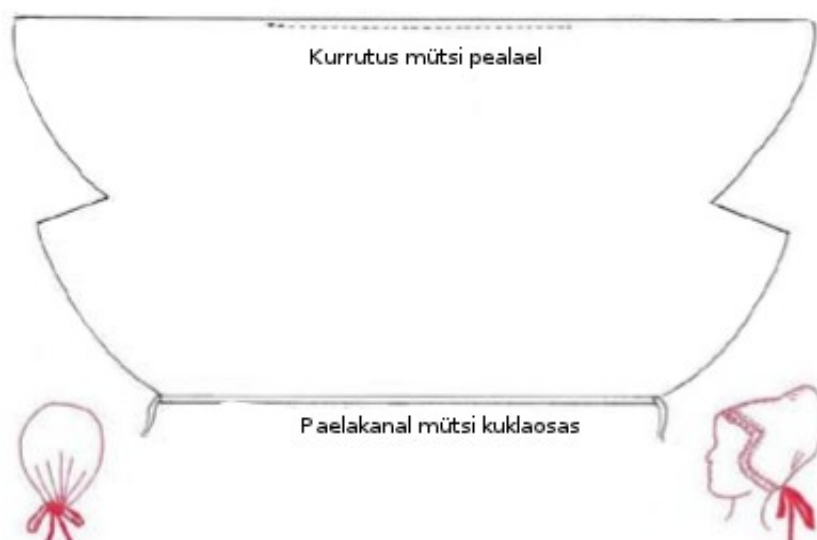
Foto 6. Pinnmüts, ERM 16654

Leinbock leiab (1925: 102), et Rootsi päritolu võiks olla ka meie kabimütsid, ning seda nii tüpoloogilistel ja keelelistel põhjustel kui ka geograafilise leviku järgi. Alustagem selle loetelu viimasest – geograafilisest levikust. Kabimütse kanti Lääne-Eestis: Läänemaal, Saaremaal, Pärnu-Jaagupis, Toris ja Vigalas. Seega võiks ju eeldada, et eelkõige Eesti rannaaladel, kus elas rootslasi, kanti siis ka rootsipärast rõivastust ja peakatteid. Kuid Eesti rootslased asusid rannikualadele elama juba 13. sajandil, kui uurimisalune mütsimood polnud veel Rootsi jõudnud, mistõttu ei saa järeldada, et nad meile kabimütse oleks saanud levitada. Näiteks tuleb Aino Voolmaa välitöödelt (Voolmaa 1971: 49, 61–62) välja järgmine informatsioon: „Vihterpalu kandis olid pottmütsi (ja mitte kabimütsi M.L.) kandjateks harilikult eestlased, rootslased kandsid väikseid pehmeid sitsiriidest valmistatud kinniseid mütse ja tanusid, mis liibusid ümber pea. Pidulikud tanud olid välja õmmeldud ja litritega kaunistatud. Paistis kaugele välja, kes rootslane, kes eestlane. Noarootsis käidud aga üldse eestipäraselt riides ja naised kandsid seal kabimütse.“.

Mis puutub keelelisse sarnasusse, siis jah – Saaremaal kasutusel olnud “pinnmüts” sarnaneb tõesti rootsikeelse nimetusega “*bindmössa*”. Kuid sellega kogu sarnasus ka piirdub. Pealegi hakati Saaremaal pinnmütsi kandma tunduvalt hiljem kui mandril ning laialdast kasutust see ei leidnudki. (Soorsk 2008: 22)

Kui rääkida peakatete tüpoloogiast, siis on *bindmössa* äravahetamiseni sarnane Soome *tykkimysy`ga*. Sarnased on kuju, valmistamisviis, kaunistused. Mõlemad valmistatakse spetsiaalsel vormil kiht-kihilt kõigepealt voodriks linast või sitsiriidet, seejärel paberit kleepides, seda kuivatades ja kuklaosa voltides. Ka kaetakse need mütsid sarnaselt, kasutades selleks kas spetsiaalselt vabrikus kootud (Ciszuk 2012: 64–65) või käsitsi tikanditega kaunistatud siidi. Pinnmüts seevastu on aga täielikult meie oma kabimüts – valmistatud kokkuõmmeldud papist alusele, kaetud mustrilise siidiga ning kaunistatud kardpitsi ja kitsa valge äärepitsi – treemliga.

Meie kabimütsidele Põhjamaades kujult sarnaseim on olnud Taanlaste *kvindehue* – müts, mida Taani naised kandsid 16.–17. sajandil. (Dahl, Grolsted 2009: 20–31) Tekkib küsimus, kuidas jõudis see peakattemood siis Eestisse alles 200 aastat hiljem, kui Taanis oli ta juba unustatud.

Joonis 1. 16.–17. sajandil Taanis moes olnud naiste peakatte *kvindehue* lõige. (Dahl, Grolsted 2009: 26)

Jällegi leiame vastuse tehnoloogiast. Valmistamisviisilt sarnaneb *kvindehue* pigem, aga ka mitte täielikult, meie lihttanuga. Müts koosneb ühest voodriga kangatükist, mis on vajalikes kohtades kurrutatud ja kroogitud (Sealsamas: 24 ja 26). Lihttanust eristab seda peakatet lõikeline esiserv ja kurrutatud osa pealael (joonis 2), mis tanul jääb aga kukla poole. Võib paralleeli tõmmata mütsi

nimetusega: *kvindehue* tähendabki taani keeles naistemütsi, nagu on kutsutud ka meie pott- ja kabimütse.

Pottmütside leviku algusaega aitab mõneti selgitada Sari Marjut Rainne artikkel Tallinnas Jaani seegi väljakaevamistel leitud metallpitsidest (2010). Artiklis räägitakse palju haudadest leitud metallpitsidega kaunistatud siidmütsidest. Olen ise leitud mütsi näinud ja julgen oletada, et tegemist võib olla esimeste pottmütsi sarnaste peakatetega.

On kindlaks tehtud, et kõik matused pärinevad 16.–18. sajandist, kui Katariina II korraldusel kirikaedadesse matmine lõpetati, see aeg ühtib pottmütside levikuga. Teada on ka, et Jaani seegi kalmistule maeti tavalised küla- ja linnaelanikud. Sarnaseid mütsi on leitud varasematel kirikutesse sängitatud matuste uurimisel (sealsamas: 302–303).

Foto 7. Üks Eesti Ajaloomuuseumis säilitatavatest metallpitsiga kaunistatud peakatetest. Foto autor Maret Lehis.

Eesti Rahva Muuseumis säilinud vanimad pottmütsi sarnased peakatted on sarnaselt Jaani-seegi kalmistu väljakaevamistelt leitudega kaetud siidiga, pehmed ja kaunistatud metallpitsidega (ERM 16088, 16430, A 509: 3817). Vanuselt järgmised on juba papist alusele töödeldud, kuid samuti veel kardpitsidega kaunistatud nn. tohvimütsid. (ERM A509: 3395).

3.3 Viited idapoolsele algupärale

Pott- ja kabimütside Soome ja Rootsi päritolu vastu räägivad suured tehnoloogilised erinevused nende valmistamises võrreldes Eesti mütsidega. Nimelt on meie pott- ja kabimütsid eranditult töödeldud kokkuõmmeldud papist põhjale, *tykkimyssy* ja *bindmössa* alus aga kleebitakse vastava vormi (foto 8) peal kokku mitmest kihist (ajalehe)paberist (Hokkanen 1988). Puuduvad igasugused viited ja allikad Eestis mütside valmistamiseks kasutatud vormide kohta. Iseärasusteks on veel, et pottmütsid on rohke lina või takkudega, hiljem ka vatiga, ümaraks polsterdatud, kabimütsidel esineb erinevaid pitskaunistusi ja kardpaelu.

Foto 8 Puidust vorm tykkimyssy põhja vormimiseks.
Valmistas Pearn-Märt Lehis. Foto autor Maret Lehis

Ei saa päriselt välistada võimalust, et pott- ja kabimütsid meile üldse läbi saksa soost mõisnike on sattunud, sest Prantsusmaalt levisid nad ju Saksamaalegi. Fotol 10 (lk 21) on näha Saksamaal valmistatud tanu, mis võiks oma kuju poolest olla olnud inspiratsiooniallikaks meie Vändra mütsidele (vt foto 11 lk 21). Hoolikalt otsides võib leida ka teistele kabimütsidele sarnaseid naiste peakatteid. Igal juhul leian, et seosed Saksamaa ja teiste Saksa kultuuriruumi alade peakatetega väärivad kindasti edaspidist uurimist.

Foto 9. Tanu Saksamaalt,
<http://www.metmuseum.org/collections/search>

Foto 10. Vändra müts, ERM A 509: 3817

Kui aga lähtuda sellest, et meie mütsidel tõesti Saksa algupära on, siis sellisel juhul oleksid need pidanud ilmselt levima küll üle kogu Eesti. Tegelikult ühtis naistemütside levikuala piir tollase Põhja- ja Lõuna-Eesti vahelise endise administratiiv-piiriga (Leinbock 1925: 103), mida siis rahva hulgas vastavalt Tallinnamaaks ja Riiaaaks kutsuti. (vt lisa1 joonis 3) “Riiaa vanematel inimestel olid valgest linasest riidest tanud, pits ääres, nurk püsti. Tallinnamaa inimestel olid kõrged mütsid.” (Voolmaa 1989: 296–297).

Pole teada, mis põhjusel Põhja-Eestis tanud välja tõrjunud naistemütsid Lõuna-Eestis soosingut ei leidnud. Siin on võimalik paralleeli tõmmata meeste kaapkübaratega, mille puhul samuti Lõuna-Eestis säilis algne, pealt kitsenev kübaramood, samas kui suuremas osas Põhja-Eestis (va Ida-Virumaal) võeti kasutusele uuemad, ülalt laieneva rummuga peakatted. Ehk oli “Riiaa” rahvas moe suhtes lihtsalt konservatiivsema iseloomuga, aga ehk mängib siin hoopis rolli ka rahvastiku etniline päritolu ja sellest tulenevad maitse-eelistused.

Kuid vaadake pisut ka poliitilisi asjaolusid. Alates 1700. aastast laastas Eesti ala Põhjasõda, mis ühtlasi märkis Rootsi aja lõppu. Pärast 1721. aasta rahu jagunes piirkond Riia ja Tallinna kubermangu vahel. Kummaski oli neli maakonda, kuid omaette provintsi moodustas Saaremaa, mis

samuti Riia kubermangu kuulus. (Talve 2004: 199). Suhtlus Venemaaga oli tihedam, mistõttu võidi sealt üle võtta ka nii mõndagi rõivamoest – miks mitte peakatteid.

Sosnina ja Šangina (1999: 117) kirjutavad, et alates 17. sajandist hakkasid Venemaal naised kandma, jällegi Prantsuse tanude eeskujul, kokošnikuid ning 18.–19. sajandil olid need seal populaarseimad naiste peakatted. Kuna Venemaa territoorium oli suur, olid ka kokošnikud oma konstruktsioonidelt ja kaunistusviisidelt väga erinevad. (sealsamas: 117) Põhja-Venemaale iseloomulikud kokošnikud on tihti sarnaselt meie pott- ja kabimütsidele valmistatud pappalusele (Gorožanina ja Zaitseva 2003: 20–21) ning neid on ka kantud sarnasel viisil – kodust välja minnes seotud rätik üle mütsi (vt joonis 2). (Sosnina ja Šangina 1999: 120)

Foto 11. Naine kokošnikuga.
Tundmatu autori maal 1769

<http://www.bibliotekar.ru/rusKart/14.htm>

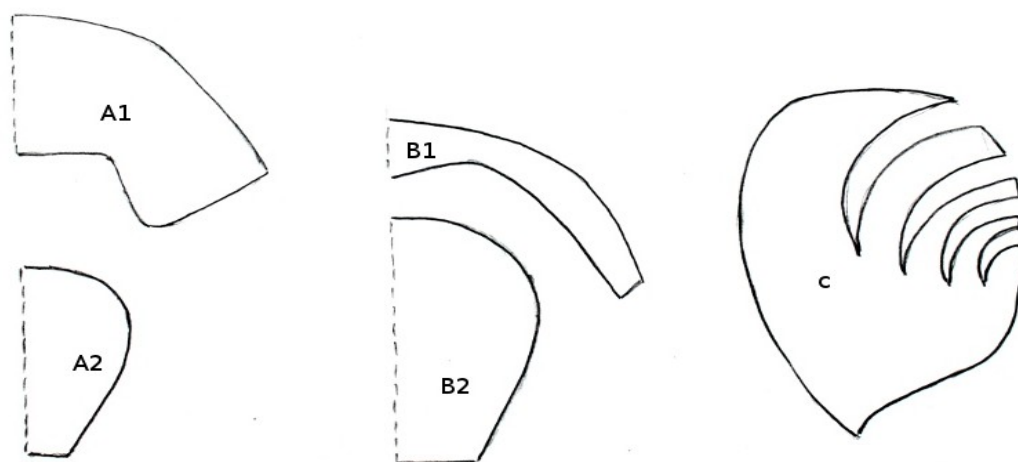

Joonis 2. Kokošnik
Põhja-Venemaalt
(Sosnina ja Šangina 1999: 119)

Üheks oluliseks sarnasuseks meie naistemütsidele on *kokošnikutel* esiääre küljes sageli esinev kitsas pits, mis on näha ka fotol 11. Soome ja Rootsi mütsidel näiteks on see pits (*tykki*, *stycke*) väga lai – algab poolelt pealaele ning ulatub laubani.

Kokošnikuid on kaunistatud märksa rikkalikumalt kui meie pottmütse. Pidulikumad peakatted olid tikitud kardniitidega, ehitud helmeste ja ripatsitega. Kuid sellegipoolest on pott- ja kabimütside kaunistamisvõtted sarnasemad neile kui soomlaste *tykkimyssy*le.

Pannes kõrvuti *bindmössa*, *tykkimyssy*, *kokošniku* ja pottmütsi lõiked, on erinevused selgelt näha. Kui *bindmössa* ja *tykkimyssy* koosnevad kahest ühesugusest üle pea eest taha kokku õmmeldud poolest, siis nii *kokošnik* kui pott- ja kabimütsid koosnevad esitükist ja tagatükist, mille ühendamise õmblus jookseb risti üle pea. (vt joonis 3) Pottmütsi ja *kokošniku* üheks tehnoloogiliseks sarnasuseks võib lugeda veel mütsile vajaliku kuju andmist polsterdamise abil. Reeglina on vanemate mütside puhul nii Eestis kui Venemaal kasutatud lina või takku.

Joonis 3. Pottmütsi esi (A1) ja tagatükk (A2), *kokošniku* esitükk (B1) ja tagatükk (B2) ning *tykkimyssy* lõige (C).

Joonise autor Maret Lehis

On üksikuid andmeid, et Ida-Virumaal on kantud Peterburist toodud ja siin pisut ümber tehtud pottmütse (ERM 17492), mis meie omadest üldse ei erine. Siiski ei ole pottmütse Venemaal tehtud ega Vene naiste poolt kantud, vaid sellele on olemas teised põhjendused. 19. sajandil oli Peterburi ümbrusesse elama asunud päris palju eestlaseid, seal hulgas käsitöölisi. Jüri Linnuse (1973: 166) arvates võiks Tallinna seos Peterburi käsitööga olla vägagi huvipakkuv, kuna 1811. aasta

hingeloenduse andmetel elasid mitmed Tallinnas arvel olnud käsitöölised tegelikult Peterburis. Teada on, et 19 sajandi lõpuks oli Peterburi kubermangu elanikest eestlaseid juba 3%. Ka käis 19. sajandil ja eriti selle teises pooles palju Eesti soost tüdrukuid Peterburis “lapsehoidjana või teenijana” raha teenimas (Raid 2012: 77–78) ning eks nii need mütsid ka sinna sattusid.

3.4. Pott- ja kabimütside kandmistraditsioonid

Mõistmaks pott-ja kabimütside kandmise ning pitside ja lintidega kaunistamise põhjuseid, peab tundma peakatete, aga ka rahvarõiva kandmistraditsiooni üldisemalt. Ellen Värv (2008) kirjutab, et rahvarõivad ei kujutanud endast ainult talupojale omaseid otstarbekohaseid rõivaesemeid, vaid üsna keerukat süsteemi, milles väljendus kogu tolleaegne elukorraldus. Sisaldades terve hulga nii majanduslikke kui ka sotsiaalseid näitajaid, peegeldasid rõivad kandjate sotsiaalset seisundit, perekonnaseisu, ealisi erinevusi, päritolu jms. (Värv 2008: 279) Naisterahvaste puhul on läbi aegade olnud rõivastuse juures peamiseks infokandjaks peakate, mille kandmine mitmete aastasadade kestel oli lausa kohustuslik.

18.–19. sajandil moes olnud pott- ja kabimütsid olid oma välimuselt varasematest peakatetest – tanudest ja linukatest – väga erinevad, kuid siiski samavõrra tähenduslikud. Kõigil mütside kaunistuselementidel – värvusel, pitsidel, siidlintidel – oli oma kommunikatiivne funktsioon, mis järgis nii laiema (kihelkonna) kui kitsama (küla) ühiskonna sotsiaalse käitumise reegleid. Rahvarõiva erisuste poolest jagatakse Eesti ala neljaks suureks piirkonnaks: Lõuna-Eesti, Põhja-Eesti, Lääne-Eesti ja saared (vt lisa 1 joonis 1). Need piirkonnad jagunesid omakorda veel 106 kihelkonnaks. Kui Põhja-Eestis olid kasutusel ühetaolised pottmütsid, siis Lääne-Eesti alal erinesid kabimütsid oma kujude ja kaunistuste omapära poolest lausa kihelkonniti (vt lisa 1 joonis 3). Juba kaugelt võis peakatte järgi kindlaks teha, millise kihelkonna naisterahvaga tegu.

18 – 19. sajandil oli eestlase elus neli väga tähtsat sündmust: sünd, leer, abielu ja surm. Kõik need elulised etapid ehk siirdumised kajastusid ka rõivastuses ja peakatetes. Täieliku piduliku rõivakomplekti said noormehed ja neiud leeriks, millega tähistati täisealiseks saamist. Vallalise ja abielumehe rõivastuse vahel olulist vahet ei olnud. Esines küll mõningaid paikkondlikke kombeid nagu näiteks seto meestel oli oluline, kummal puusal vöö sõlme seoti. Neiu ja abielunaise rõivastus oli seevastu rangelt erinev (Kaarma ja Voolmaa 1981: 15). Ainuüksi peakatte järgi võis eristada neidu abielunaisest, tunda ära last ootava tüdruku, mõnel pool ka lesknaise. (Värv 2008: 292) Järva-Jaanist on säilinud andmed, et hiljem, 19. sajandil, hakkasid mütsi kandma ka vanatüdrukud. (ERM EA 216: 119)

Neiud kandsid algselt rätikut, pärga või käisid paljapäi. Neiuealiste tüdrukute komme pottmütse

kanda oli hilisem, peamiselt 19. sajandi teise poolde jääv mood. Siiski eristusid neiu abielunaistest selgelt, kuna nende mütsidel puudusid treemlid ja paelad. (ERM KV 15: 105)

Pulmatseremoonia keskne sündmus oli linutamine (ka tanutamine) ehk mõrsjale naise peakatte (liniku, linuki, tanu, mütsi) pähepanek. Alles selle toiminguga muutus neiu abielunaiseks ja teda hakati pidama noorikuks. Vana rahvapärane ütlus kinnitab, et abielludes sai naine tanu alla. (Värv 2008: 292–293).

Pott- või kabimütsi, mis pruudile pulmas pähe pandi, nimetati linutismütsiks. Algselt oli linutismütsi puhul oluline, et ta oleks uus, kas punane (rõõmuvärv), roosa või helesinine. 19. sajandi II poolel tuli moodi valge mütsiga pruudi linutamine (ERM EA 216: 32–33). Linutismütsil pidid taga olema paelad – mida pikemad ja laiemad, seda uhkem noorik (sealsamas: 333–334). Linutismütsi hinnaks on erinevates allikates märgitud 5–6 kuldrubla, mis tol ajal oli suur raha. Tavaks oli, et peigmees ostis pruudile mütsi (sealsamas: lk 226) ning kuna müts oli ka üks jõukuse näitaja, ostis mõni peig pruudile enne pulmi isegi kaks või kolm mütsi. (ERM A 566: 14)

Nissist on pärit järgmine linutamise tseremoonia kirjeldus: „Pulma ajal on tähtis linutamine, see on pruudile abielunaise peakatte ja põlle panemine. Mütsi pani isamehe naine. Ütles: „Unusta uni, mäleta mälu, pea noor mees meeles.“ Siis löödi pruudile põse peale käega tasakesi. Kui müts pandud, siis pandi põll. Põlle pani pruudisõitja, aga peigmees pani paelad kinni. Pruudsõitja ütles: „Tulge pange paelad sõlme, ma ei tea, kui paksuks te tahate lasta teda minna.““ (ERM EA 216: 325–326)

Pulmadega seoses oli tähtis veimede jagamine. Nii nagu võid, kindaid ja sukki, kingiti tähtsamatele tulevastele sugulastele veimedeks ka pott- ja kabimütse – peigmehe emale ja peigmehe abielus õele. (ERM EA 75: 86) Kingiks saadud peakatted ei pruukinud aga kingi saajale parajad olla, tõenäoliselt sellepärast on ka viiteid mütsimeistrite poolt mütside ümbertegemise kohta. Kindlasti jäid osad seesugused mütsid ka saajale kirstuvaraks, nagu on toimitud kinnastega.

Mõnel pool pidi vastne abielunaine valget mütsi kandma aasta, mõnel pool seni, kuni kestis tema noorikupõli (kuni ei olnud last). Jällegi oli võimalik peakatte järgi näiteks kirikus eristada, kes

värskelt abiellunud. (ERM EA 216: 422–424)

Abielunaise mütsi tunnuseks oli üle Põhja- ja Lääne-Eesti valge, tavaliselt puuvillane, poepitsist treemel (äärepits). Pitsi pesti või vahetati vastavalt vajadusele, kord või kaks nädalas. Kui see määrdus, võeti see mütsi küljest lahti, pesti puhtaks ja kinnitati uuesti mütsi külge.

Ka vallasemad ei tohtinud käia paljapäi. Et „eksinud tüdruk“ abielus ei olnud, siis mõnikord linutasid külanaised ta ära, pannes talle mütsi pähe ja öeldes: „Treemelt sinul ei ole, sa oled kasunaine.“ (ERM EA 216: 216–217). Jüri kihelkonnas oli selline komme: „kui olnud näha, et tüdruk hakkas tütte tooma, siis naised linutavad ta ära, panid mütsi pähe ja põlle ette ning ta oli ema. Linutamisel laulsid: „Teised panevad pähe peiumütsi, ette peiupõlle, sa paned pähe eidemütsi, ette eidepõllekese““. (sealsamas: 452–453) Sellel mütsil ei tohtinud küljes olla treemlit ega paelu ning mõnel pool olla need mütsi küljest „tseremoonia“ käigus lausa ära rebitud. (sealsamas: 76) On teada ka juhtumeid, kui „kasunaine“ lapsest ilma jäänud, siis võeti temalt ka müts kui naise tunnus ära. (KV 36 1938: 2127) Laulatusel pidi aga lapsega tüdruk olema põllega (ERM EA 216: 216–217).

Andmeid pott- ja kabimütside kandmisest on säilinud eelkõige 19. sajandi II poolest. Kõigis neis rõhutatakse, et müts pidi olema naisel peas kogu aeg. Igal naisel oli mitu mütsi: odavamast materjalist, reeglina sitsist, kodus töötamiseks, ja siidist katteriidega väljas käimiseks. Siidmütse oli tavaliselt mitu, valge (linutismüts), värviline (neid võis olla ka mitu) ja must. Linutismüts oli tavaliselt kõige ilusam ja hinnalisem ja seda hoiti väga. On teada juhuseid, kus naine ka maeti linutismütsiga. (ERM EA 216: 371–373) Värvilised mütsid oli reeglina kodust väljas – külas ja kirikus käimiseks. Kui uus või hinnaline müts pähe pandi, olenes eelkõige asjaolude tähtsusest – pulma ilusam ja kallim, pühapäeval kirikusse minnes vähemväärtuslik.

19. sajandi II poolel sai üldiseks leinavärviks must. Siis hakati ka leina- ja paastuajal kandma musta mütsi, mõnel pool pruuni. (Kaarma ja Voolmaa 1981: 15, ERM EA 216: 76, 174–175 ja 343–344). Leskede mütsidel puudusid tavaliselt linnid.

Kui siidimüts enam nii uus ja ilus ei olnud, kanti ta harilikult kodus lõpuni. (ERM EA 216: 205–206) „Toila memm pidas igapäev sitsimütsi peas. Ei olnud sel pitsi ega paelu ega värvigi näha, määrdunud oli. Kui talve kuhugi läks, pani rätiku mütsile üle.“ (Sealsamas: 185) Kui müts väga

ära pleekis, aga veel vormi hoidis, kaeti see mõnikord uue riidega. (ERM 509: 3320)

Pott- ja kabimütsid peas, tehti kõiki koduseid toiminguid – valmistati perele toitu, tehti heina, peksti rehte jm. Mõnel pool olla müts rukkilõikuse ajaks tagurpidi pähe pandud, et ta maha ei kukuks (ERM EA 216: 39, 66–67 ja 119). Ka leivatainast on sõtkutud, müts tagurpidi peas. (ERM A 509: 3387)

Mütsita käimine oli suur patt. (ERM EA 76: 27) Jüri kihelkonnas arvatud, et kui laulatatud naine läheb paljapäi õue, siis maa „lõhkneb“. (sealsamas: 422–424) “Mehenaine ei tohtinud mitte oma pead räästa alt välja panna ilma mütsita, et tohtinud ka suutäit leiba suhu panna. Ei tohtinud mitte kirikusse minna ilma mütsita ja ilma põlleta, treemel pidi alati targeldatud olema. Kes vastu käsku tegi, seda ootas kiriku kaak.” (ERM KV 15: 428) Kuusalu kandis ei tohtinud abielunaine ka lugeda ilma mütsita. (ERM KV 15: 789) Kui mütsi polnud käepärast, tuli pea peale panna ükskõik, mida – kinnas, õled, käsi – peaasi, et pea oleks kaetud. Tapal pole naised tohtinud katmata peaga süüa (ERM EA 80: 112). Kui juhtus, et müts palava ilmaga peast võeti, nimetati reegli vastu eksinut kohe kanavargaks (ERM EA 216: 323).

Saunas olla müts peast võetud vaid juuste pesemiseks ja sugemiseks. (ERM EA 76: 27) „Mõni pidas saunaski mütsi peas. Lõi veel rusikaga pähe, et müts maha ei kukuks.“ (ERM EA 216: 459–460)

Sellest, kus pott- ja kabimütse öösel hoiti, on erinevaid andmeid. Valdavalt on müts ööseks pandud kas sängiserva alla või sängisamba otsa (ERM EA 216: 205–206, 354 ja 371–373), et naine ärgates saaks kohe pead katta. Aga on teavet ka selle kohta, et mõned naised on müts peas maganud. (ERM EA 216: 272 ja 445–446)

Kodus kanti pott- ja kabimütse ilma neid katmata (ERM EA 216: 272). Kui aga mindi kodust välja, kaeti müts siidi- või kalingurrätiga, mis pandi pealael mütsi külge nõöpnõeltega kinni. Talvel käis kõige peale veel suurrätik, mis samuti pandi nõöpnõeltega mütsi külge ja tihti kinnitati ka kurgu alt nõelaga, kuna sõlm läks liiga suureks. (ERM EA 80: 422–424 ja ERM EA 216: 59) Harilikult seoti rätikuotsad lõua alla sõlme (ERM EA 216: 201), kuid esineb üksikuid andmeid ka selle kohta, et rätikut on kukla taha seotud. (sealsamas: 196) Muidugi ei olnud niimoodi riidetuna võimalik end kuigipalju liigutada, seepärast oli tolleaegsete naiste välimuse

kohta tuntud väljend: “Ta seisis nii stroisti smirnas, kui külmanud kasukas varnas.” (ERM EA 76: 29–30).

Foto 12. Naine oma ema ja lastega 19. sajandi lõpul.
Foto Maret Lehise kogust.

Mütsi materjal näitas kandja jõukust, sest siidiga kaetud mütsid olid kallimad, sitsimütsid (osturiidest mütsid) odavamad. Ka paelte laius oli oluline – mida laiemad ja pikemad olid kuklas siidpaelad, seda hinnalisem oli müts. Paelad olid tavaliselt ühes tükis („ihnsuse pärast katki ei lõigatud“) ja kinnitati mütsi külge nõõpnõeltega, et saaks neid vahetada (ERM EA 216: 205–206). Vigala kandis on paelu mütsile kinnitatud ka pikkade ilunõeltega, millel graveeritud mustriega klaasist pead (PM 373 E98).

19.–20. sajandi vahetusel, kui pott- ja kabimütsi mood hääbumas oli, tahtsid mõned naised ikka veel mütsi kaudu oma jõukust näidata ja kandsid neid vähemalt kirikus käies edasi. (ERM EA 216: 196) Muul ajal hoiti pott- ja kabimütse kas aidas, kirstus, spetsiaalses mütsikarbis või -korvis. (ERM EA 80: 156–157 ja 432–433).

Oluline oli veel, et müts väga otse peas oleks. Pottmütsi kanti nii, et mütsi treemel pidi olema juuksepiiril, juukseid mütsi alt ei paistnud. Kabimütse kanti seevastu rohkem kukla pool, juuksed paistsid mütsi eest umbes kahe sõrme laiuselt. Vaadati ennast veeämbri pealt ja sätiti mütsiõmblus keset pealage oleva juukselahuga täpselt kohakuti. Mütse ja rätikuid sätiti ka vastastikku ja jälgiti, et kõik ikka korras oleks. (ERM EA 216: 422–423) Mõnel pool oli komme, et põll ja müts pidid ühte värvi olema (sealsamas: 334).

Pott-ja kabimütsid olid naiste rõivastuses väga tähtsal kohal ja seda tasub meeles pidada ka tänapäeval rahvarõivakandjatel. Peakate oli rõivastuse oluline osa, millel peale külma eest kaitsmise ja kandja kaunistamise veel hulk sotsiaalse tähendusega funktsioone. Just viimased on olulised eheda rahvarõiva valmistamise ja kandmise seisukohalt – naisterahvas peaks riietuma vastavalt oma staatusele ja seisusele väärikalt

4. POTT- JA KABIMÜTSIDE VALMISTAMISE JA KAUNISTAMISE PIIRKONDLIKUD ISEÄRASUSED

4.1. Pott- ja kabimütside uuringu üldised tulemused

Esemetest on minu magistritöös vaatluse all olnud 145 pott- ja kabimütsi. Valimisse on võetud peakatted, mis vastavad vähemalt ühele järgmistest kriteeriumidest:

- Esemekohta on tulmeraamatus olemas info kogumisaja, kandja, valmistaja ja oletatava valmistamisaja kohta.
- Ese on kogutud mingist kindlast piirkonnast, mis tingib selle erilise kuju, kaunistusviisi vms. Näiteks Vändra müts, Vigala kabimüts.
- Esemekohta valmistamisel on kasutatud mingit erilist töövõtet, materjali või kaunistusdetaili.

Foto 13. Matsalu pottmüts Maret Lehis kollektsioonist.
Foto autor Maret Lehis

Fotol nr 13 on 19. sajandi keskel Matsalu lähedal valmistatud ja kantud pottmüts Matsalu lähedalt, mille ostsin 05.05.13 Tagadi restauraatorite laadalt 10 euro eest. Pole teada, kes selle peakatte valmistas ja kes seda kandis. Peakattel on säilinud algupärane äärepits – treemel, mis selles piirkonnas keerati üles mütsi ääre peale. Mütsi katematerjaliks on kasutatud siidi, mis aja

jooksul on kohati lagunenu. Katkistest kohtadest on näha polstrimaterjali. Kogu infot arvesse võttes sobib see müts minu valimisse.

Pott-ja kabimütside uurimiseks olulised aspektid olid: materjal, tehnika, kuju, mõõtmed, kasutamine, leiukoht ja valmistaja. Paraku ei sisalda väiksemate muuseumide tulmeraamatud esemete kohta informatsiooni nende täpsest päritolust, valmistajatest ja kandjatest, mistõttu ei ole võimalik neid kasutada vastavasisuliste üldistuste tegemiseks. Küll aga on jälgitavad nende peakatete valmistamise ja kaunistamise iseärasused, mis omakorda annavad infot paigutamaks neid nii kronoloogiliselt kui geograafiliselt.

Lähtuvalt esemeuurimise spetsiifikast – peakatete vaatlemine, mõõtmine, kirjeldamine, kasutatud materjalide määramine – on info kogutud tabelisse (vt lisa 2), mis annab võimaluse teha kvantitatiivseid järeldusi valmistamise aja, võimalike muutuste materjalide kasutamises, võimalike muutuste mütside parameetrites jne kohta. Tabelis toon välja mütsi päritolu piirkonna, valmistamisaasta, kasutatud materjalid ning mütside esi- ja tagakõrgused. Peale nende on üles märgitud ka kaunistamisviis, mille hulka ma ei lugenud abielunaise peakattele niigi iseloomulikke pitstreemlit.

Tabeli koostamist alustades eeldasin, et saan selle põhjal teha järeldusi tehnoloogiliste iseärasuste, mütsilõigete muutumise, materjalide kasutamise jms kohta. Tegelikult minu ootused ei täitunud, küll aga sain kinnitust oma eelnevast töökogemusest saadud üldistele teadmistele peakatete valmistamise kohta.

Leidsin mitmeid sama meistri valmistatud pott- ja kabimütse, mis valmis tehtud enam-vähem samal perioodil ja kasutatud on ka sama lõiget, kuid esineb erinevusi näiteks mütside kõrguses. See on ilmne viide sellele, et 19. sajandi mütsimeistrid lähtusid peakatte valmistamisel selle kandja näo proportsioonidest ja pea kuju iseärasustest. Olen seisukohal, et eheda rahvarõiva juurde pott- või kabimütsti, nagu ka teiste etnograafiliste peakatete, valmistamisel on küll esmaseks lähtepunktiks autentne ese ja selle proportsioonid, kuid lõige tuleks kohaldada ikkagi kandja pea järgi.

Polstrimaterjalide suhtes lootsin leida konkreetset ajalist piiri taku ja vatiga polsterdamise vahel. 19. sajandi teisel poolel ongi kasutatud polstrimaterjalina valdavalt vatti, kuid linast ja takust

pole selle kõrval loobutud. Esineb peakatteid, kus mütsi tagaosa on polsterdatud taku, esiosa aga vatiga. (PM 363 E 88:2). Sama kehtib ka linaste ja sitsriidest voodrite kohta – sitsiga vooderdamise kõrval kasutati ikka linast kangast edasi.

Foto 4. Pärnumaa kabimüts Maret Lehise kollektsioonist.
Foto autor Maret Lehis.

Parim viis tehnoloogia uurimiseks on mõne vana ja katkise eseme lahtiharutamine. Väga hea on, kui kätte satub selline räbaldunud kabimüts, nagu fotol 14. Sellelt mütsilt on väga hästi näha papi ühendamine (millise niidi ja millise pistega seda on tehtud), kandi ja pitsi kinnitamine. Ka on mütsil näha kaks kihti erinevaid kattesiidide. Müts on algul olnud kaetud punase valkjate lilledega siidiga. Ilmselt on algne materjal määrdunud või kulunud, siis on müts teise materjaliga üle kaetud.

Tehnoloogia seisukohast oli üllatav, et kõik vaadeldud pott- ja kabimütsid olid valmistatud sarnasel viisil ning mingeid olulisi tehnoloogilisi kõrvalekaldeid sellest ei esinenud. Erinevused olid vaid meistrite ja kodus valmistatud peakatete üldises kvaliteedis – töö korrektsuses ja viimistletuses.

4.2. Mütsimeistrid

19. sajandi II poolest on säilinud palju andmeid, et pott- ja kabimütse valmistasid reeglina selle ala meistrid. Põhjus oli ilmselt nende naistemütside valmistamise keerukuses, mis eeldab nii töövõtete kui materjalide tundmist. Ka tänaste museaalide pealt on näha legendi lugemata, milline müts on meistri tehtud ja milline mitte, milline on olnud ühe või teise meistri lemmiklõige ja mütsi valmistamise “käekiri”. Kuidas ja kellelt pottmütsi valmistamist õpiti, ei ole teada, kuid kogu Põhja- ja Lääne-Eestis on nii pott- kui kabimütse valmistatud sarnaselt.

Kui 18.–19. sajandil valmisrõivaid reeglina ei ostetud, siis pott- ja kabimütside puhul on siin erand. Kodus valmistati pott- ja kabimütse vähe, see oli linnades ja alevites tegutsevate meistrite või maal kirikute läheduses elanud vabadikunaiste töö. Osteti valmis mütse ja telliti neid meistritelt. (ERM KV 27: 31) Kui peres oli rohkem mütsikandmise eas naisterahvaid, kutsuti mütsitegija mõnikord koju (sealsamas: 31, 63).

Säilinud andmete järgi otsustades mütsimeistreid väga palju ei olnud, üks meister võis mütse valmistada mitme valla naistele (ERM KV 27: 365). Mütsitegijate pärisnimesid tuleb kirjalikes allikates ette harva. Esineb ametinimetusega sõna „mütsirätsep“ (ERM EA 216: 422). Sagedamini tuleb ette aga põnevaid nimetusi, nagu näiteks *Mütsieit* (ERM KV 27: 25), *Mütsimoor*, Pärnu- Jaagupis *Mütsi Mari* (ERM A 119:166), *Mütsimamma* (ERM EA 216:196, 206), Tallinnas lesknaine *Mütsi Ann* (Voolmaa 1960: 334), *Mütsi Liisu* (ERM EA 80: 284–285), Rakveres *Suurkaevu Mamma* (ERM A 566: 14). On teada, et maakohtades elasid mütsitegijad tavaliselt mõnes saunas. (ERM EA 80: 268 ja 284–285, ERM EA 216: 206)

Kui palju Eestis pott- ja kabimütsi tegijaid olnud on, ei ole kahjuks võimalik tuvastada, sest selle kohta puuduvad igasugused allikad. 18–19. sajandil ja varasemalt läbiviidud hingeloenduste käigus on üle loetud vaid töövõimelised mehed pannes kirja ka nende ametid, pott- ja kabimütside valmistamine on aga olnud naiste töö.

4.3. Pott- ja kabimütside valmistamiseks kasutatud materjalid

Pottmütse tehti kõvast paberist või papist, sitsriie oli peal ning takud riide ja papi vahel. (ERM KV 27: 31) Leinbocki (1925: 97) küsitluste andmetel olid pottmütside materjalid reeglina poest saadud: siidriided, paelad, pitsid ja karrad. Kodus valmistatud linasest riidest on tehtud vaid mõne vanema peakatte linane vooder, uuemate vooderdamisel on kasutatud valdavalt kirjut sitsi. Ka odavamate mütside katmisel on kasutatud sitsi (ERM EA 216: 66–67), mille põhjenduseks on 18. sajandi II poolel puuvillakaupade sissevedu ning Venemaa lääneosas sitsitööstuse tekkimine. Peale selle imporditi tekstiilkaupu Saksamaalt, Hollandist, Inglismaalt ja mujalt. (Talve 2004: 213) 18. sajandi lõpus töötas Pärnumaal ka šveitslase Feuleri tekstiilmanufaktuur, kus kooti siidist ja puuvillast rätikuriideid ning siidpaelu.

Suur osa materjalidest toodi tõenäoliselt Venemaalt. 18. sajandi lõpul tuli Eestisse palju venelastest kaupmehi, kellel oli lubatud kaubelda vaid “vene kaupadega”. (Talve 2004: 213–214) Palju liikus mööda Eestit harjuskeid (harjukesi), kellelt sai osta peamiselt riidet – villaseid, siid- ja sitskangaid, popliini, sataäni, pesuriidet, triibulist „rootsiriiet“, batisti, margisetti. Peale kangaste müüdi muud pudukaupa: sitsirätikuid, võrgust rätte, vilaseid rätte, niiti, nõöpe, nõelu, pitsi, paelu, linte ja palju muudki. (ERM EA 75: 79–80). Harjuskid olid enamasti venelased, kes hobustega kaupa vedasid, või tatarlased pampudega seljas, aga oli ka eestlastest rändkaupmehi. (ERM EA 76: 103) Rändkaupmehed ilmusid uuesti samasse kohta iga paari kuu tagant. Hobusemeestel oli rohkem kaupa, mis olnud koormas presentriide sisse mässitud. Öömaja eest tasusid harjukesed oma kaubaga (sukaõmblemis- või kotinõelaga). (sealsamas: 104)

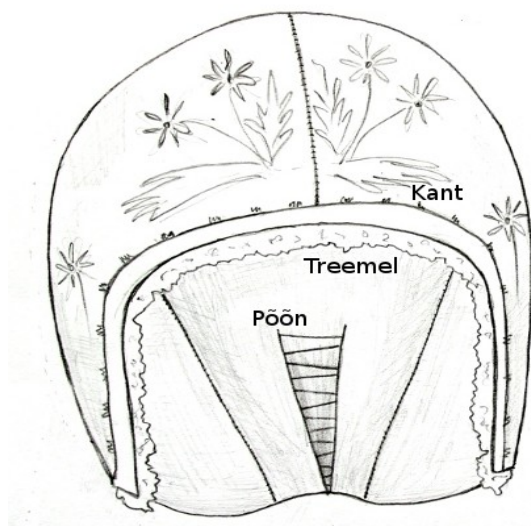
Mütsimaterjale oli võimalik seega osta. Andmeid on ka selle kohta, et hea töö eest mõisas tasuti esemete või materjalidega. Peetri kihelkonnast on teada, et „Mütsiriiet andnud mõisaproua hoolsatele perenaistele ketruse eest. Kui lõngaviht mõisaproua sõrmusest läbi tulnud, siis andnud proua ketruse eest tasu, muidu vastasel korral visanud vihi tagasi. Mütsiriiet ostetud ka, aga proua olnud helde kinkija.“ (ERM EA 216: 205–206)

Ilmselt saadi mõisatest küll pigem materjalijääke, mis seletaks paljude mütside puhul nende katteriide tükkidest kokkuõmblemist ja tihti vähem nähaolevatest kohtadest teise riidega paikamist. Siidriide nappust kompenseeriti sageli ka laiema kandiga mütsi serval või mõnel pool

mütsi peale kinnitatud pitsidega. On ka juhuseid, kus mütsi esi- ja tagatüki jaoks on hoopis erinevaid materjale kasutatud.

4.4. Pottmütsidele iseloomulikud tehnoloogilised ja kaunistamisvõtted

Vanimad leitud pottmütsi sarnased peakatted on pehmed, polsterdatud lina või takuga, kaetud siidriidega ja kaunistatud kardpitsidega. Õige pea hakati neid mütse valmistama kõvale tohust või papist alusele, kardpitside kasutamine aga kadus.

Joonis 4. Pottmüts. Joonise autor Maret Lehis

Pottmüts koosneb papist esi- ja tagaosast, mis ühendatakse omavahel risti üle pea. Vooder mütsi sees valmistati kas linasest või kirjust sitsiriidest. Vooder võidi kõigepealt kokku õmmelda ja seejärel mütsi sisse kinnitada, kuid levinud oli ka voodri papi külge õmblemine või liimimine ja seejärel koos papist esi- ja tagatükiga kokkuõmblemine.

Pottmüts tehti kandjale parajaks tagatükil oleva põõna või lõõtsa abil. See kas volditi papi sisse või lõigati papp lahti. Põõn tõmmati kokku tugeva peenikese nööri, mis jäi näha ainult mütsi sees.

Kõige iseloomulikumaks pottmütside juures on linast, takust või vatist polster papi peal, mille abil müts ümaraks vormiti. Mõnedel juhtudel on mütsi polsterdatud ka seestpoolt. Mütsid kaeti pealt ühe- või mitmevärvilise, tavaliselt lillemustrilise siidi või sitsiga, aga võis olla ka täpiline, triibuline või hoopis mustrita kangas.

Pottmütsi äärde kinnitati reeglina kant. See võis olla mütsi kattematerjalist või kitsamast paelast, viimasel juhul kas kattematerjaliga sama värvi, toon-toonis sellega harmoneeruv või kontrastvärvi. Pole teada, kas kandi värv ka mingit tähendust omas ning see ei selgu ka uurimuse käigus koostatud mütside andmetabelist. Huvitaval kombel on valmistatud musti pottmütse, mida ääristab mürkroheline kant (vt foto 15)

Foto 15. Must pottmüts rohelise kandiga Maret Lehise kogust.
Foto autor Maret Lehis

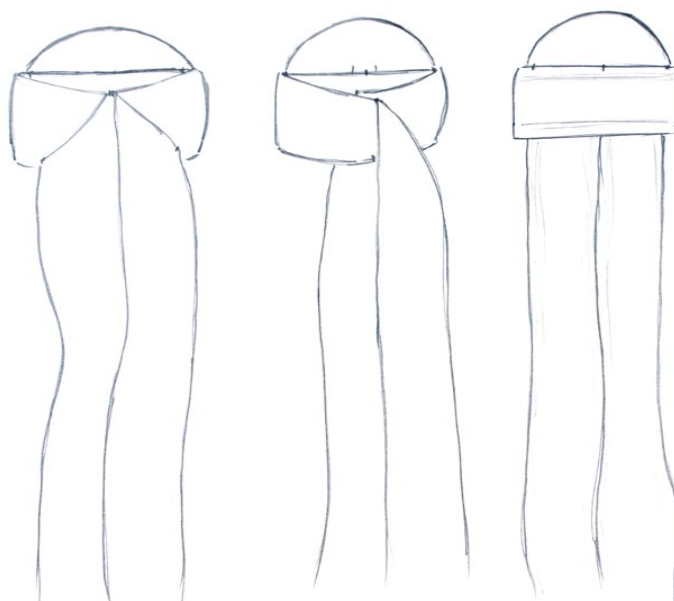
Selleks, et saaks mütsi parajaks teha ka hiljem, kui see juba valmis, jäeti pottmütsi kuklaosa äär sageli kantimata ja varjati ära lindiga.

Oluline osa Põhja- Eesti pottmütsi juures on esiääre külge kinnitatud valge 1–1,5 cm laiune poepits ehk treemel, mis näitas, kas kandja on abielus või mitte. Treemel kinnitati mütsi sisse kandi külge nii, et 0,3–0,7 cm sellest jäi näha. Nii toimis treemel ka higipaelana ja tuli kinnitada selliselt, et seda oleks mäardumise korral hõlpus vahetada. Treemel kinnitati lauba kohalt mütsi serva külge sirgelt, nurga- ja kõrvakaarte kohale tehti mõned voldid ja kinnitati edasi sirgelt kuni

kõrvani või kuni esi- ja tagatüki ühenduskohani. Selleks, et treemlit liiga tihti pesema ei peaks, on sageli selle sisse, kohta kus müts laubale toetub, kinnitatud veel riide- või pabeririba, mis pitsi määrdumise eest kaitses.

Lääne-Eesti pottmütsidele on isoomulik laiem, 3–6 cm, treemel. See kinnitati sama moodi kui Põhja-Eestiski mütsi sisse kandi külge, kuid keerati seejärel ümber mütsi ääre selle peale (Lihula, Märjamaa, Martna).

Lindid kinnitati pottmütside külge nõõpnõeltega. Kuklasse volditi lindi keskkohast erinevaid lipsu- ja lehvikusarnaseid seoseid ja pisteti nõõpnõelaga sobivast kohast mütsi külge nii, et lint kataks mütsi põõna (vt joonis 5). Lintide otsad jäid vabalt rippuma ulatudes poolde selga või koguni puusast allapoole. Vanemate mütside lindid olid kitsamad ja sageli lillemustrilised, 19. sajandi II poolel kasutati 10–13 cm laiuseid mustrita paelu.

Joonis 6. Võimalused lintide kinnitamiseks. Joonise autor Maret Lehis

Üheks iseäralikuks kaunistusvõtteks oli pottmütsidele mustrite trükkimine, mida tehti linnades. Trükiti kas kangale enne mütsi valmistamist (ERM 15830), aga tihti hoopis juba valmis mütsile. Viimasest kõnelevad mustrid, mis katavad mütsisiidi ühendusõmbusi (ERM 15688). Eriti levinud oli see kaunistamisvõtte Juurus (ERM 15688, ERM 15830, ERM 15842), Kadrinas (ERM 16343/1), Narva-Jõesuus (ERM A 509: 4023).

4.4. Kabimütside valmistamine ja kaunistamine

Nii nagu Põhja-Eesti alal pottmütsid, olid Lääne-Eestis väga populaarsed kabimütsid. Kui pottmütsid olid üle levikuala väga sarnase kuju ja tagasihoidlike kaunistustega, siis kabimütsid sarnanesid küll oma tagurpidi pööratud hobusekapja meenutava kuju poolest, kuid kaunistusvõtted erinesid lausa kihelkonniti – selleks kasutati erinevaid pitse, paelu, ehisnõelu.

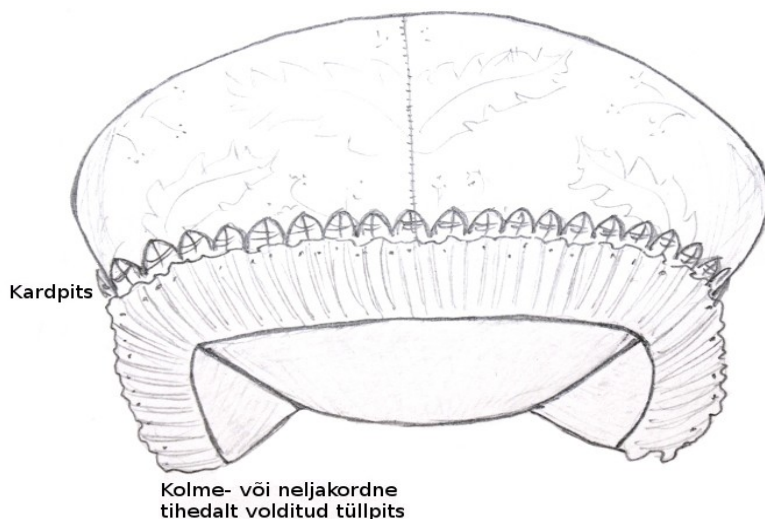
Kabimütsid, nagu pottmütsidki, valmistati tugevast papist alusele. Arvatavasti selle tõttu, et kabimütsid tulid moodi pottmütsidest pisut hiljem, on nende peakatete voodriks kasutatud reeglina sitsi, mis sageli enne esi- ja tagatüki ühendamist papi külge liimiti.

Erinevuseks pottmütsidest, peale kuju, on see, et kabimütse kas ei polsterdatud üldse või tehti seda väga õhukese kihina (Noarootsi ERM 14460, ERM A 447:79, A 509:3823). Mõnel pool on aga polster pandud hoopis mütsi sisse. (Kaarma, ERM 16654 ja A 509: 4026). Ka ei ole kabimütside tagatükkide keskel niisugust põõna nagu tehakse pottmütsidele.

Reeglina olid kodused, odavamast materjalist ja iga päev kantavad sitsimütsid ilma kardpitsideta. Kallid ja kaunistatud peakatted jäid pidulikuks puhuks ja kirikus käimiseks. Selleks, et rääkida lähemalt kabimütside kaunistamist, peab neid vaatlema silmapaistvamate kihelkondade kaupa.

Vigala müts

Sellel mütsil puudub harilikult äärekant. Serva külge on kinnitatud kolm või neli rida valgest poepitsist treemlit, mis on tihedalt volditud nii, et moodustub rikkalik pitsivaht. Valge pitsi kohale kinnitati kardpits. „Treemliks kulus 9 küünart pitsi, mis mütsi äärde satsi pandi. Üks küünar kuldcardpitsi õmmeldi mütsi esiäärde, treemlist kõrgemale.“ (ERM EA 80: 280–281)

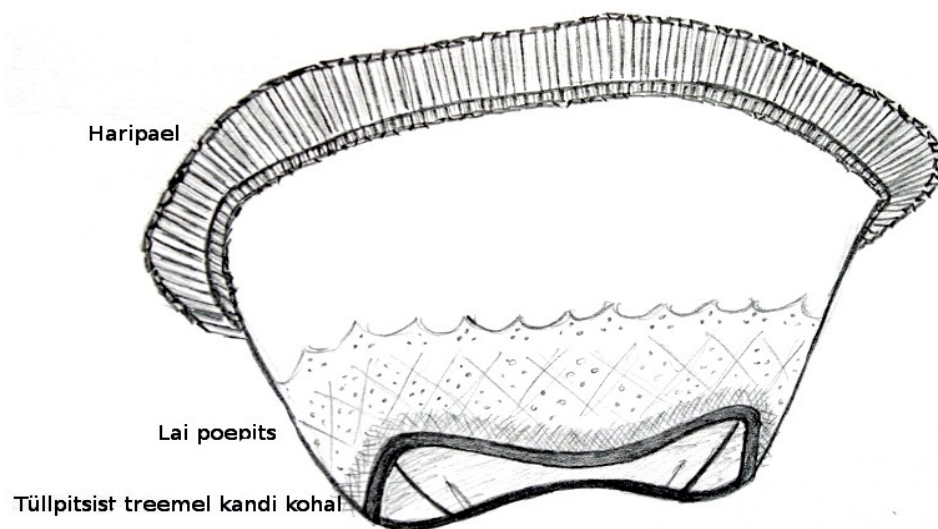
Joonis 5. Vigala kabimüts. Joonise autor Maret Lehis

Mütsi paelad olid kattematerjaliga ühte värvi ja ulatusid alla poole seeliku värvlit. „Paelte pikkuseks arvestati neli küünart siidi.“ (ERM EA 80: 280–281) „Peas kanti kabimütsi, kabjakas. Pikad paelad ulatusid alla poole näkka, st. alla poole tuharaid. Küsitletava ämmaeidel olnud neljakordne pits reemel mütsi ääres. Paelad olid kinnitatud mütsi külge suurte kuldnõeltega. Üle kabimütsi seotud veel siidrätik. Talvel oli suur villane rätik üle kabja. Abielunaine pidi alati liikuma mütsiga. Noorikul pidi olema palju mütse varuks, sest ka töö juures kanti kabimütsi, aga siis puudusid paelad.“ (ERM EA 80: 268)

Pärnu-Jaagupi ja Tori „moorimütsid“

Moorimütside iseärasuseks on kandi kohale kinnitatud lai poepits, mis võis olla 4–7 cm laiune. Pitsi ja kandi ühendusjoonele kinnitati veel tihedalt volditud 1–1,5 cm laiune tülliriba või tüllpits, mis muudab ühendusjoone häguseks.

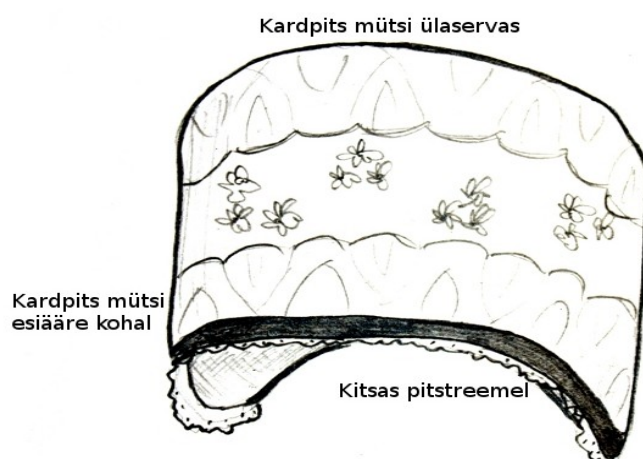
Pärnumaa kabimütside tunnuseks on mütsi harjale kinnitatud volditud haripael, mille kinnitusjoonele omakorda sageli pandud kardpael. Pärnu-Jaagupis kinnitati haripael mütsile umbes 1/4 paela laiuse kauguselt paela ette poole jäävast servast. Toris oli kinnitusjoon haripaela keskel.

Joonis 6 Pärnu-Jaagupi moorimüts. Joonise autor Maret Lehis

Lintideks kasutati Pärnumaal lillelisi siidist paelu, mis kinnitati mütsile nõõpnõelte abil. Haripael ja linnid olid harilikult valitud sarnase tooni ja mustriga.

Pinnmüts

Joonis 7. Pinnmüts. Joonise autor Maret Lehis

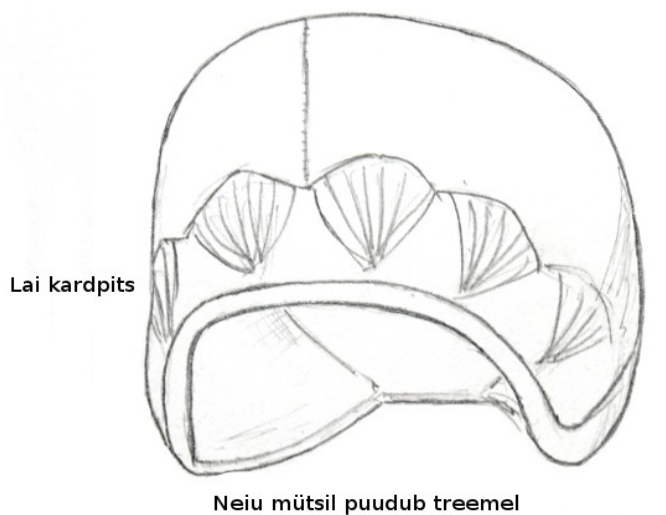
Pinnmütsi kanti Saaremaal Karja, Püha, Kaarma ja Kärla kihelkonnas. (Soorsk 2008: 22) Mandri kabimütsidega võrreldes on selle mütsi hari madalam, treemel paistab mütsi serva alt vaid paari millimeetri ulatuses. Pidulikud mütsid on kaunistatud kardpaelaga, mis kinnitati esiäärele ja esitüki ülemisse serva.

Pinnmütside omapäraks võib lugeda, et voodrit neile sisse ei kleebitud, see oli lahtine. Tihti on voodri ja papi vahele pandud linast või takust pehmenduspolster.

Pinnmütsid tulid Saaremaal ka kasutusse hiljem kui mandril kabimütsid. Mitmete ERM-i fondis säilitatavate pinnmütside papi ja voodri vahele on tehtud takust pehmendus. Pinnmütsidele voodreid sisse tavaliselt ei kleebitud.

Läänemaa kabimütsid Kullamaalt ja Lääne Nigulast

Läänemaa kabimütsidele oli mütsi äärekandi kohale kinnitatud 3–4 cm laiune kardpits. Kardpits võib kaunistada ringselt ka mütsi tagatükki.

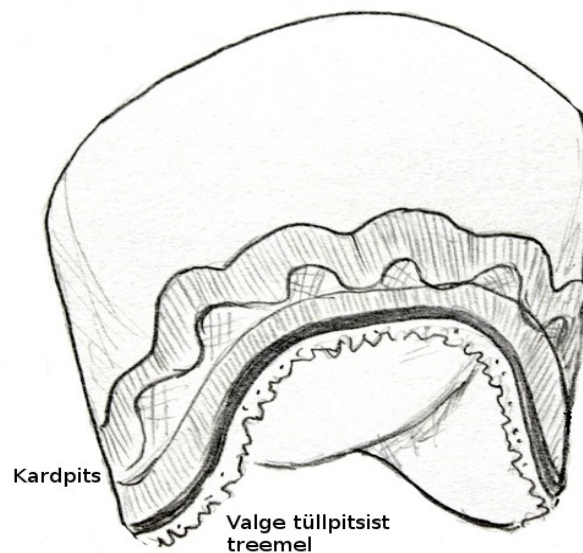

Joonis 8. Läänemaa kabimüts. Joonise autor Maret Lehis

Mütsi ääristab tavaliselt katteriidega toon-toonis kant. Kandi külge, mütsi sisse, kinnitati treemel nagu pottmütsilgi. Neiude mütsid olid ilma treemlit.

Noarootsi kabimütsid

Noarootsi kabimütsid erinevad teistest kabimütsidest oma õhukese takust polstri poolest, mis neile küll kuju ei anna, ent ometi olemas on.

Joonis 9. Noarootsi kabimüts. Joonise autor Maret Lehis

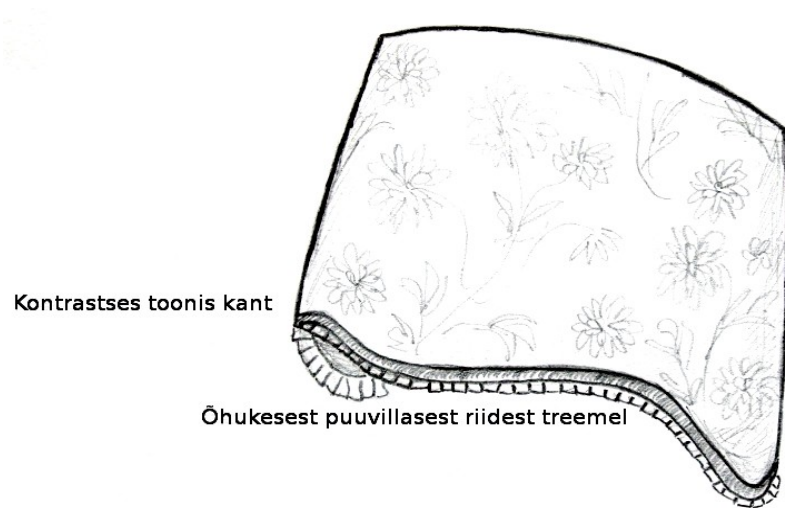
Treemel võib olla nii pitsist, kui ka tihedalt volditud õhukesest puuvillasest riidest. Mõnikord on treemleid ka mitu. Pidulikul mütsil on esiääre kohal lai kardpits. Igapäevamütsid valmistati sistsist ja neil on ainult abielunaisele iseloomulik treemel.

4.5. Vändra mütside valmistamine

Väandra mütsid moodustasid Leinbocki (1925) arvates omaette mütsirühma, kuna need ei ole pott- ega kabimütsid. Need väikesed mütsid ei meenuta oma kujult tõesti kumbagi, kuna neil puudub nii pottmütsidele omane polster pealael kui kabimütsidele iseloomulik ümar ja lai tagaosa, mis Väandra mütsil on kitsas ja väike.

Pottmütsidest erinevad Väandra mütsid polstri puudumise poolest. Ka linnid kuklas on tagasihoidlikumad. Üheks Väandra mütside omapäraks on mütsi serval kontrastvärvi kandipaela

kasutamine.

Joonis 10. Väandra müts. Joonise autor Maret Lehis

Kaunistuste poolest on Väandra müts tagasihoidlik: väike ja madal ning teda kantakse kuklas nii, et pool pealage jääb katmata. Pitstreemlit asendab valge kitsas volditud sitsiriba.

5. POTT- JA KABIMÜTSID 21. SAJANDIL

5.1. Materjalid ja töövahendid

Ajalooliste tekstiilesemete järgi koopiaesemete valmistamine või tekstiilide rekonstrueerimine nõuab materjalivalikul erilist hoolt ja tähelepanu. Kui on algselt tegemist poekauba – see tähendab kangastega, mida ise telgedel kududa ei saa, võib juba ette arvestada, et koopiaeset valmistada on peaaegu võimatu.

Pott- ja kabimütside valmistamis- ja kandmisajast on möödunud üle 100 aasta. Tehnoloogia arengu ja uute materjalide kasutuseletuleku tõttu on siidi, sitsi ja lina asemel täna hoopis teistsugused materjalid: polüester, viskoos jne. Võiks küll arvata, et materjalide puhul, mis jäävad eseme sees pilgule nähtamatuks, ei oma tähtsust, kas nad on algupärased või mitte. Siiski ei leia see väide tõestust.

Pott-ja kabimütsi kõige sisemine kiht – vooder – on olnud kas linane (vt lisa 3.1.) või puuvillane kangas (vt lisa 3.2.). Mõlemad tunduvad peas mõnusad, ega aja nii palju higistama kui tänapäevased tehismaterjalid. Nii linast kui puuvillast kangast on meie kaubandusvõrgus mõlemat täiesti vabalt saada. Erinevad vaid mustrid tänaste ja algupäraste kangaste vahel.

Sobiva paksuse ja tugevusega pappi meil kohapeale ei toodeta ega ka müüda. Siiski on võimalik head „pottmütsi-pappi“ hankida Lätist. Oluline on, et papp oleks sileda pinnaga, piisavalt painduv, ega murduks ja märguks kergesti (vt lisa 3.3.). Arvestama peab, et papist lõigatud tükid tuleb omavahel ühendada käsitsi õmmeldes, seega on hea, kui valmistaja suudaks kahe kuni kolmekordsest papist nõela läbi torgata. Papi paksus võiks olla 530 g/m².

Polstrimaterjaliks võib välja pakkuda mahulist vatiini, vatti, lina. Mahulist vatiini on pottmütsi valmistamisel väga mugav kasutada, kuna see on ühest küljest väga kompaktne, teisest küljest saab seda rebida sobivateks tükkideks ja õhemateks kihtideks. Miinuseks on, et algselt kohev

materjal ei lase end algul piisavalt tihedalt katteriide alla paigutada, vajub aga aja kestel kokku ja katteriie jääb tühjaks. Teine tekkida võiv probleem on seotud mahulise vatiini kiududega, mis õrnemast katematerjalist läbi tulevad ja mütsi lõpuks karvaseks muudavad. Kolmandaks on küsimus, et kui vatiin vähendab peakatte õhkuläbilaskvust veelgi, siis kas on mõttekas seda polstriks kasutada.

Puuvillavatti on palju kasutatud just 19. sajandi teisel poolel valmistatud pottmütside juures. Vatist on võimalik juba enne paika asetamist vormida õige kujuga polster. Vati miinuseks võib lugeda esiteks tema raskust, teiseks, on keerukas polstrimaterjali hiljem katteriide alla juurde panna, kui seda peaks vaja olema. Märgumisel võtab vati kuivamine märksa rohkem aega, kui vatiini või lina puhul.

Parima sobiva polstrimaterjali otsingutel jõudsin tagasi lina ja taku juurde, mis tunduvad olevat mõistlik valik. Tegemist on materjaliga, mida käsitöö- ja kangapoodide asemel tuleb otsida ehituskaupade kaupluste sanitaartechnika osakondadest, kus seda müüakse 0,5 kg suurustes pakkides. Soovitan kasutada pikakiulist lina (vt lisa 3.4.), sest see on ühtlane ja seda on väga mugav katteriide alla paigutada. Lina laseb ennast tihedalt kokku suruda – selle omaduse tõttu jääb polster tugev ja ühtlane. Ka ei vaju korralikult kokkusurutud linakiht mütsi sees hiljem kokku, mis tagab peakatte hea välimuse aastateks. Märjaks saanud, kuivab lina teistest polstrimaterjalidest kiiremini.

Papi ja polstri vahele soovitan panna töö hõlbustamiseks veel kiht vahematerjali – fliseliini (vt lisa 3.5.), mida kasutatakse ka suurtootmises rõivadetailide tugevdamiseks, aga võib kasutada ka mõnda naturaalist materjali (linast) Vahematerjali või selle sarnast algselt pott- ja kabimütside valmistamisel kasutatud ei ole, kuid see takistab materjalide liikumist ja libisemist, toetab ja kaitseb pappi. Pottmütsi on mugavam polsterdada, sest papp üksi on libe, vahematerjal aga hoiab polstrimaterjali paigal. Kabimütside puhul tasandab vahematerjal kõik pappide kokkuõmblemisest tulenevad konarused, mistõttu lõpptulemus on ilusam. Vältimaks mõningate siidriiete venimist või rebenemist soovitan kabimütside puhul ka kõik kaunistuselemendid – pitsid, karrad, lindid – kinnitada läbi siidi vahematerjali külge.

Mütside katematerjalidega on asi kõige keerulisem. Algupäraselt kaeti pott- ja kabimütsid siidi või sitsiga. Paraku olid siidkangad sageli lillemuustrilised, milliseid tänapäeval enam ei toodeta.

Kaubanduses on saada sarnaseid polüesterssiide, mis nii värvilt kui muustrilt pott- ja kabimütside valmistamiseks sobivad (vt lisa 3.6.). Ka on saada erinevaid voodri- (vt lisa 3.7.), kostüümi- (vt lisa 3.8.), kardina- (vt lisa 3.9.) ja mööblikangaid (vt lisa 3.10.), millest on võimalik neid peakatteid valmistada. Tänuväärased materjalid on elastaanisaldusega kangad (vt lisa 3.11.), mis oma venivuse ja kokkutõmbuvuse tõttu annavad väga hea ja ilusa tulemuse, kuna nendega on väga mugav kumerat pinda – mütsi – katta. Siiski tasub võimaluse korral ja ehedama tulemuse saavutamiseks tehismaterjalide asemel kasutada ikka siidi.

Tänapäevaste materjalidega tuleks olla ettevaatlik ja arvestada järgmisi aspekte:

- Polüestri läige on erinev naturaalse siidi omast, see on palju tugevam ja külmema tooniga.
- Enne mütsi valmistamist tasuks kontrollida, kas materjalile jääb märjaks saades ja hiljem kuivades plekke. Valdav osa tänapäevastest pott- ja kabimütsi kandjatest on rahvatantsijad, kes tantsivad ka õues ja seda igasuguse ilmaga.
- Materjalid tasuks teha märjaks, et saada teada, mis peakattega märjaks saades võib juhtuda. Leidub kangaid, mis märgudes välja venivad või tugevalt kokku tõmbuvad. Selle vältimiseks võiks nii voodri- kui mõnel juhul ka kattematerjalid eelnevalt läbi pesta.

Kandipaelte laiuste ja värvivalik on kauplustes lai, kasutada võib nii polüestrist kui puuvillast diagonaalkanti. (vt lisa 3.12) Mõnikord ei ole leida kattematerjaliga sama tooni või toon-toonis valmispaela, siis võiks selle lõigata sellest samast kattematerjalist. Oluline on, et riba oleks diagonaalselt. Tihti peale on võimalik kattematerjali riba kasutada ka pahemalt poolt (näiteks värvid vastupidised), see annab väga hea efekti ja samas tagab mütsiga ideaalse sobivuse.

Treemlite jaoks võiksid olla peened puuvillapitsid (vt lisa 3.13) või tüllist pitsid (vt lisa 3.14). Kes hoolikalt otsib, võib leida liikvel ka sobivaid kardpitse (vt lisa 3.15).

Lintide hankimisel tasuks pidada silmas, millise perioodi rõiva juurde valmistatavat peakatet kandma hakatakse. Varasematel mütsidel olid lühemad ja kitsamad paelad, sageli lillemuustrilised. Hilisematel, alates 19. sajandi II poolest, olid paelad 10–13 cm laiused ning ulatusid vööni või isegi allapoole. Et lillekirjalisi siidpaelu kaubanduses leida ei ole, soovitatakse kasutada ühevärvilisi polüesterpaelu, mis ei ole rasked ja mida leidub erinevates värvitoonides.

(vt lisa 3.16) Kel aga tõsine huvi saavutada võimalikult ehe välimus, siis tasub vaeva näha ja otsida päris siidist paelu ja ka kangaid näiteks internetikauplustest.

Mütsi tükkide omavahel ühendamiseks on vaja niiti. Papi ühendamiseks jämedamat ja tugevamat, linase või sitsist voodri ja kattematerjali kokkuõmblemiseks ja ühendamiseks materjalidega toonilt sobivat õmblusniiti.

Juhul, kui soovitakse, või kui algupärane mütsimudel seda tingib, vooder mütsi sisse liimida, siis selleks sobib kõige paremini lahjendamata PVA-liim. Liim peaks olema piisavalt paks, rammusama hapukoore taoline, siis ei imbu see läbi kanga. Liimi tuleb kanda papile järk-järgult – katta osa papist õhukese ühtlase liimikihiga ja suruda seejärel kangas papi vastu, siis katta liimiga järgmine osa papist ja nõnda edasi, kuni papp on kangaga kaetud. Hea oleks, kui liimitud tükid saaksid paar tundi kuivada.

Vajalikud töövahendid:

- Käärid, millega lõigata pappi, kangaid, niiti.
- Juurdelõikuskäärid
- Sõrmkübar – ilma selleta seda tööd teha ei saa. Elementaarne tööohutuse abinõu papi ühendamisel.
- Terava otsaga tugev nõel pappide ühendamiseks.
- Nukunõel mütsi kuklaosale põõna tegemiseks.
- Nõel kangaste kokkuühendamiseks.
- Õmblusmasin – voodri tükkide ja mütsi pealisriidest esitükkide kokkuõmblemiseks.
- Triikraud – kangad peaks olema sirged, samuti vaja õmblusvarude mahapressimiseks.
- Kaarjas triikimisalus, kuna mütsi õmblused on kumerad, on siledal pinnal õmblusvarusid ebamugav maha pressida.
- Puidust kübaraklots – kõige parem, kui sellel saaks peamöötu muuta. See on vajalik mütsi fikseerimiseks ja ka pooleliolevat peakatet võiks töö vaheajal selle peal hoida. Kuna pea on kumer ja papp sirge, on vaja pappi pea järgi koolutada ning puidust vorm sobib selleks hästi.

5.2. Valmistamise tehnoloogia

Eeldades, et uute materjalide kasutuseletulek ja peakatete valmistamise tehnoloogia on piisavad põhjused muutmaks pott- ja kabimütside valmistamise tehnoloogiat, proovisin neid peakatteid valmistada sarnasel viisil kui soome tykkimyssy ja rootsi bindmössa. Selleks lasin valmistada puidust spetsiaalsed vormid. Kasutasin mütsi põhja vormimiseks kübarate tegemisel kasutatavaid materjale, mida kübaraliimiga kõvendasin.

Eesmärgiks oli muuta mütsivalmistamine ökonoomsemaks ja vähem aeganõudvaks. Tulemus aga oli rahuldav. Mütsi kuju sarnaneb originaalile. Polstrit kulub pottmütsi puhul vähem ja vahematerjali võiks jätta panemata.

Foto 15. Puidust pottmütsivorm.
Valmistaja Pearn-Märt Lehis
Foto autor Maret Lehis

Foto 16. Vormil valmistatud pottmüts.
Valmistaja Maret Lehis
Foto autor Maret Lehis

Sellise valmistamisviisi miinuseks võib lugeda, et kõik mütsid on ühe kujuga, puudub võimalus fassongi suurendada või vähendada. Oluliselt kiiremini mütsi valmis ei saa, kui pappalusele töödeldes. Ajasääst tekiks aga siis, kui oleks võimalik vormida mitu mütsi järjest, mis omakorda eeldab mitme vormi olemasolu. Suuremat hulka mütsivorme ei ole võimalik valmistada, sest see on liiga kulukas.

Niisiis otsustasin jääda ikkagi vana tehnoloogia juurde eeskätt sel põhjusel, et see annab suurema võimaluse mängida mütsi suurusega. Vastavalt kandja pea suurusele on võimalik kas lõiget

väiksemaks lõigata või teatud kohti lõikel parandada, et müts kandjale sobiks. Teiseks tundus mulle, et vormil valmistatud müts mõjub siiski võõrana.

Igasuguse peakatte valmistamisel tuleb arvestada kandja peamõõdu, kõrvade asetuse, kukla kuju ja lauba kõrgusega. Nagu kehakujudki, on ka inimeste pead erinevad. Selleks, et peakate kandja peas mugav oleks, peaks ta olema paras – ei tohiks pigistada ega liikumisel peast ära kukkuda. Kindlasti peab mütsivalmistaja teadma, kas tulevane mütsiomanik kannab prille. Kui müts vajutab kõrvadele ja kandjal on kõrva taga prillisangad, tundub peakate väga ebamugav. Arvestama peab ka juuksekasvu ja soenguga – väga suurte või väheste juuste korral võiks mütsile serva külge meisterdada mõned aasad, mille abil müts juukseklambritega soengu külge kinnitada.

5.3. Pott- ja kabimütside valmistamise etapid.

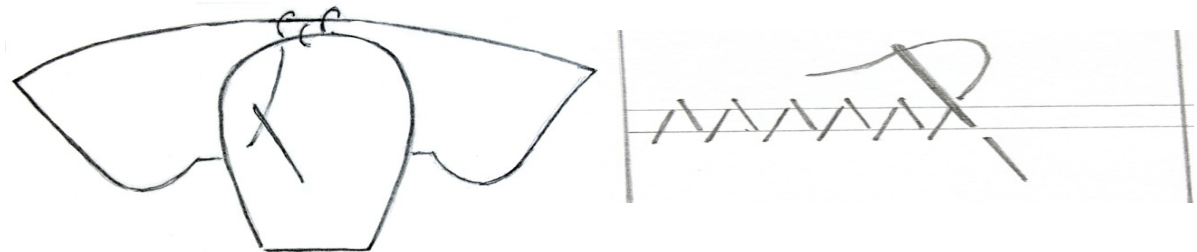
Pott- ja kabimütside põhilõiked on antud lisas 4. Iga mütsi kohta on antud lõiked nelja erineva materjali jaoks: papp, vahematerjal, vooder ja kattematerjal (siid).

Järgnevalt toon eraldi punktidenä välja kogu pott- või kabimütsi valmistamise tööprotsessi. Kabimütsi valmistamine ei erine pottmütsi tegemisest muu, kui polsterdamise ja kaunistamise poolest. Teisisõnu – juhendi järgi kabimütsi valmistades tuleb polsterdamine ära jätta.

1. Lõika lõigete järgi papist välja mütsi põhi. Lõige on antud esikeskjooneni, kuid soovitan papi esiosa võimalusel lõigata ühe tükina, siis jääb mütsi otsaesine siledam. Papile õmblusvaru ei jäeta.
2. Lõika välja vahematerjal, õmblusvaru on lõikele jäetud 2 mm.
3. Lõika välja mütsi vooder. Õmblusvaru on jäetud pealaele 0,5 cm ja alläärde 2 cm.
4. Ühenda papitükid tugeva niidiga kokku. Selleks fikseeri kõigepealt tükkide keskjooned ja õmble esi- ja tagatükk keskjoonelt alustades kokku. Kõik õmbluspisted toimuvad

suunaga seestpoolt väljapoole. (vt joonis 9) Õblemise ajal kooluta esitüki pappi kumeraks. Jälgi, et õblusniit ei oleks liiga lõtv, vajadusel saab seda pingutada. Pappide servad peavad jääma kõrvuti ja keskjooned kohakuti.

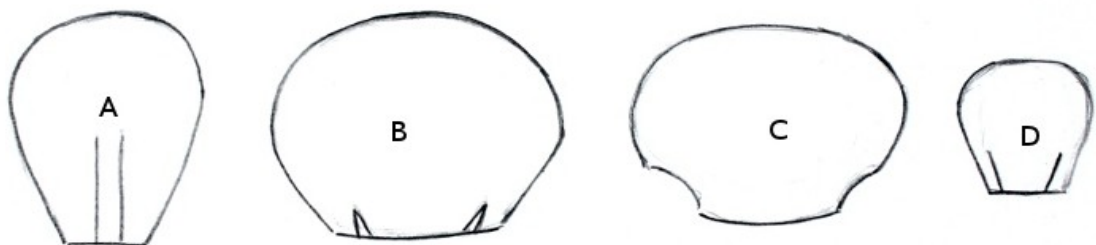
NB! Kasuta papi kokkuõblemisel sõrmkübarat!

Joonis 9. mütsi põhjapappide ühendamine. Joonise autor Maret Lehis

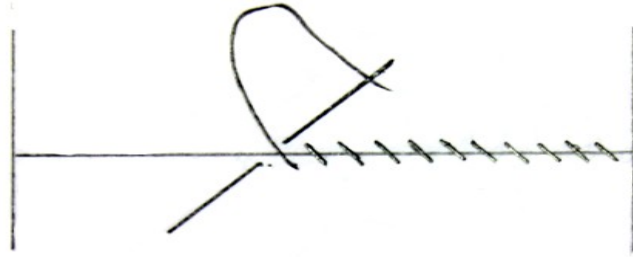
5. Proovi papist mütsi kandjale pähe ja vajadusel tee parajaks. Selleks lõika kuklatüki keskjoonest kummalegi poole 1,5–2 cm kaugusele, umbes 10–11 cm pikkused lõhed. Fikseeri peamööd mütsi peas hoides tugeva jämeda niidi abil. Kabimütsi puhul tee kokkuvõtmised vastavalt joonisele 10. Proovi mütsi uuesti pähe. Vajadusel võib mütsi äärtest pappi vähemaks lõigata, kuid tee seda paari millimeetri kaupa ja proovi pärast igat lõikamist uuesti pähe.

Joonisel 10 on toodud erinevate mütside parajaks tegemise võimalused. Pottmütsil, Pärnu-Jaagupi ja Vändramütsil tehakse kuklaossa voldid. Vigala mütsil seevastu lõigatakse alt äärest külgede suunas pappi vähemaks.

Joonis 10. Kukla lõiked mütside parajaks tegemiseks. A – pottmüts, B – Pärnu-Jaagupi kabimüts, C – Vigala müts, D – Vändra müts. Joonise autor Maret Lehis

6. Ühenda vahematerjali tükid üleloomispistega (joonis). Pööra vahematerjalist „müts“ ümber, et õmblus jääks sissepoole ja kata sellega papist müts. Fikseeri vahematerjal papi servades õmbluste kohal, esiääre nurkades, otsaes ja kumerustel.

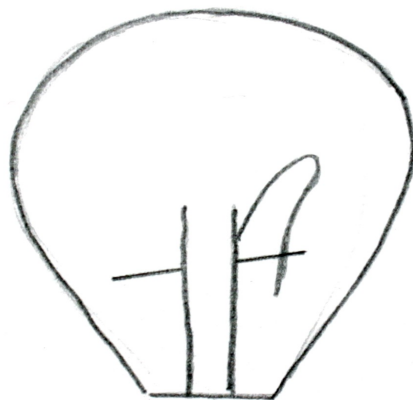

Joonis 11 . Vahematerjali ühendamine

7. Õmble õmblusmasinaga kokku vooder, sälguta õmblusvaru kumerustel ja pressi õmblusvaru ühele poole (kas esimese või tagumise tüki poole).
8. Pane vooder mütsi sisse ja ühenda mööda pealage voodri ja papi õmblused 6–7 kohast.
9. Keera voodri õmblusvaru üle serva mütsi peale, sälguta kumerustest kuni papi servani ja traagelda kuni 0,5 cm kauguselt servast vahematerjali külge. Lõika liigne kangavaru ära.
10. Lõika lõike järgi välja pealisriie. Kui teed pealisriide esiosa ühes tükis (kabimütsi ja Väandra mütsi korral), lõika see otseriidest. Kui oled otsustanud pealisriide teha kahest tükist (pottmüts, kabimüts, Väandra müts), murra kangas pikuti pooleks ja aseta esikeskjoon lõime suhtes diagonaalselt. Jäta esiõmblusele õmblusvaru 0,5 – 0,75 cm, pealaele 1 – 1,5 cm ja alläärde 2 cm. Pottmütsi puhul arvesta, et katematerjali alla tuleb polster.
- Kahes tükis esiosa katematerjal on alati vajalik pottmütside puhul, sest niigi kumerale pinnale pannakse veel polster. Kabimütsidel õigustab esiosa poolitamine end siis, kui soovitakse kanga mustri mängida ja paigutada seda esikeskjoone suhtes sümmeetriliselt.
11. Õmble õmblusmasinaga mütsi esitükid kokku ja triigi õmblusvarud ühele poole.

Õmblusvarusid lahku triikides võib õmblus venida, kuna materjal on pinge all, ning lõpptulemus ei ole ilus. Kui valmistad pottmütsi, jäta polstri jaoks ruumi.

12. Polsterda mütsi kuklaosa. Paksem kiht polstrit peab jääma pealaele, külgedele ja keskosale vähem, põõn ja alläär jäävad polstrita. Kui pelgad polstri mütsilt maha libisemist, võid selle õrnalt niidiga kinnitada vahematerjali külge.
13. Kata pealisriidega mütsi kuklaosa. Pinguta kangas nõõpnõelte abil neid vahematerjali külge kinnitades. Alusta kanga kinnitamist eest keskelt, seejärel fikseeri tagumine alumine keskkoh. Kinnita katteriie nõeltega kinnitades neid kordamööda kord paremale, kord vasakule poole. Jälgi, et pingutad kangast mõlemale küljele võrdse pingega, vastasel korral nihkub kanga keskjoon paigast.
14. Tee valmis mütsi põõn. Selleks suru voodrimaterjal seestpoolt põõna kohalt papi vahele. Pealtpoolt lükka sama voldi vahele vahematerjal ja katteriie. Kinnita materjalid omavahel põõna alt edasi-tagasi nõeludes (vt joonis12) Põõna valmistamiseks kasuta pikka, nn nukunõela, mis ulatub põõna alt läbi. Seejärel fikseeri kattermaterjal allservas.

Joonis 12. Pottmütsi tagatükile põõna tegemine. Joonise autor Maret Lehis

15. Pinguta tagaosa katteriie veelkord üle ja traagelda servast vahematerjali külge kinni. Lõika liigne kangavaru ära.
16. Valmista ette osa esitüki polstrist, mis jääb mütsi pealae poole. Kui kasutad polstriks

pikakiulist lina, on seda väga mugav asetada mütsile ja otsad mütsi kuklale kokku siduda, kuni oled polstrile katteriide peale kinnitanud. Liiga pikad lina otsad lõika hiljem ära ja lisa esiosa polstrile. Polsterdamisel arvesta, et kõige enam materjali tuleb paigutada mütsi pealae poole, külgedele ja esiäärele vähem.

17. Kata mütsi esiosa pealisriidega, pinguta ja kinnita see nõöpnõelte abil mööda ühendusjoont pealael, alusta jälle keskjoonest ja liigu vaheldumisi paremale ja vasakule poole kangast järjest nõöpnõeltega kinnitades. Jälgi, et pingutad kangast mütsi külgedel võrdselt, vastasel korral jääb esiõmblus või esikeskjoon kõver.

18. Ühenda esi- ja tagatüki omavahel peitpistega. (vt joonis 13)

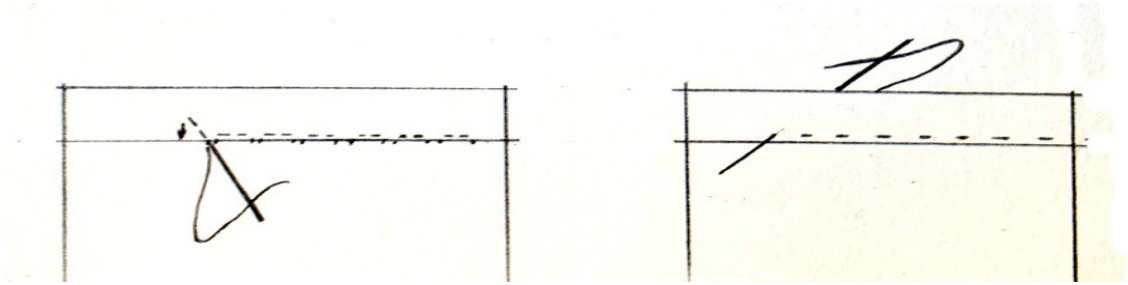
Joonis 13. Esi- ja tagatüki peitpistega ühendamine. Joonise autor Maret Lehis

19. Lisa katteriide alla polstrit, kuni müts saavutab soovitud kuju ning polsterdus on tihe ja ühtlane.

20. Pinguta mütsi katteriide esiäär ühtlaseks ja kinnita üleloomispistega mööda serva voodri ääre külge.

21. Kata mütsi serv kandiga ja pinguta see algul nõöpnõelte abil. Seejärel kinnita kant mütsi külge läbi papi õmmeldes järgmiselt: mütsi sees liigu edasi 1–2 mm pikkuse pistega, seejärel tule nõelaga läbi kandi mütsi sisse jääva serva ja papi, tulles välja kandi serva alt mütsi peal. Seejärel liigu edasi mütsi pealpool oleva kandi serva sees 5 mm pikkuse

pistega. Nüüd torka nõel läbi papi ja sisemise kandiserva ning tee mütsi sees jälle 1–2 mm pikkune piste.

Joonis 13. Kandi kinnitamine mütsi äärde. Joonise autor Maret Lehis

22. Kinnita mütsile treemel. Selleks traagelda mütsi sisse kandi külge 1–1,2 cm laiune (Põhja-Eesti pottmütsi puhul) puuvillane pits, seda mütsi ääre nurkades ja kumerustel voltidesse seades. Kui treemel tuleb keerata mütsi peale, toimi järgmiselt: kinnita treemli serv mütsi sisse kandi külge, seejärel keera pits mütsi peale ja kinnita üksikutest kohtadest mütsi kattematerjali külge – nii ei hakka pits hiljem alla vajuma.
23. Kui vajad mütsile lisakaunistusi, siis kinnita need algul paika nõõpnõeltega, seejärel katteriide värvi niidiga nii, et pealepoole jääks võimalikult väike piste, katteriide alt liigud aga pika pistega. Pärnu-Jaagupi ja Tori mütside haripaelad tuleks eelnevalt triikraua abil voltida.
24. Kinnita mütsi kuklaosale lint. Enamlevinud lindi kinnitamisvõimalused on toodud joonisel 6 lk 39.

KOKKUVÕTE

Magistritöö eesmärgiks oli uurida 18–19. sajandil Põhja- ja Lääne-Eestis moes olnud naiste peakatete – pott- ja kabimütside algupära ja Eestisse levimist, samuti rekonstrueerida ja arendada nende peakatete valmistamistehnoloogiat.

Ühtegi käsitöetehnoloogiat ei saa põhjalikult tundma õppida teadmata kindlate valmistamisviiside tausta. Uurides pott- ja kabimütside algupära, leidsin, et nende peakatete valmistamine ei sarnane üldse Soome ja Rootsi mütsidele, nagu senini on väidetud, pigem tuleks nende algupära otsida Venemaa poolt. Siiski ei välistaks ma võimalust, et inspiratsioon papist alusele töödeldud mütsideks on tulnud vähemalt osaliselt Saksa kultuuriruumist. On ju kõikide nende piirkondade tugevdatud alusele valmistatud naiste mütsid alguse saanud Prantsuse tanust. Kahjuks käesoleva töö maht ja eesmärgid ei võimaldanud mul uurimistööga nii põhjalikuks minna, kuid kindlasti on siin ainekst mitmekski teadustööks.

Muuseumi- ja arhiivimaterjalidele toetudes käsitlesin pott-ja kabimütside kandmistradisioone, nende peakatete valmistajaid ning materjali saamise võimalusi. Tehnoloogia uurimine põhines peamiselt esemevaatlusel ning pott- ja kabimütside valmistamisel leidmaks sobivaid materjale ja töövõtteid. Leidsin, et kuigi kujult erinevad, on pott- ja kabimütsid valmistatud samal põhimõttel. Põhja-Eesti alal, kus kanti pottmütse, on need peakatted valmistatud ja kaunistatud ühel ja samal viisil. Lääne-Eestis on aga kabimütside levikualal kihelkondlikud erisused just kaunistusliku iseloomuga.

Lisaks annan oma töös 18 pott- ja kabimütsti baaslõiked ja valmistamisõpetuse koos soovitusetega, milliseid materjale võiks tänapäeval nende omapäraste peakatete valmistamisel kasutada.

Loodetavasti on minu magistritöö ajendiks veel paljudele etnograafilisi peaketteid käsitlevatele uurimistöödele. Teema on lai ja seoses kasvava huviga rahvarõivaste vastu ka väga oluline – on ju peakate olnud läbi aegade üks tähtis ja kõnekas rõivakomplekti osa.

SUMMARY

**"The origin and development of pot- and hoof-shaped caps in the 18th-19th centuries.
Reconstruction and improvement of construction techniques."**

In Estonia, pot- and hoof-shaped caps were in fashion for almost 200 years. Indicating a woman's position and status in the village community, this type of headwear had also an important social meaning. Although this element of garment cannot be overlooked in making authentic sets of traditional clothing, it has unfortunately remained on the background for the last 70-80 years. Proceeding from this, one of the tasks of my research was to reconstruct the techniques of making pot- and hoof-shaped caps as well as develop these techniques in order to guarantee the continuation and vitality of this part of our heritage.

In studying construction techniques one benefits by knowing the historical background of the items. It has been thought that, in Estonia, these peculiar caps were started to be worn by the influence of peasant fashion in European countries, especially in Sweden and Finland. However, if compared to the headdresses worn in Finland, the methods of making Estonian pot- and hoof-shaped caps differ to that extent that it leads to the question whether the roots of this cap-making technique should be searched from elsewhere. For example, the technique and patterns for making pot- and hoof-shaped caps remind more of Russian *kokoshnik* headdresses. This leads to the primary research task of my M. A. thesis: to find the origin of pot- and hoof-shaped caps and map the development of this headwear.

It may be concluded that pot- and hoof-shaped caps worn in Northern and Western Estonia originate from the French coif of the Late Middle Ages, although during further development the caps at our disposal have become rather different from their model both in their shapes and patterns. Our ethnographic literature does not mention the strong influence of Russian folk costumes on Estonian traditional clothing. However, judging by construction techniques we may assume that pot- and hoof-shaped caps have not been distributed to Estonia via Scandinavian countries. We should rather look for the source of this cap fashion in the East.

In studying pot- and hoof-shaped caps in the collections of Estonian National Museum and other smaller museums I observed that there are no big differences in the techniques of making them. In the North Estonian areas of wearing pot-shaped caps this headgear were made and decorated in exactly the same manner. In Western Estonia, the distribution area of hoof-shaped caps, one can observe differences between parishes which mainly concern decorative elements.

In addition, my M.A. thesis includes basic patterns of 18 different pot- and hoof-shaped caps as well as thorough instructions with recommendations about the materials to be used nowadays in making these headdresses.

Hopefully my M.A. thesis is going to inspire plenty of research work about ethnographic headgear. The extensive research topic continues to be important as, at all times, headdresses have constituted one of the most essential and expressive elements of costume and interest towards traditional clothing is still growing.

KASUTATUD ALLIKAD

Kirjandus

- Ciszek**, Martin 2007. The Academic Craftsman – A Discussion on Knowledge of Craft in Textile Research. *Ancient Textiles: Production, Craft and Society*. Oxford: Oxbow Books.
- Ciszek**, Martin 2012. *Silk-weaving in Sweden during the 19th century*. Textiles and texts - An evaluation of the source material. Chalmers University of Technology, Gothenburg, Sweden.
- Dahl**, Camilla Luise, Esther Grøsted 2009. Et kistefund fra 1600-årene i Haarby kirke. *Dragtjournalen*. Årgang 3 Nr. 5 2009. Danske Dragt- og Tekstilpulje.
- Gorožanina**, Svetlana, Larisa Zaitseva, 2003. *Vene rahvuslik kostüüm. Kultuur ja traditsioon*.
- Hokkanen**, Leena, 1988. Tykkimys: kansallispukujen perinteinen valmistus. *Kotiteollisuus* 4/88
- Holst**, Leena, 2011. *Kansallispuku*. Porvoo: Maahenki Oy.
- Kaarma**, Melanie, Aino Voolmaa, 1981. *Eesti Rahvarõivad*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Lehtinen**, Ildiko, Pirkko Sihvo, 2003. *Rahwaan puku. Suomen kansallismuseon kansanpukukokoelmiin*. Helsinki: Museovirasto.
- Leinbock**, Ferdinand 1925. Kabi- ja pottmütsid. *ERM Aastaraamat I*, Tartu: Eesti Rahva Muuseum.
- Manninen**, Ilmari 2009. *Eesti Rahvariiete ajalugu*. Eesti Rahva Muuseum.
- Moora**, Aliise 1956. Ajaloolis-etnograafilistest valdkondadest Eestis. *Eesti rahva etnilisest ajaloost*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Nugraha**, Adhi 2012. *Transforming Tradition: A Method of Maintaining Tradition in a Craft and design Context*. Helsinki: Unigrafia.
- Piiri**, Reet 2000: Kuidas Harjumaal 19. sajandil riides käidi? - Harjumaal uurimusi 5. Keila.
- Piiri**, Reet 2012. Euroopa moerõiva talupoeglik ümbertöötus. *Horisont* 4/2012
- Piiri**, Reet 2012. Mütsimeistrite moetölgendused. *Horisont* 5/2012
- Raid**, Andres 2012. *Eesti intiimne saladus*. Kirjastus Skymarket OÜ.
- Rainne**, Sari Marjut 2010. Metallpitsid Tallinna Püha Johannese hospitali (Jaani seegi) kalmistu

haualeidudes. *Ilusad asjad: tähelepanuväärseid leide Eesti arheoloogiakogudest*, Tallinn: Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituut.

Schuessler, Melanie 2009. *French Hoods: Development of a Sixteenth-Century Court Fashion. Medieval Clothing and Textiles. Volume 5*. Woodbridge: The Boydell Press.

Sirelius, Uuno T. 1915. *Suomen kansanpukujen historia*. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.

Soorsk, Maret 2008. *Saare maakonna rahvarõivad*. Saaremaa Rahvakultuuriselts koostöös Saaremaa Muuseumiga.

Sosnina, N, Šangina, I 1999, *Vene traditsiooniline kostüüm: Illustreeritud entsüklopeedia*. Peterburg: Iskusstvo - SPB

Zweig, Stefan, 1983. *Maria Stuart*. Tallinn: Eesti Raamat.

Talve, Ilmar 2004. *Eesti kultuurilugu: keskaja algusest Eesti iseseisvuseni*. Tartu: Ilmamaa.

Tampere, Herbert. 1956. Mõningaid eestlaste etnilise ajaloo küsimusi suulise rahvaloomingu valgusel. *Eesti rahva etnilisest ajaloost*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Tõnurist, Igor 2003. *Rahvarõivakandja abilise*. Põltsamaa: Vali Press.

Viires, Ants 2008. Ajalugu ja rahvakultuur. *Eesti rahvakultuur*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastuse AS.

Värv, Ellen 2008. Riietumine ja rahvarõivad. *Eesti rahvakultuur*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastuse AS.

Wilcox, Ruth Turner 2008. *The mode in costume: a historical survey with 202 plates*. Mineola: Dover Publications.

Yarwood, Doreen 2011. *Illustrated encyclopedia of world costume*. Mineola: Dover Publications.

Käsikirjalised allikad:

Konsin, Kalju 1960. Teatmematerjali Nissi kihelkonnast. *Eesti Rahva Muuseumi Etnograafiline Arhiiv* 75.

Konsin, Lehti 1960. Teatmematerjale Juuru, Hageri, Kose ja Jüri kihelkonnast. *Eesti Rahva Muuseumi Etnograafiline Arhiiv* 76.

Voolmaa, Aino 1964, Tapa Eesti Rahva Muuseumi Etnograafiline Arhiiv 232.

Voolmaa, Aino 1971. Märkmeid Vormsi ja Pakri saarte ning Risti khk. Vihterpalu valla rannäärset rootslaste rõivastusest. Vihterpalu ja Pakri rootslaste rõivastusest (kuni Teise maailmasõjani). *Eesti Rahva Muuseumi Etnograafiline Arhiiv* 232.

Voolmaa, Aino 1989. Teatmematerjali endise Järvamaa, Ambla, Järva-Jaani, Järva-Madise, Koeru, Peetri, Paide ja Türi kihelkondade rõivastusest XIX sajandi II poolel rõhuasetusega mälestustele traditsioonilistest rahvarõivastest. Kogutud 1957 ja 1959. *Eesti Rahva Muuseumi Etnograafiline Arhiiv* 216.

ERM KV 27

ERM KV 36

ERM KV 15

ERM KV 15

ERM KV 15

Interneti allikad:

<http://www.bibliotekar.ru/rusKart/14.htm>

<http://www.metmuseum.org/collections/search-the-collections/80094968?img=1>

http://www.digitaltmuseum.se/things/bindmssa/S-UM/UM40308/gallery?owner_filter=S-UM&name=Dr%C3%A4kt&search_context=1&count=2713&pos=11

Esemelised allikad:

ERM 14460 Noarootsi

ERM 15688 Juuru pottmüts

ERM 15830 Juuru pottmüts

ERM 15842 Juuru pottmüts

ERM 16088 Palmse pottmüts

ERM 16343/1 Kadrina pottmüts

ERM 16430 Kadrina pottmüts

ERM 16654 Kaarma pinnmüts

ERM 17492 Lüganuse pottmüts

ERM A 119:166 Pärnu- Jaagupi

ERM A 265:1 pinnmüts

ERM A 447:79 Noarootsi

ERM 509:3320 Lihula pottmüts

ERM A 509: 3387 Viru-Nigula

ERM A509: 3395 Jõelähtme pottmüts

ERM A 509: 3817 Vändra müts

ERM A 509:3823 Noarootsi

ERM A 509: 4023 Narva- Jõesuu pottmüts

ERM A 509: 4026 Kaarma

PM 363 E 88:2

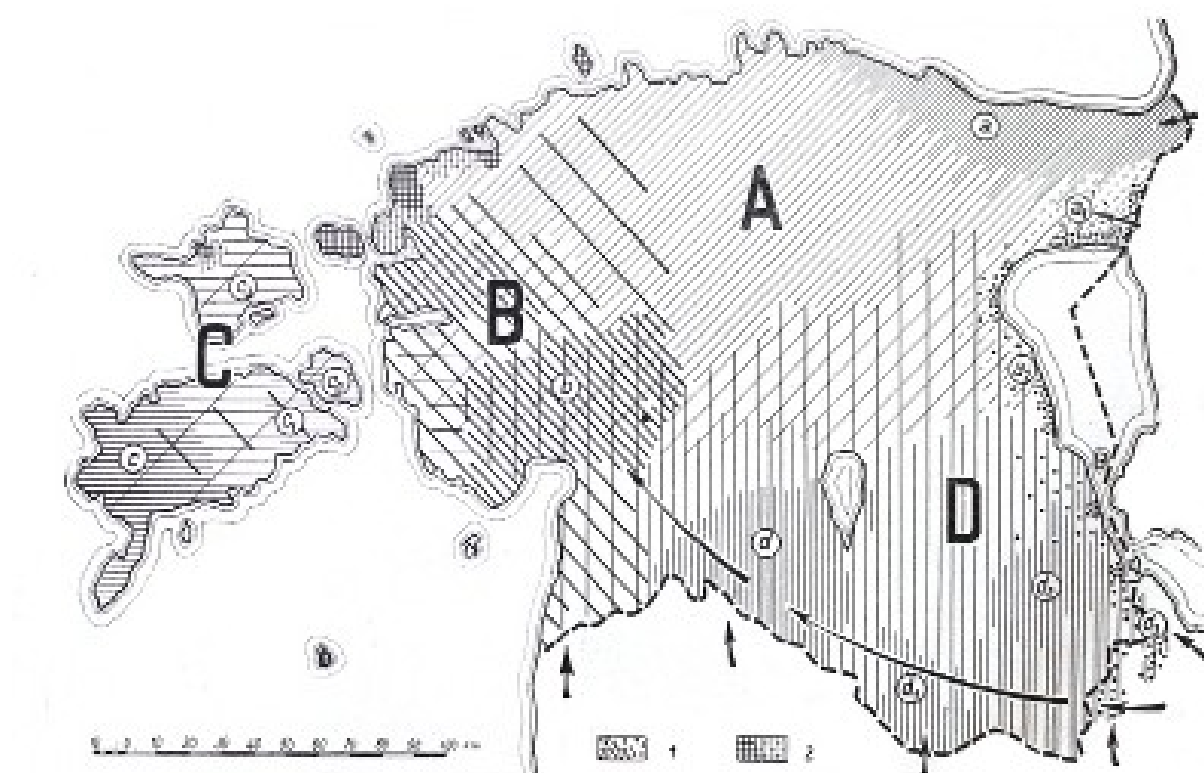
PM 373 E98 Vigala kabimüts

ERM C 31:539 kokošnik

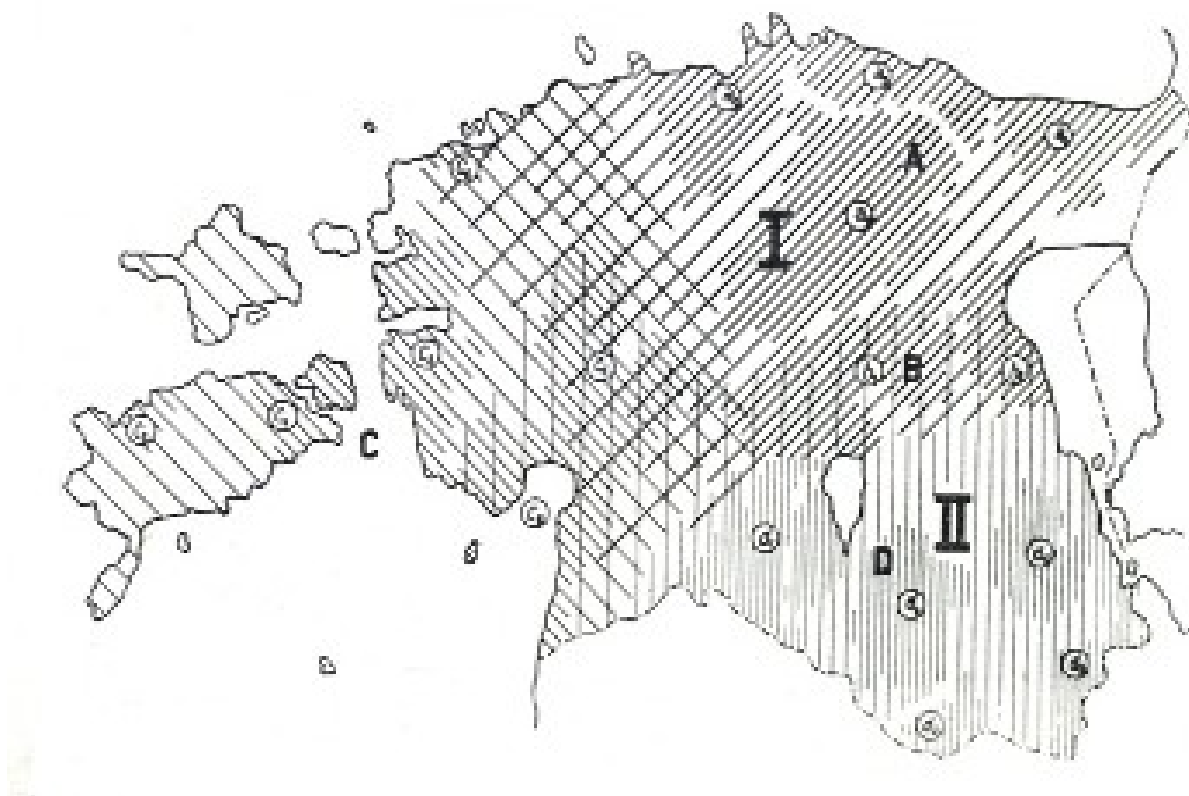
Nordiska Museet 2710 *bindmössa*

LISAD

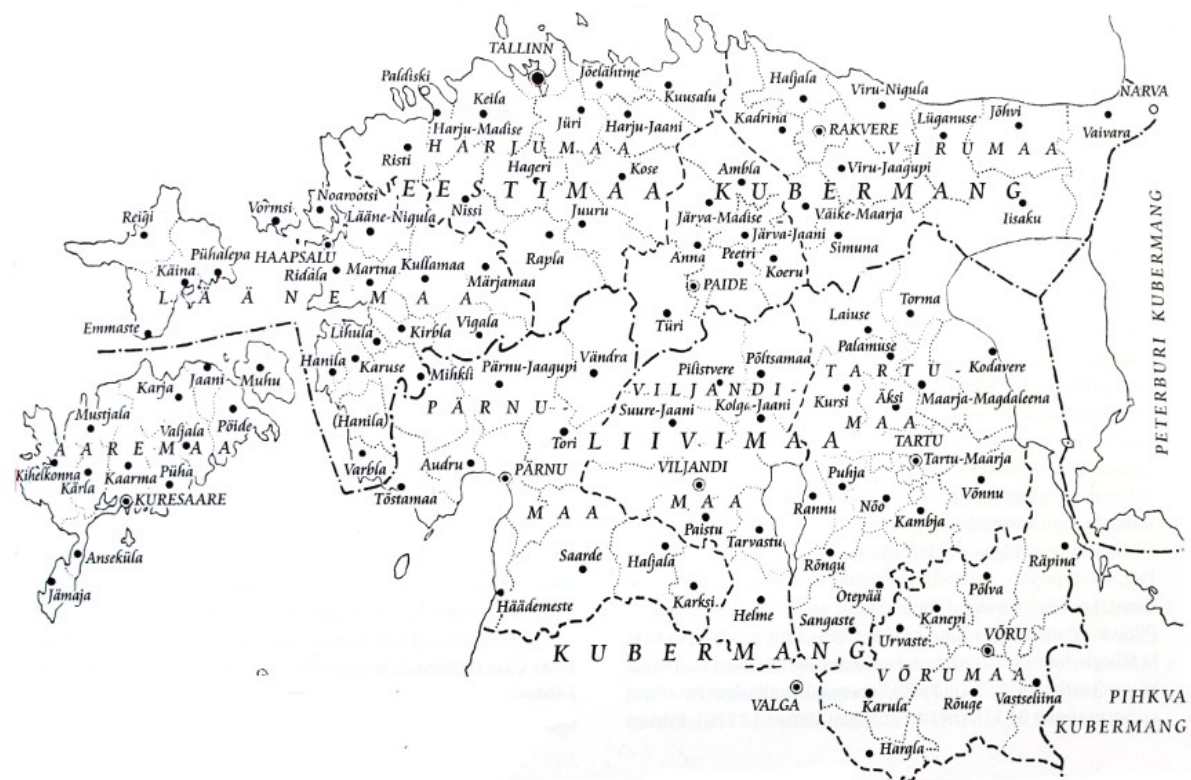
Lisa 1. Kaartid

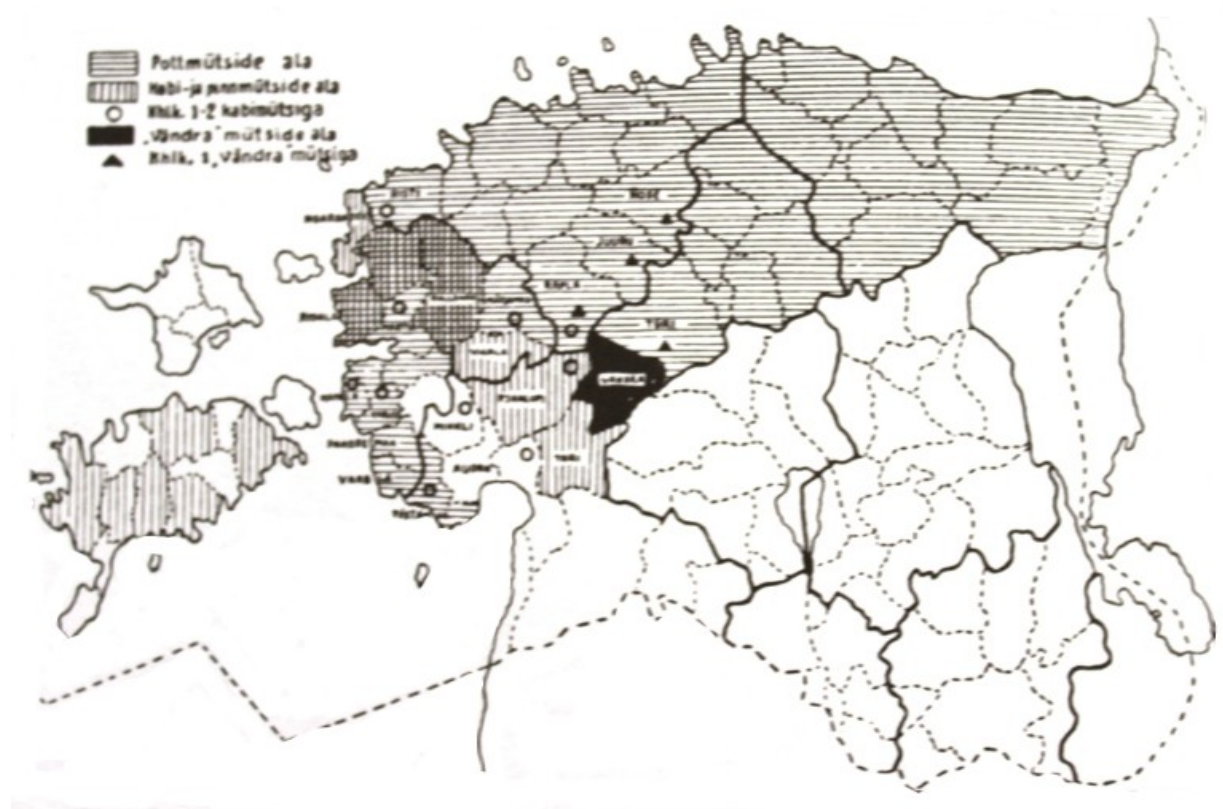
Joonis 1. Eesti rahvarõivaste kohalikud rühmad 19. sajandi I poolel. A – Põhja-Eesti. B – Lääne-Eesti, C – saared, D – Lõuna-Eesti rühm; a, b ja c tähistavad väiksemaid alarühmi. 1 – Vene rahvarõivad ja elemendid Eesti rahvarõivais, 2 – Rootsi rahvarõivad. Nooled näitavad peamiste välismõjude levimissuundi. (Moora 1956: 216)

Joonis 2. Rahvaluule kohalikud rühmad 19. sajandi I poolel . I – Põhja-Eesti valdkond, II Lõuna-Eesti valdkond; A – Põhja-Eesti rajoon, B – Kesk-Eesti rajoon; C – Lääne-Eesti rajoon; a, b, c – silmapaistvad alarajoonid. (Tampere 1956: 257)

Joonis 3. Eesti ala haldusjaotus 19. sajandi II poolel. (Viires 2008: 45)

Joonis 4. Kabi-, pott- ja Vädra müttside levimise kaart. (Leinbock 1925: 100)

Lisa 2. Pott- ja kabimütside valim

Nr.	Koht	Viide	Nimetus	Aeg	Vooder	Kate	Polster	Värv	Kant	Kaunistus	Kõrgus ees	Kõrgus taga	Muuseum
1	Ambla	A 447: 87	Pottmüts	1870	puuvill	siid	vatt	sinakasro heline	hallikasr oheline	0	15,5	19	ERM
2	Ambla	11070	Naistemüts		puuvill	siid	vatt	pruun	pruun	0	13,5	20	ERM
3	Ambla	E 2: 85	Pottmüts	?	puuvill	siid	takk	lilla	sinine	0	13	20	Rakvere
4	Anna	14944	Naistemüts	1886	puuvill	siid	?	valge	valge	0	13	20	ERM
5	Hageri	E 2: 78	Pottmüts	?	puuvill	siid	takk	Kollakas- roosa	oranzik as	0	14,5	20,5	Rakvere
6	Hageri	A509: 3397	Pottmüts	?	puuvill	siid	vatt	must	must	0	13	21	ERM
7	Haljala	14986	Virumüts	1885	puuvill	siid	vatt	t punane	pruun	0	12	17	ERM
8	Haljala	14987	Virumüts	1875	puuvill	siid	vatt	t lilla	must	0	12	18,5	ERM
9	Haljala	E 2: 68	Pottmüts	?	puuvill	siid	takk	Lillakas- sinine	sinine	0	14,5	21,5	Rakvere
10	Harju- Madise	7054	Naeste- müts	1882	puuvill	siid	vatt	oranz	lilla	0	12,5	18	ERM
11	Harju- Madise	A509: 3321	Pottmüts	?	puuvill	siid	vatt	t pruun	h pruun	0	12	21,5	ERM
12	lisaku	14386	Naeste müts	1863	puuvill	siid	takk	sinine	sinine	0	14	21	ERM
13	Juuru	15688	Naiste müts	?	puuvill	siid	takk	t punane	roosa	trükitud lilled	13	20	ERM
14	Juuru	15830	Pottmüts	1855	puuvill	puuvill	takk	must	Tume- roheline	trükitud lilled	14	20	ERM
15	Juuru	15842	Pottmüts	1869	puuvill	siid	vill	must	must	trükitud lilled	14,5	20	ERM
16	Juuru	15731	Naiste müts	1884	puuvill	kreton- gits	takk	punase- kirju	roosa	0	15	20	ERM
17	Juuru	15762	Naiste müts	?	puuvill	moire- siid	topelt kattega	valge	valge	0	14,5	22	ERM
18	Jõeläht me	A509: 3395	Pottmüts	1780	sits	siid	vatt	beezi- kirju	Tume- punane	kardpits	15	20	ERM
19	Jõhvi	17259	Pottmüts	?	linane	siid	takk	kollane	kollane	0	14,5	20,5	ERM

Nr.	Koht	Viide	Nimetus	Aeg	Vooder	Kate	Polster	Värv	Kant	Kaunistus	Kõrgus ees	Kõrgus taga	Muuseum
20	Jõhvi	17265	Pottmüts	?	puuvill	siid	takk	lilla	lilla	0	15,5	19,5	ERM
21	Jõhvi	19060	naiste müts, kaba	?	linane	siid	?	roheline	roheline	0	15	19	ERM
22	Jõhvi	A509:3328	Pottmüts	1840	puuvill	siid	vatt	valge	valge	0	14	18	ERM
23	Jõhvi	A509:3336	Pottmüts	1840	puuvill	siid	vatt	kollane	kollane	0	15	20	ERM
24	Jõhvi	A509:3417	Pottmüts	?	puuvill	siid	vatt	valge	valge	0	15	20,5	ERM
25	Jõhvi	A509:3422	Pottmüts	1864	puuvill	siid	vatt	helerosa	roosa	0	16	20	ERM
26	Jõhvi	A509:3630	Pottmüts	1870	puuvill	siid	vatt	valge	valge	0	15	21	ERM
27	Jõhvi	A509:4018	Pottmüts	1850	puuvill	siid	vatt	kollane	kollane	0	15	20	ERM
28	Jõhvi	A509:4035	Pottmüts	?	puuvill	siid	vatt	sinine	sinine	0	14	20	ERM
29	Järva- Jaani	A447:93	Pottmüts	?	puuvill	siid	takk	must	must	0	14	20	ERM
30	Järva- Jaani	A509:3323	Pottmüts	?	puuvill	siid	vatt	sinine	sinine	on olnud	12	16	ERM
31	Järva- Jaani	A509:3330	Pottmüts	?	puuvill	siid	vatt	kollane	kollane	0	16	22	ERM
32	Järva- Jaani	A509:3333	Pottmüts	?	puuvill	siid	takk	must	must	0	16	20	ERM
33	Järva- Jaani	A509:3343	Pottmüts	1890	puuvill	siid	vatt	pruun	pruun	must tüllpits	14,5	21	ERM
34	Järva- Jaani	A509:3530	Pottmüts	1877	linane	siid	vatt	pruun	pruun	0	15	22	ERM
35	Järva- Jaani	A565:1408	Pottmüts	1880	puuvill	siid	vatt	kirss	punane	0	15	21,5	ERM
36	Järva- Jaani	A565:1409	Pottmüts	1880	puuvill	siid	vatt	tumepruun	tumepruun	0	15,5	21,5	ERM
37	Jüri	376	Naiste müts	?	?	siid	?	Sinine-beez	sinine	0	16	22	ERM
38	Jüri	11874	Pottmüts	1823	puuvill	siid	takk	sinine	lillakassinine	0	17	21	ERM
39	Jüri	A509:4031	Pottmüts	1870	linane	siid	vatt	must	must	0	11	20	ERM
40	Jüri	A565:822	Pottmüts	?	puuvill	siid	vatt	roheline	roheline	0	11,4	21	ERM
41	Jüri	A565:828	Pottmüts	1893	puuvill	siid	vatt	must	must	0	12	20	ERM
42	Kaarma	16583	Naistemüts, pinnmüts	1834	puuvill	kretong	0	Must-sinine	sinine	0	14	18,5	ERM
43	Kaarma	16641	Pinnmüts	1859	linane	kretong, sits	0	Sinine-rohel	rohekas	Trüki-muster	14	20	ERM
44	Kaarma	16654	Pinnmüts	?	puuvill	zakaar	vatt, sees-pool	Beez-sinine	sinine	Trüki-muster	13	17	ERM

Nr.	Koht	Viide	Nimetus	Aeg	Vooder	Kate	Polster	Värv	Kant	Kaunistus	Kõrgus ees	Kõrgus taga	Muuseum
45	Kaarma	A509:4026	Naiste müts	?	puuvill	puuvill	vatt, sees- pool	Tume- sinine	must	0	15	21	ERM
46	Kadrina	15972/1	Pottmüts	1865	linane	puuvill	takk	kirju trükk	pruun	0	15,5	20,5	ERM
47	Kadrina	15972/2	Pottmüts	1865	puuvill	siid	takk	lilla	lilla	0	14	21	ERM
48	Kadrina	15972/3	Pottmüts	1865	puuvill	siid	takk	must tribuline	must	0	15	20,5	ERM
49	Kadrina	16362	Pottmüts	1714	linane	siid	takk	Tume- punane	roosa	tikand+ kard	14,5	20	ERM
50	Kadrina	A 447: 83	Naeste müts	?	puuvill	siid	takk	pruun	tumepruun	0	14	16	ERM
51	Kadrina	A 566:14	Viru naise müts	1879	puuvill	siid	?	sinine	helesini ne	0	14,5	18	ERM
52	Kadrina	16343/1	Naistemüts	?	puuvill	siid	?	must	must	Kangale trükitud lilled	13	19,5	ERM
53	Kadrina	16343/2	Naistemüts	?	puuvill	siid	vatt	must	must	0	13	20	ERM
54	Kadrina	16343/3	Naistemüts	?	linane	Siid- damast	vatt	valge	0	0	13,5	20,5	ERM
55	Kadrina	16430	Naistemüts	1800	linane	siid	lina	punane	heleroheline	pehme, kardpitsiga	12	17,5	ERM
56	Kadrina	E 286: 5	Pottmüts	?	puuvill	siid		pruun	pruun	0	14,5	21	Rakvere
57	Kadrina	E 286: 6	Pottmüts	?	puuvill	siid	vatt	roheline	roheline	0	15	19,5	Rakvere
58	Koeru	A509:3626	Pottmüts	1822	puuvill	siid	vatt	sinine	sinine	0	13	20,5	ERM
59	Kuusalu	774	Tohvimüts	?	linane	zakaar	takk	sinine roosa roheline	tumeroo sa	0	15	16	ERM
60	Kuusalu	A509:3804 ab	Kabimüts?	1825	linane	siid		Rohelise- tribuline	vabarnar oosa	0	13	18,5	ERM
61	Kuusalu	A 653:112	Pottmüts	1878	puuvill	siid	?	must	must	0	15	22,5	ERM
62	Kuusalu	A509:3817	Kabimüts, sofimüts	1820	linane	zakaar	lina	pruunikirju	kollane	kardpits	11.5	16	ERM
63	Käru	14742	Naiste müts	1874	linane	zakaar	ei	Sinine- beez	beez	0	13	16	ERM
64	Käru	15787	Naiste müts	?	puuvill	villane	ei	must	roheline	0	14,5	17,5	ERM
65	Lelle	14649	Naiste müts	1884	linane	zakaar	ei	Pruuni- kirju	Pruuni- kirju	0	13	16	ERM
66	Kulla- maa	A509:3603	Naiste müts	1885	puuvill	siid	vatt	roheline	heleroheline	0	14,5	21,5	ERM

Nr.	Koht	Viide	Nimetus	Aeg	Vooder	Kate	Polster	Värv	Kant	Kaunistus	Kõrgus ees	Kõrgus taga	Muuseum
67	Lihula, Karuse	2760	Mutrimüts	1860	puuvill	siid	takk	lilla	lilla	0	17	21	ERM
68	Lihula	2772	Mutrimüts	1900	puuvill	siid	takk	lilla	0	0	15	19	ERM
69	Lihula	4309	Mutrimüts	1900	puuvill	siid	vatt	roheline	sinine	0	15	19	ERM
70	Lihula	9807	Mutrimüts	1880	puuvill	poolvilla ne	takk	t lilla	lilla	0	13	17	ERM
71	Lihula	18331	Pottmüts	1878	puuvill	siid	takk	Lilla	lilla	0	12,5	21,5	ERM
72	Lihula	A368:10	Pottmüts	?	puuvill	siid	takk	roheline	roheline	0	9,5	23	ERM
73	Lihula	A 447: 86	Pottmüts	?	puuvill	sits	?	punane, must- valge	sinine	0	16	24	ERM
74	Lihula	A509:3320	Pottmüts	1870	puuvill	siid	takk	punane	punane	uuesti kaetud	12	21	ERM
75	Lihula	A509:3337	Pottmüts	1850	puuvill	siid	takk	tumelilla	punane	0	12	23	ERM
76	Lihula	A509:3509	Pottmüts	1870	puuvill	siid	vatt	Roheline- lilla	lilla	0	13	23.4	ERM
77	Lihula	A509:3780 ab	Kabja müts		puuvill	siid	ei	roosa kirju	punane	kardpits	13,5	24.5	ERM
78	Lihula	A563:1932	Pottmüts	?	puuvill	siid	vatt	Tume- punane	punane	0	13	20	ERM
79	Lihula	A621:77	Pottmüts	1911	puuvill	siid	vatt	sinine	sinine	0	9	19	ERM
80	Lihula	A634:5	Pottmüts	?	puuvill	siid	?	sinine	sinine	0	10	21.5	ERM
81	Lihula	A640:454	Pottmüts	1895		siid	?	punane	punane	0	9,5	22.3	ERM
82	Lihula	A716:106	Pottmüts	?	puuvill	siid	?	Lilla- sinine	lilla	0	12	23,5	ERM
83	Lääne- Nigula	A 447:97	Kabimüts, „naeste- müts“.	1825	puuvill	siid	ei	roheline	roheline	0	14	24	ERM
84	Lääne- Nigula	10708			puuvill	villane	takk	roheline	lilla		13	23,5	ERM
85	Lääne- Nigula	A563:540	Pottmüts, väike müts	1888	puuvill	siid	vatt	Lilla	punane	0	12	22	ERM
86	Lüganus e	A509:3399	Pottmüts	1870	puuvill	siid	takk	Punane- must	Punane- must	0	16	19,5	ERM
87	Lüganus e	17491	Pottmüts	1885	puuvill	siid	takk	punane	Punane- must	0	14	20	ERM
88	Lüganus e	17492	Naiste müts	1861	linane	siid	?	must	must	0	16	22	ERM
89	Lüganus e	17497	Naiste müts	1880	puuvill	siid	takk	sinine	0	0	13,5	19	ERM

Nr.	Koht	Viide	Nimetus	Aeg	Vooder	Kate	Polster	Värv	Kant	Kaunistus	Kõrgus ees	Kõrgus taga	Muuseum
90	Lüganuse	17509	Naiste müts	1885	puuvill	siid	?	pruun	0	0	14	20	ERM
91	Märjamaa	11517	Naaste müts	1888	puuvill	siid	vatt	oranzikas punane	punane	0	12	20	ERM
92	Märjamaa	11523	Muna-müts	1890	puuvill	siid	vatt	Punane- sinine	Punane- sinine	0	19	13	ERM
93	Narva-Jõesuu	A509:4023	Pottmüts	?	puuvill	siid	vatt	must	tumelilla	maalitud, trükk	15	23	ERM
94	Nissi	A509:3795	Kabimüts	1830	puuvill	siid	ei	punane	tume kirju	0	16	22	ERM
95	Nissi	E 2:76	Pottmüts	?	puuvill	Pool- villane	takk	sinine	sinine	0	12	19	Rakvere
96	Noarootsi	A447: 79	Kabimüts, mitsa	1904	sits	sits	takk	punane, mustad täpid	roheline	0	11	22	ERM
97	Noarootsi	A509:3322	Pottmüts, naisterahva müts.	1860	puuvill	siid	vatt	roheline	roheline	0	14,5	22,5	ERM
98	Noarootsi	A509:3823	Kabimüts	1870	puuvill	siid	takk	punane	punane	kardpits	11	21,5	ERM
99	Paide	15976	Pottmüts	1882	puuvill	siid	vatt	helelilla	lilla	0	14	19	ERM
100	Paide	A565:1410 ab	Pottmüts	1860	puuvill	siid	vatt	heleroo sa	heleroo sa		17	22,5	ERM
101	Paide	A565:1411	Pottmüts	1860	puuvill	siid	takk	valge	valge		17,5	23	ERM
102	Pajusti	E 194	Pottmüts	?	puuvill	siid	?	tumelilla	lilla	0	11,5	16,5	Rakvere
103	Palmse	16088	Naiste müts	1814	linane	siid	lina	punane	roheline	pehme, kardpits	12	17	ERM
104	Peetri	E 2: 64	Pottmüts	?	puuvill	siid	vatt	bordoo	bordoo	0	13	18	Rakvere
105	Pärnu-Jaaguپی	A 292:126			puuvill	siidi lapid	ei	lapitöö	sinine	Tüllpits 4,5 cm, haripael 3,5 cm, väike tüllpits 2,3 cm	14,5	19,5	ERM
106	Püha	12114	Pinnmüts		puuvill	puuvill	sees takk	tume sinine	lillakas	kardpits	14,5	19	ERM
107	Pühalepa	A595:92	pottmüts, rootsimüts	1866	puuvill	siid	vatt	valge	0	0	16,5	23	ERM

Nr.	Koht	Viide	Nimetus	Aeg	Vooder	Kate	Polster	Värv	Kant	Kaunistus	Kõrgus ees	Kõrgus taga	Muuseum
108		PM 363 E88:2			puuvill	siid	vatt+takk	roosakas punaste lilledega	punane	0	15,5	21,5	Paide Muuseum
109		PM 914 E 237:69			puuvill	siid	vatt	lilla lilleline	lilla	0	14,5	18	Paide Muuseum
110	130	PM 2712 E 355:18			puuvill	siid	takk	punane must lilledega	punane		13,5	21,5	Paide Muuseum
111	131	PM 373 E 98			puuvill	siid	ei ole	Must-hall	punane	tüllpits ja kardpits	12,5	20,5	Paide Muuseum
112	132	PM 368 E93			puuvill	siid	ei ole	erkroosa+ valge lilleline	punane	tüllpits ja kardpits	12,5	20,5	Paide Muuseum
113		E 237:70	Pottmüts	1820	puuvill	siid	?	Tume- punane	?		15,5	23	Paide Muuseum
114		E 237:72	Pottmüts	1885	puuvill	siid		sinine			13,5	21,5	Paide Muuseum
115		E 237:73	Pottmüts	1860	puuvill	siid		valge			14,5	21,5	Paide Muuseum
116		E 237:74	Pottmüts	1880	puuvill	siid		sinine			15,5	21,5	Paide Muuseum
117		E 242: 18	Pottmüts	1880	puuvill	siid		Tume- pruun			16,5	22	Paide Muuseum
118		E 242:47	Pottmüts	1880	puuvill	siid		Rohekas- sinine			16,5	22	Paide Muuseum
119	Rakvere	A509:3604	Naiste müts	?	puuvill	siid	vatt	helesinine	sinine	0	12	17,5	ERM
120	Rakvere	14986	Virumüts	1885	puuvill	siid	vatt	Tume- punane	pruun	0	12	17	ERM
121	Rakvere	E 2:71	Pottmüts,	?	puuvill	siid	vatt	sinine	sinine	0	10,5	15,5	Rakvere
122	Rakvere	E 274	Pottmüts,	?	puuvill	siid	vatt	roheline	roheline	0	13,5	18	Rakvere
123	Rapla	A 649 : 152	Pottmüts, naiste müts.	1880	puuvill	siid	vatt	roheline	roheline	0	11	19	ERM
124	Rapla	A509:3601	Pottmüts,	?	puuvill	siid	vatt	helelilla	helelilla	0	15	20.5	ERM
125	Raikküla	9602	Naiste müts	1886	puuvill	siid	takk	lilla	lille	0	12,5	19	ERM
126	Raikküla	15093	Naiste müts	1855	puuvill	siid	vatt	oranz	oranz	0	14	20	ERM

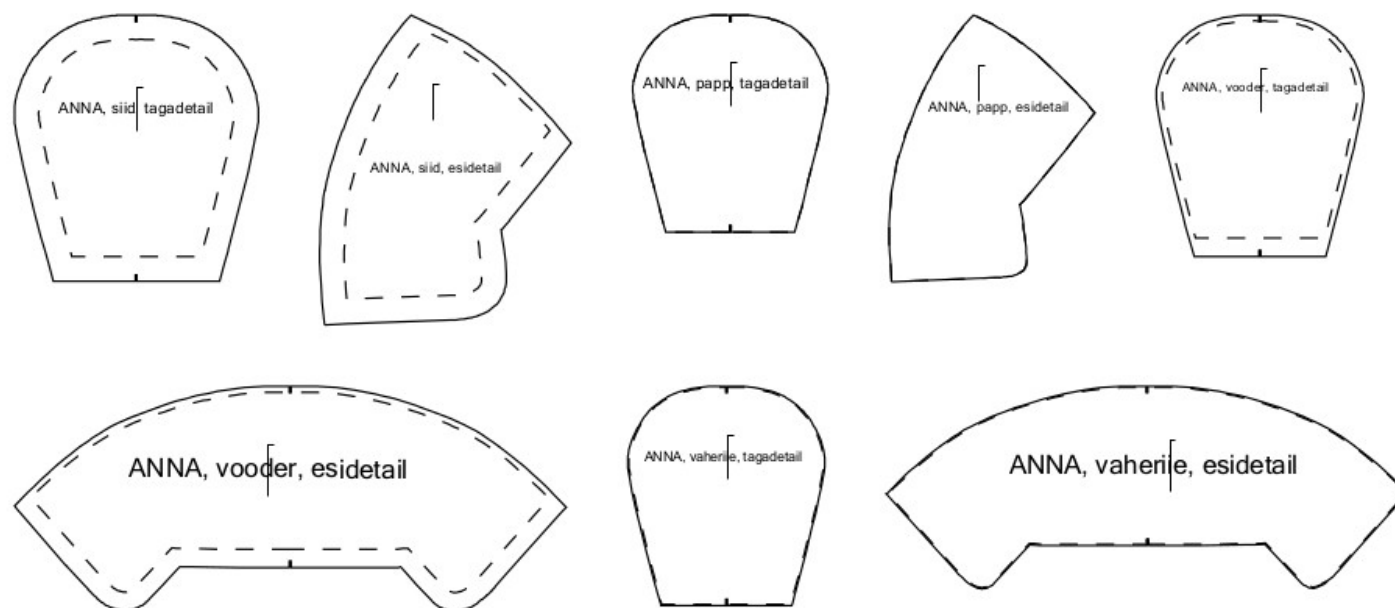
Nr.	Koht	Viide	Nimetus	Aeg	Vooder	Kate	Polster	Värv	Kant	Kaunistus	Kõrgus ees	Kõrgus taga	Muuseum
127	Ridala	A 447: 84	Pottmüts, „müts“	1885	puuvill	siid	vatt	helesinine	hallikas sinine	0	13,5	20	ERM
128	Ridala	E 2: 78	Pottmüts,	?	puuvill	Pool- villane	vatt	helepunan e	helepun ane	0	13	21	Rakvere
129	Simuna	E 2: 63	Pottmüts	?	puuvill/lin a	Pool- linane	takk	Valge- sinine	Valge- sinine		15	23	Rakvere
130	Varbla	A 621:205 a								5 cm lai kardpits tumesinine 1,5 cm laiune seesitud siidpael, harjal punane 2 cm laiune seesitud siidpael, harjal narmaline kardpael			
					sits	Siid- damast	Kukla- osal	punane, luukarva lilledega	Erk- punane		14	22	ERM
131	Vigala	15163	Naeste müts	1864	puuvill	siid	?	Lilla	lilla	kardpael	13	21,5	ERM
132	Vigala	A566:422	Muna müts	1855	sits	siid	takk	lillakirju	lilla	0	17	21	ERM
133	Viru- Jaagupi	A 509: 3338 ab	Pottmüts	?	puuvill	siid		tumepruu n	must		13	18,5	ERM
134	Viru- Nigula	A509:3387	Pottmüts	1830	linane	siid	vatt	Sinine- punane			16	21,5	ERM
135	Võsu	E 190: 1	Pottmüts, Põhja-Eesti	?	peenvillan e	siid	takk	valge	valge		14,5	21	Rakvere
136	Võsu	E 190: 2	Pottmüts, Põhja-Eesti	?	linane	sega	takk	hele, kirju	roosa	kardpits	14,5	17,5	Rakvere
137	Võsu	E 190: 3	Pottmüts, Põhja-Eesti	?	linane	sega	takk	tumepruu n, kirju	roosa	kardpits	14,5	17,5	Rakvere
138	Vändra	A509: 3801	Naiste müts	?		siid		Punane- sinine	sinine	0	14,5	16	ERM
139	Vändra	A509: 3803	Kabimüts	1880	linane	siid	takk	Lilla-must	Punane- must	0	13.5	18	ERM

Lisa 4. Lõiked

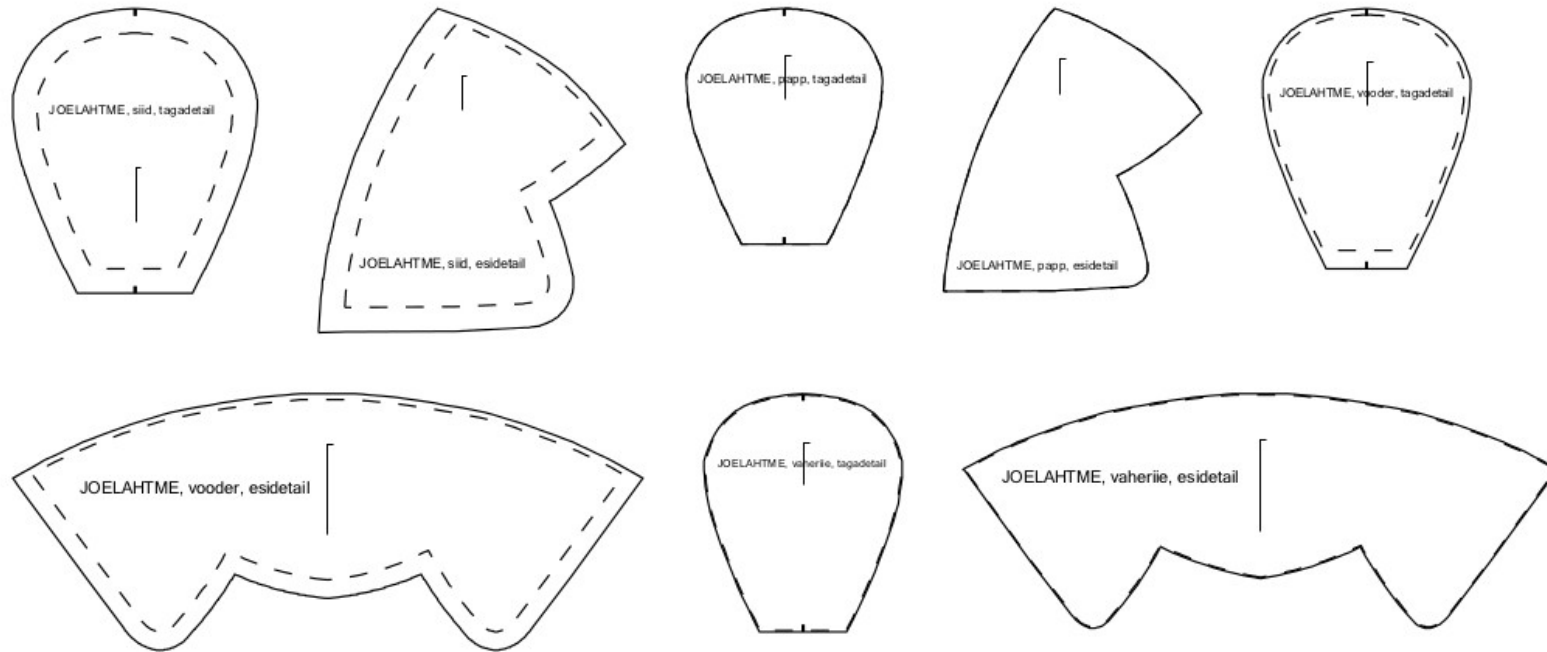
Kõik lõiked on toodud mõõtkavas 1:5. Paberkandjal lisa 4 on lõiked mõõtkavas 1:1

Lõiked on õmblusvaruga, kanga suund märgitud.

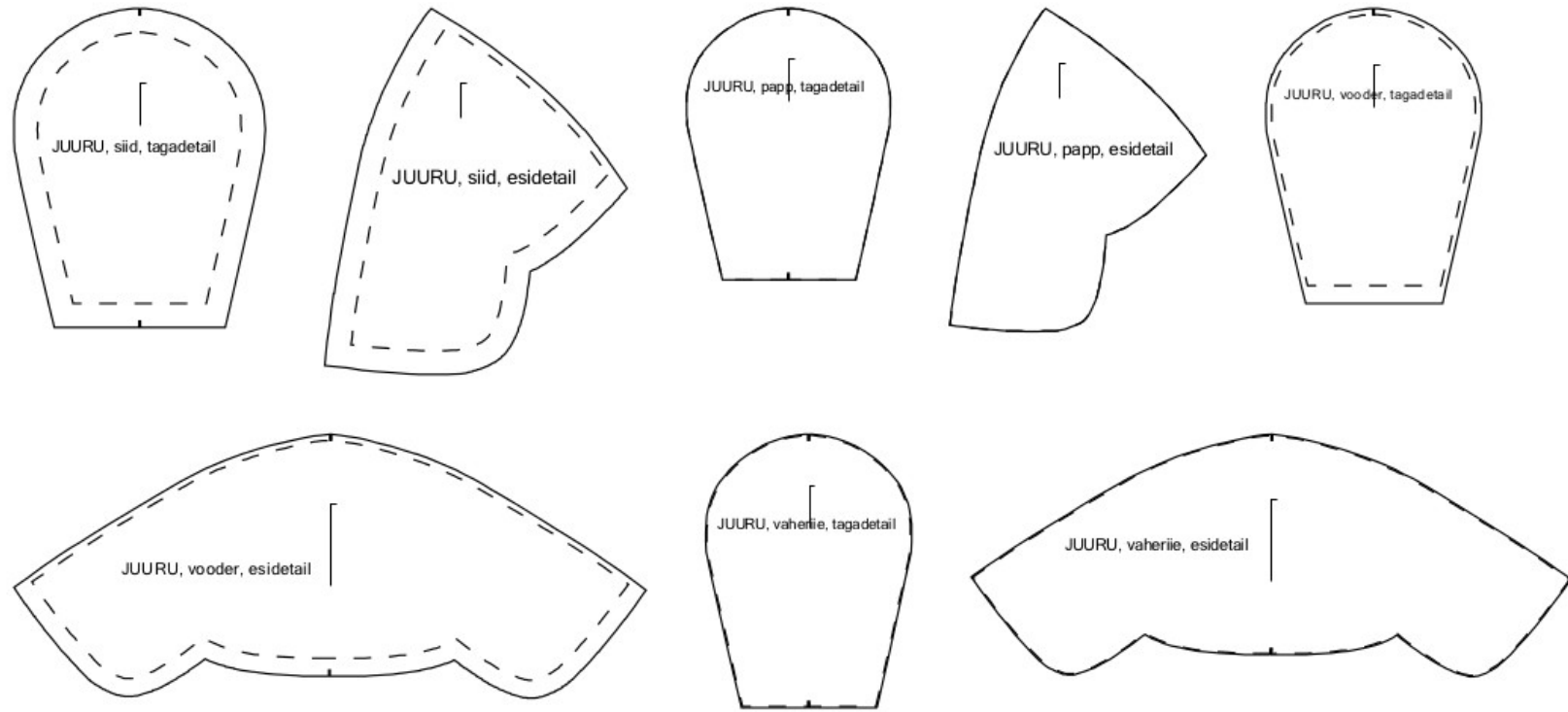
Lisa 4.1. Anna pottmüts

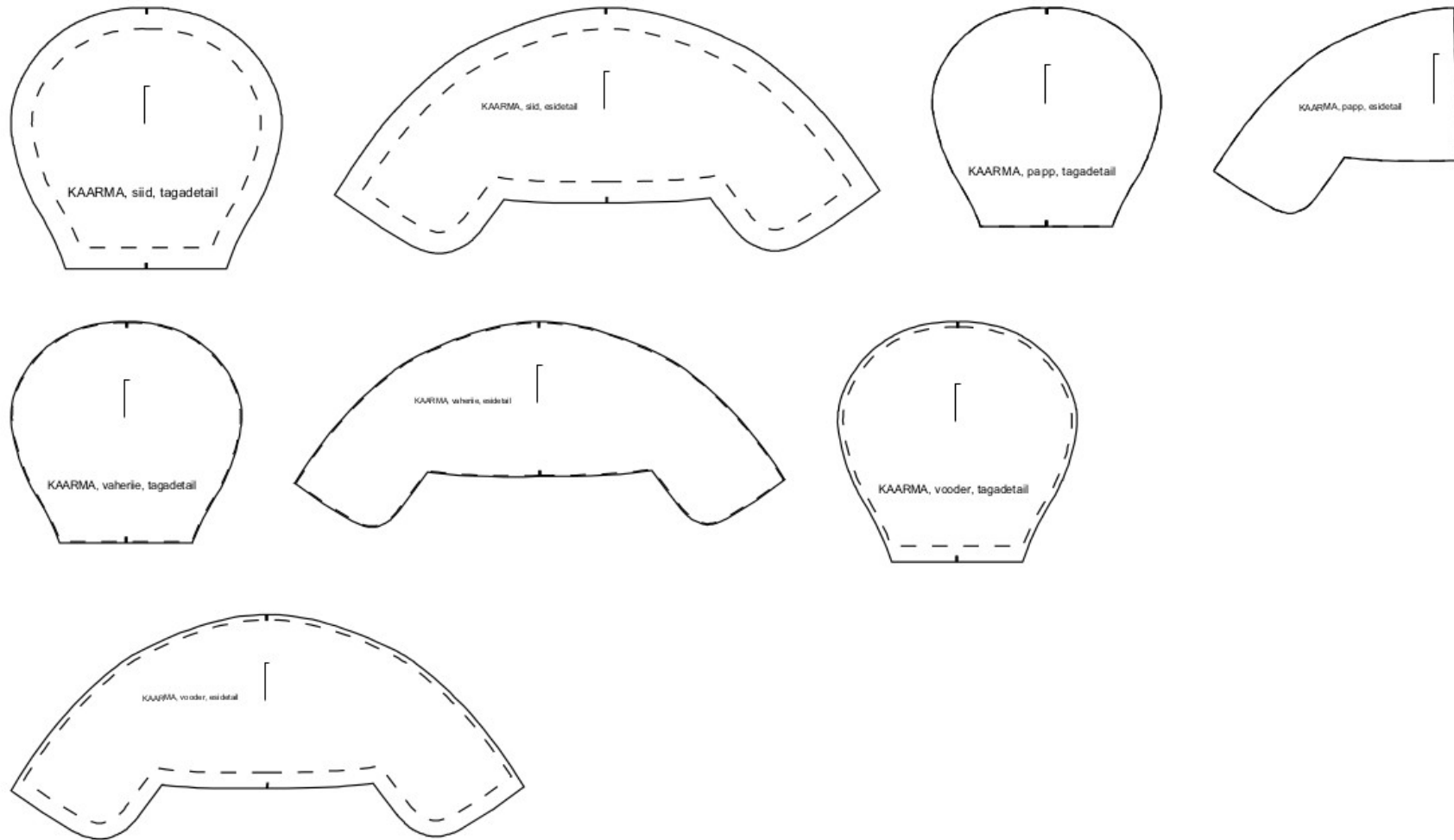
Lisa 4.2. Jõelähtme pottmüts

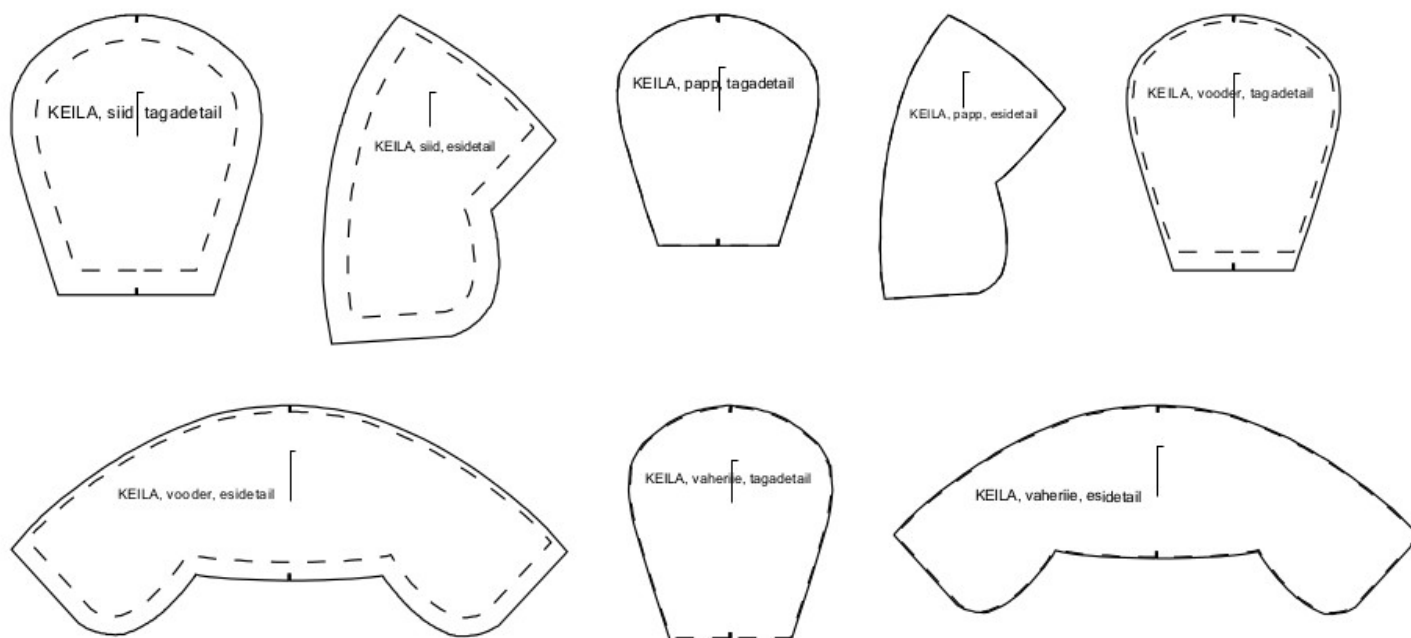
Lisa 4.3. Juuru pottmüts

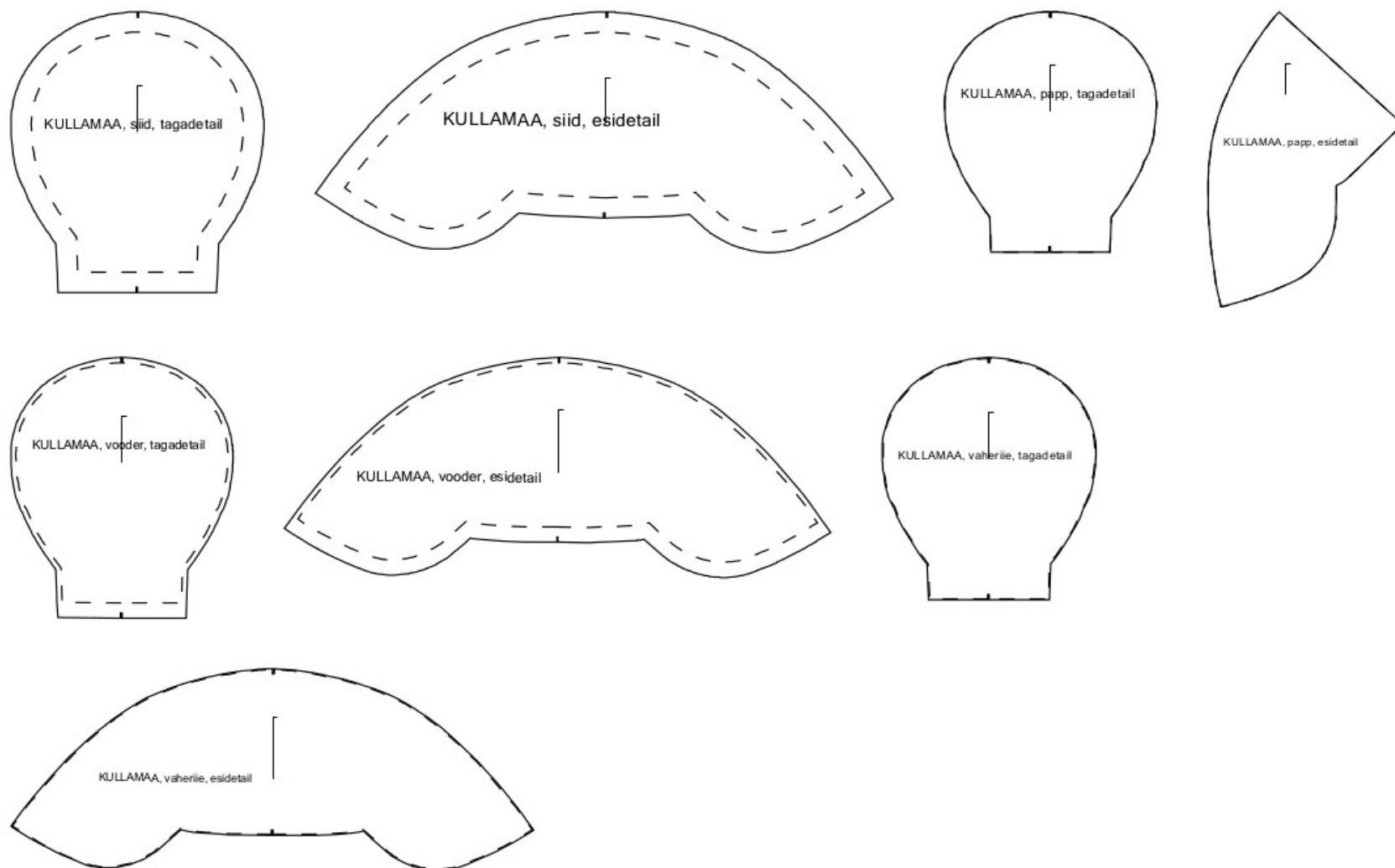
Lisa 4.4. Karja pinnmüts

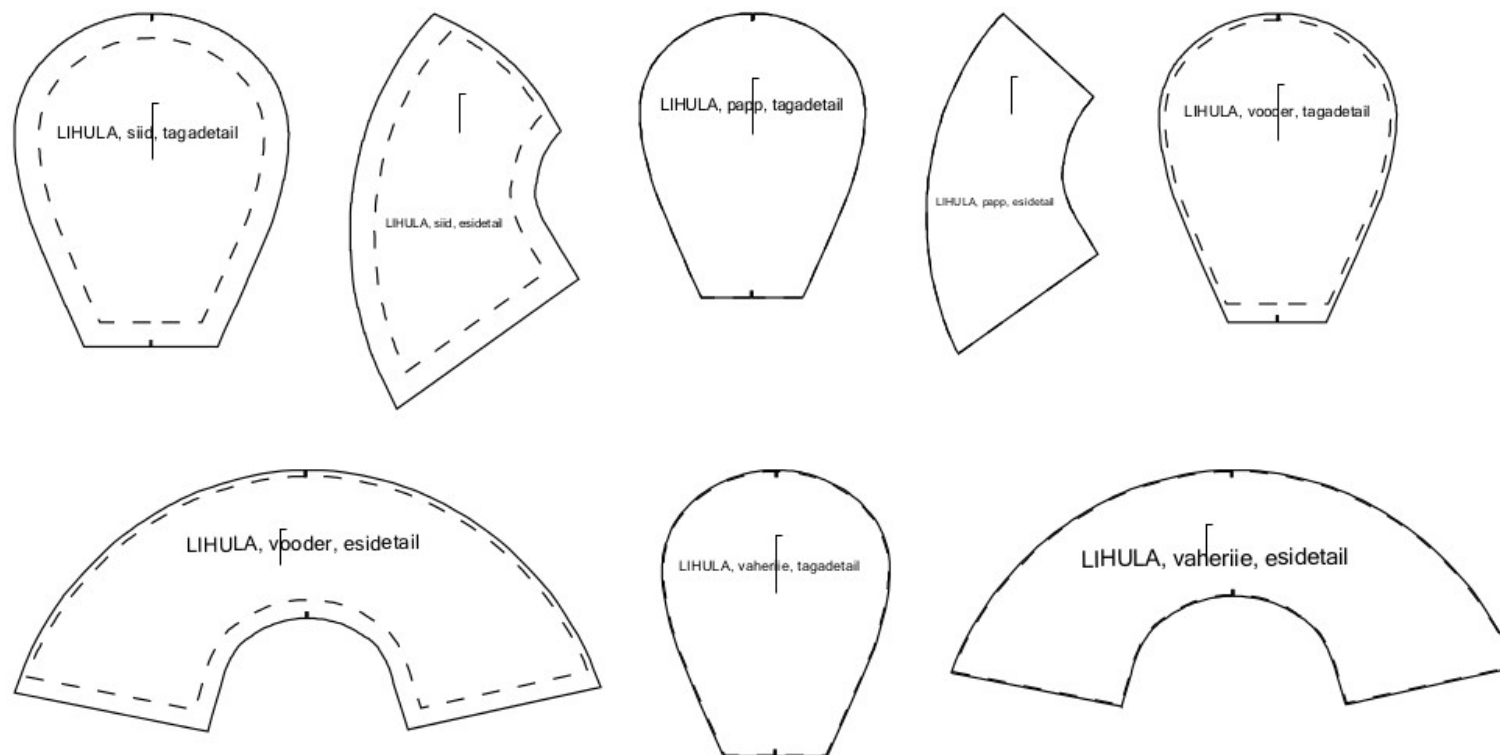
Lisa 4.5. Keila pottmüts

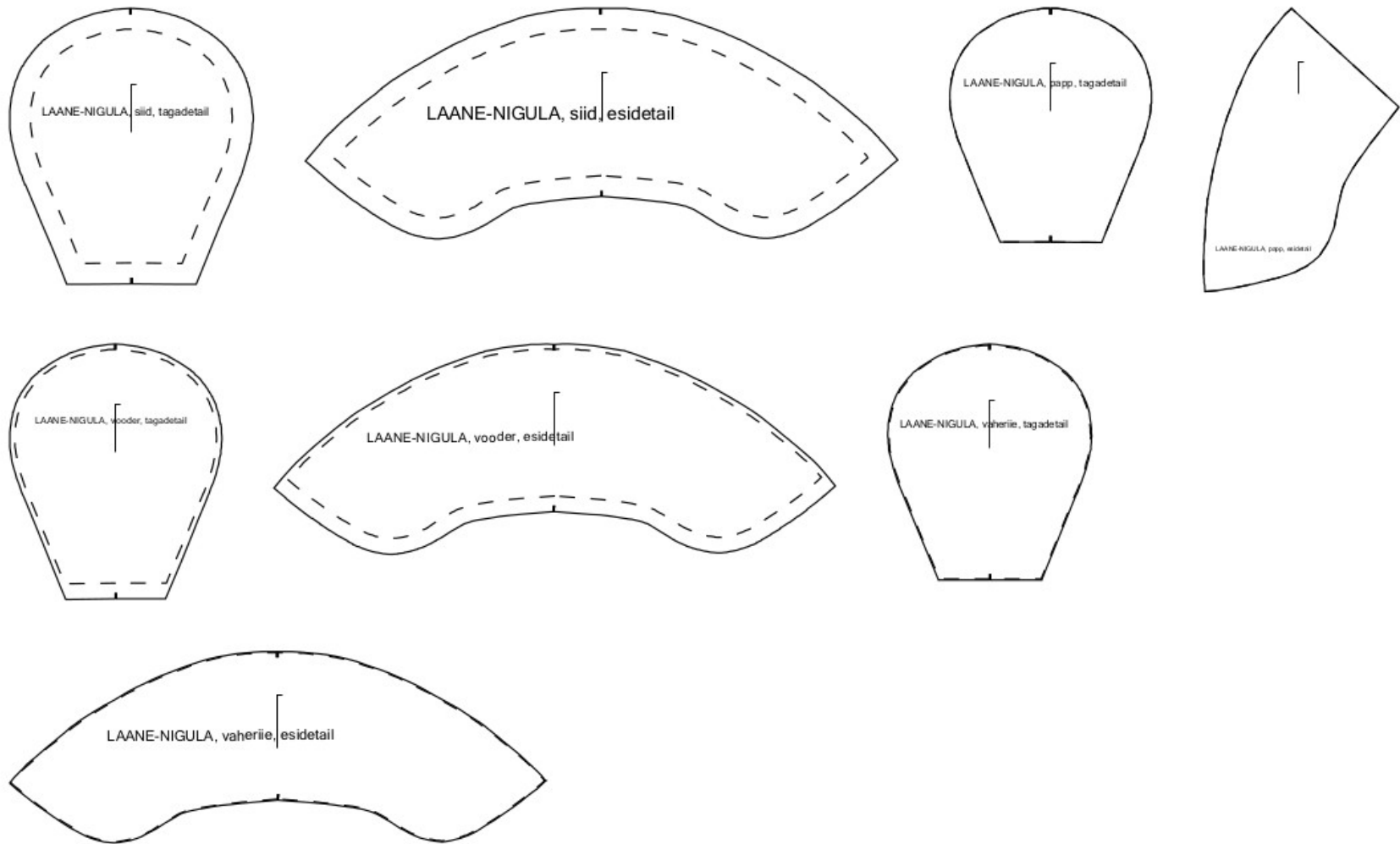
Lisa 4.6. Kullamaa kabimüts

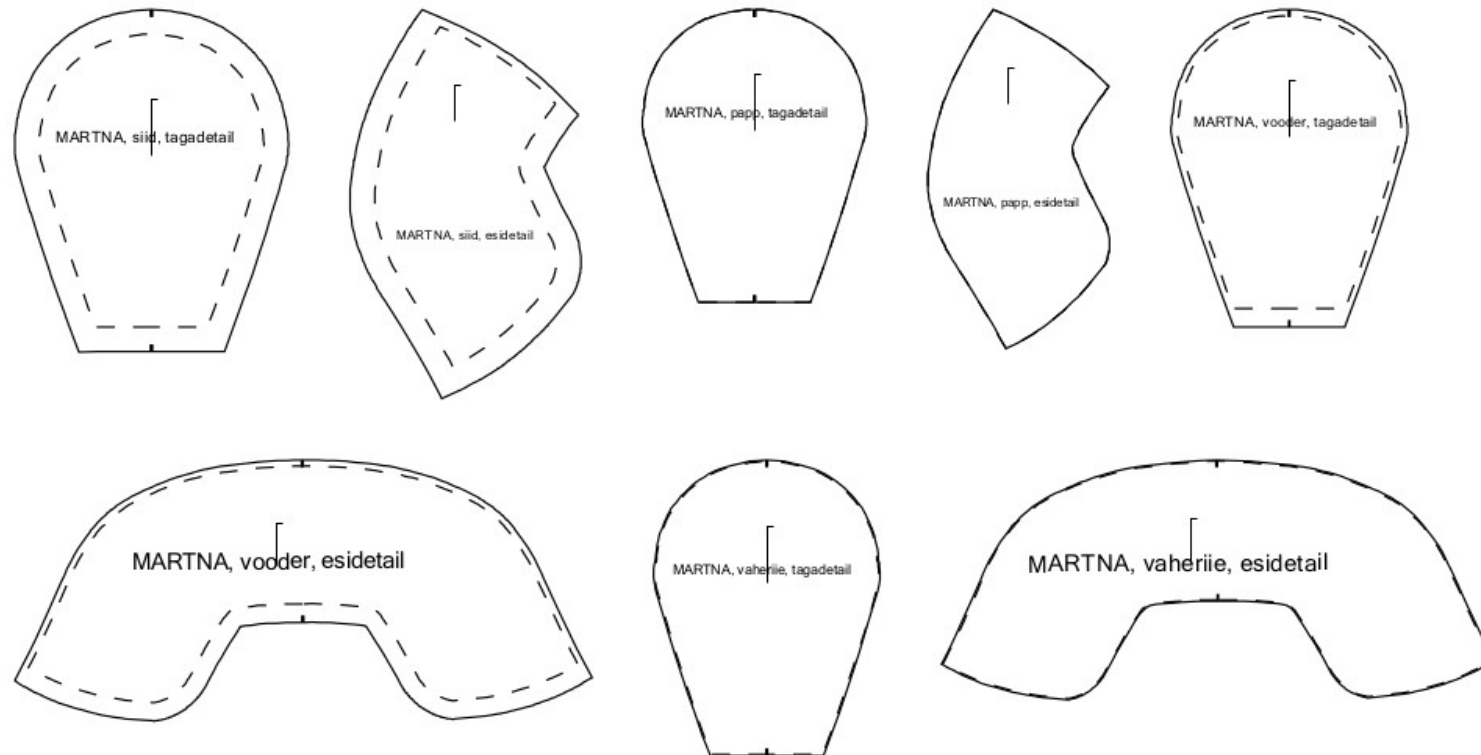
Lisa 4.7. Lihula pottmüts

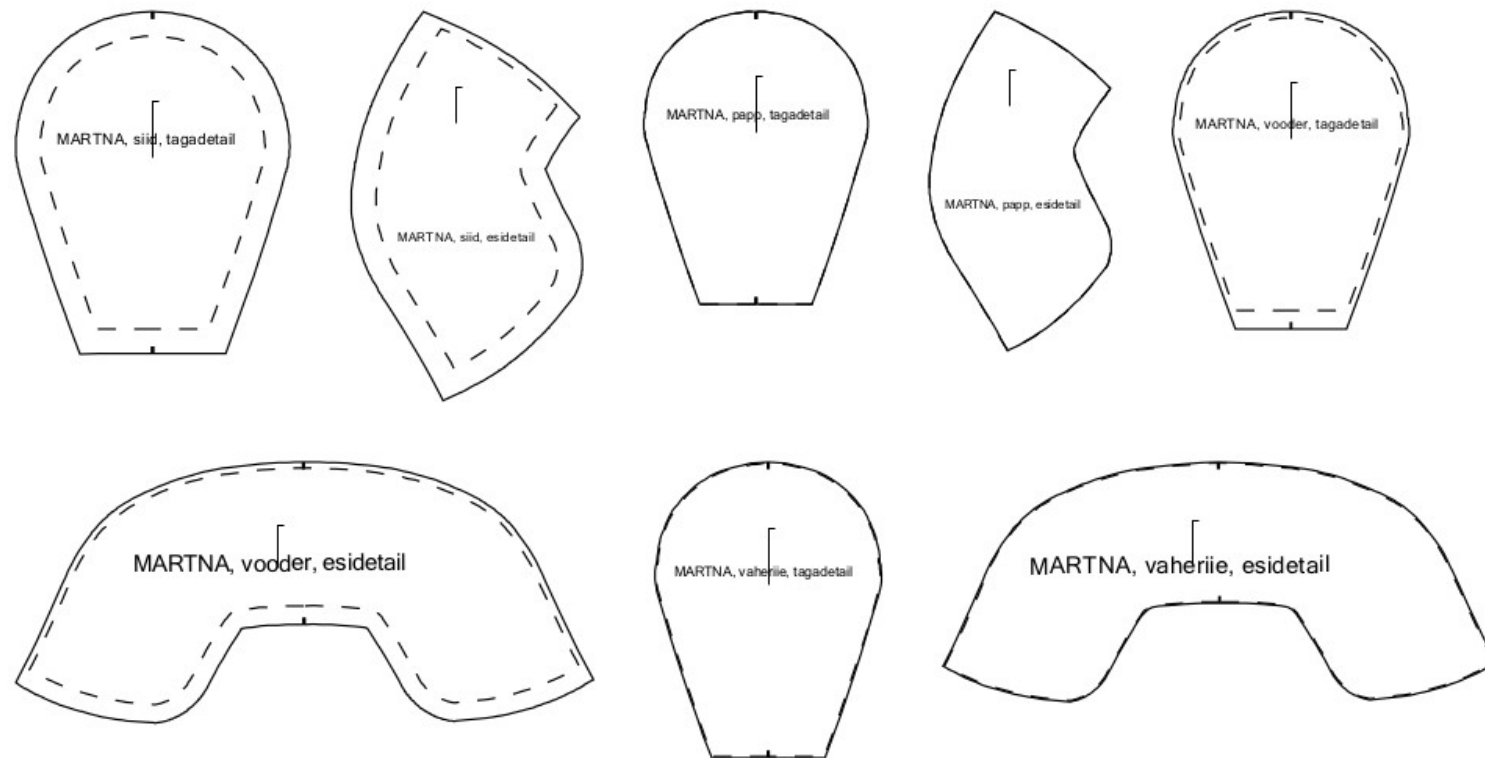
Lisa 4.8. Lääne-Nigula kabimüts

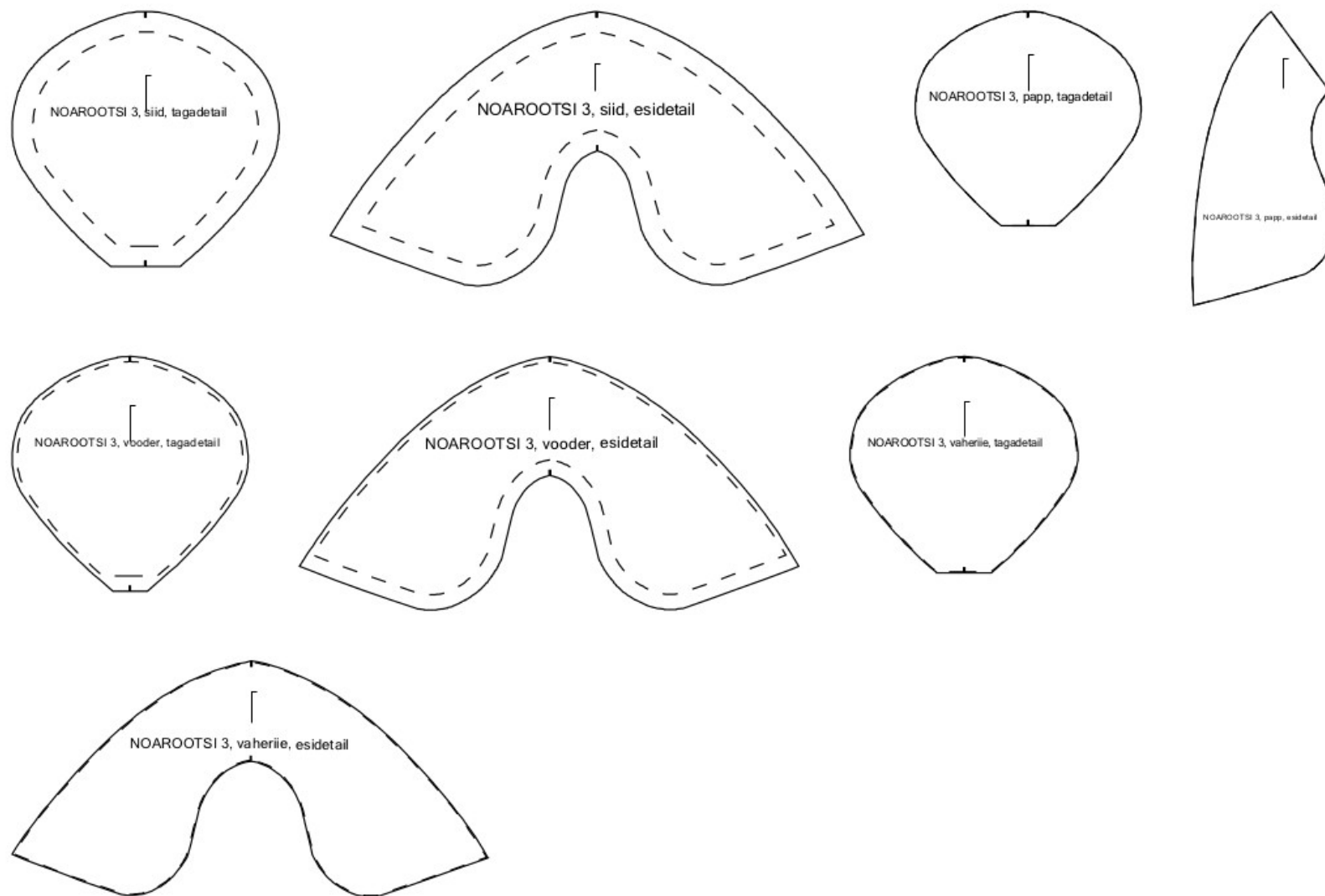
Lisa 4.9. Martna pottmüts

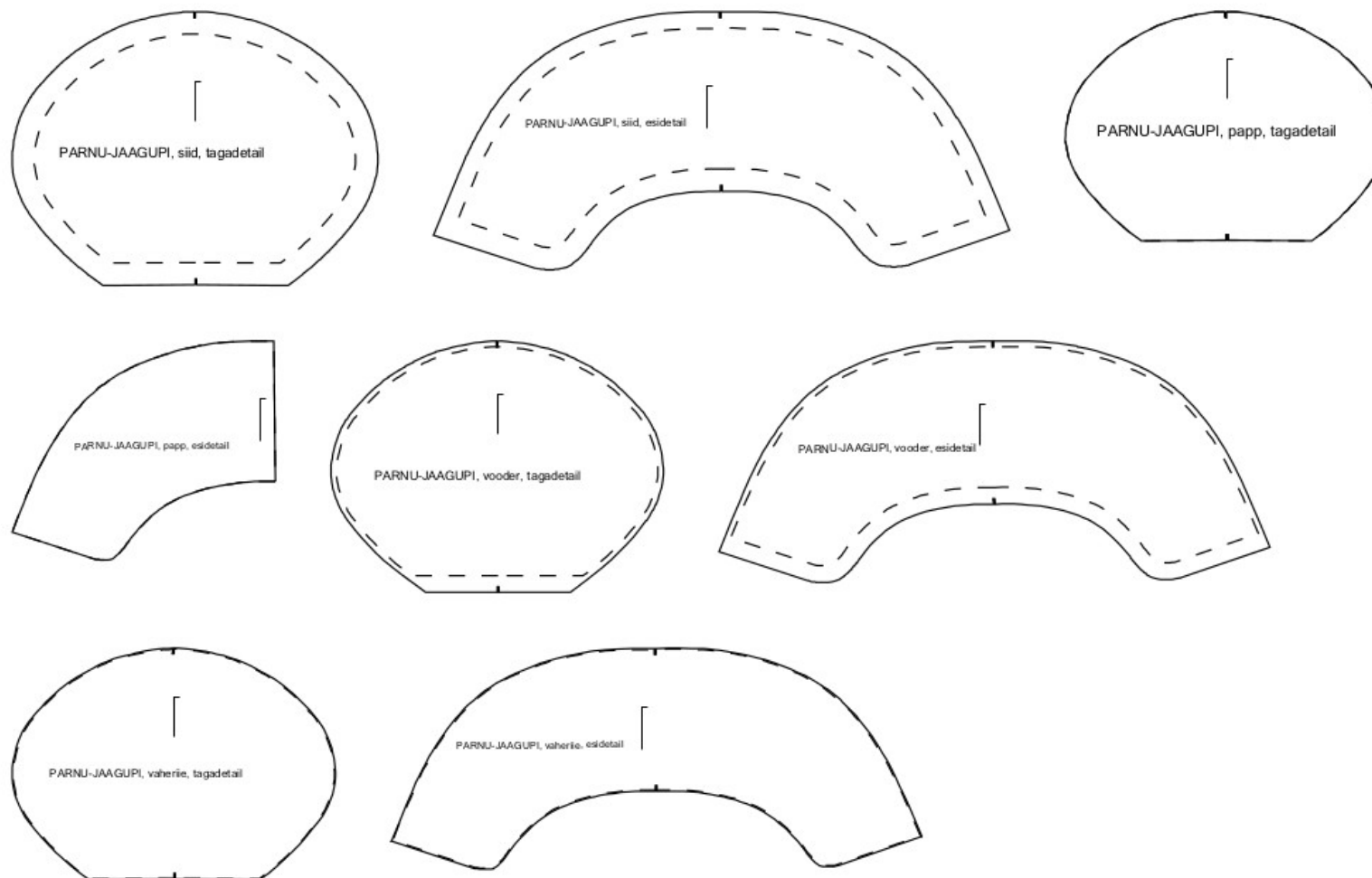
Lisa 4.10. Noarootsi pottmüts

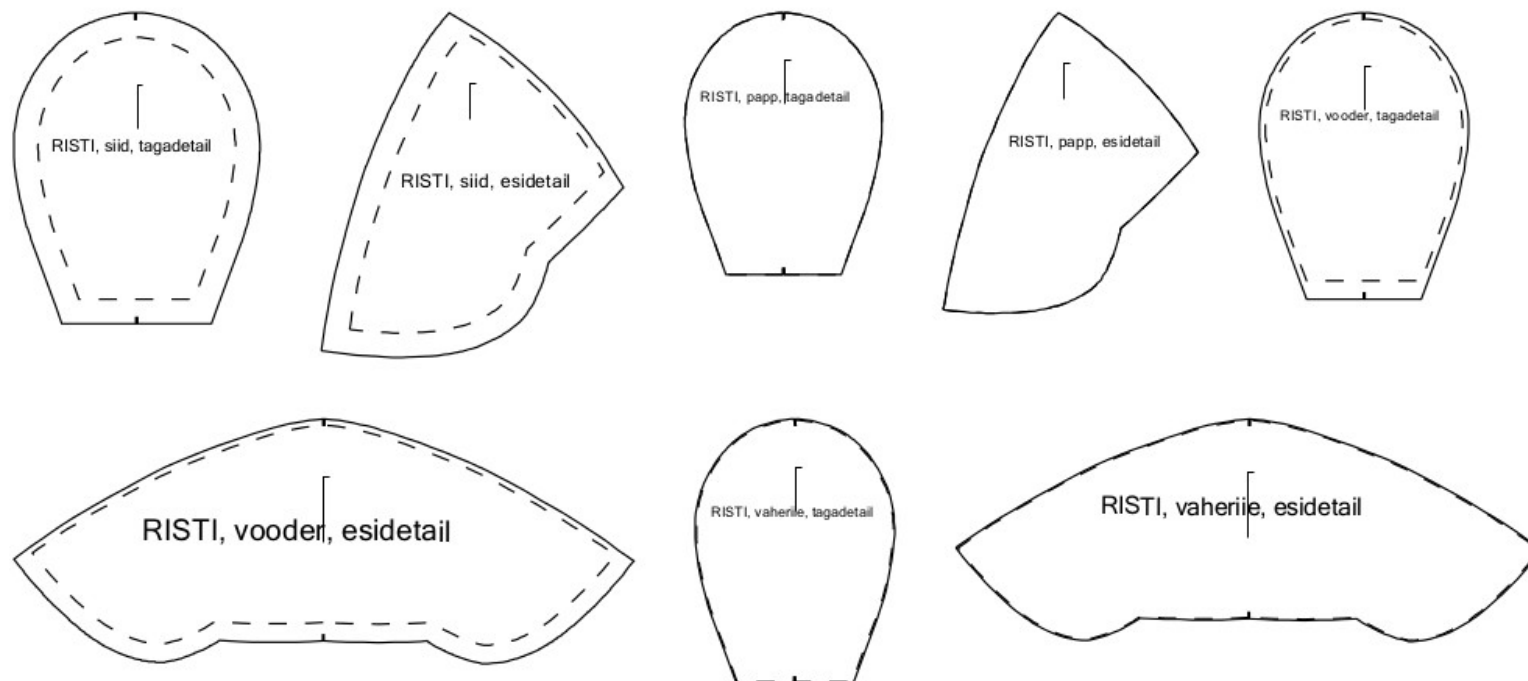
Lisa 4.11. Noarootsi kabimüts

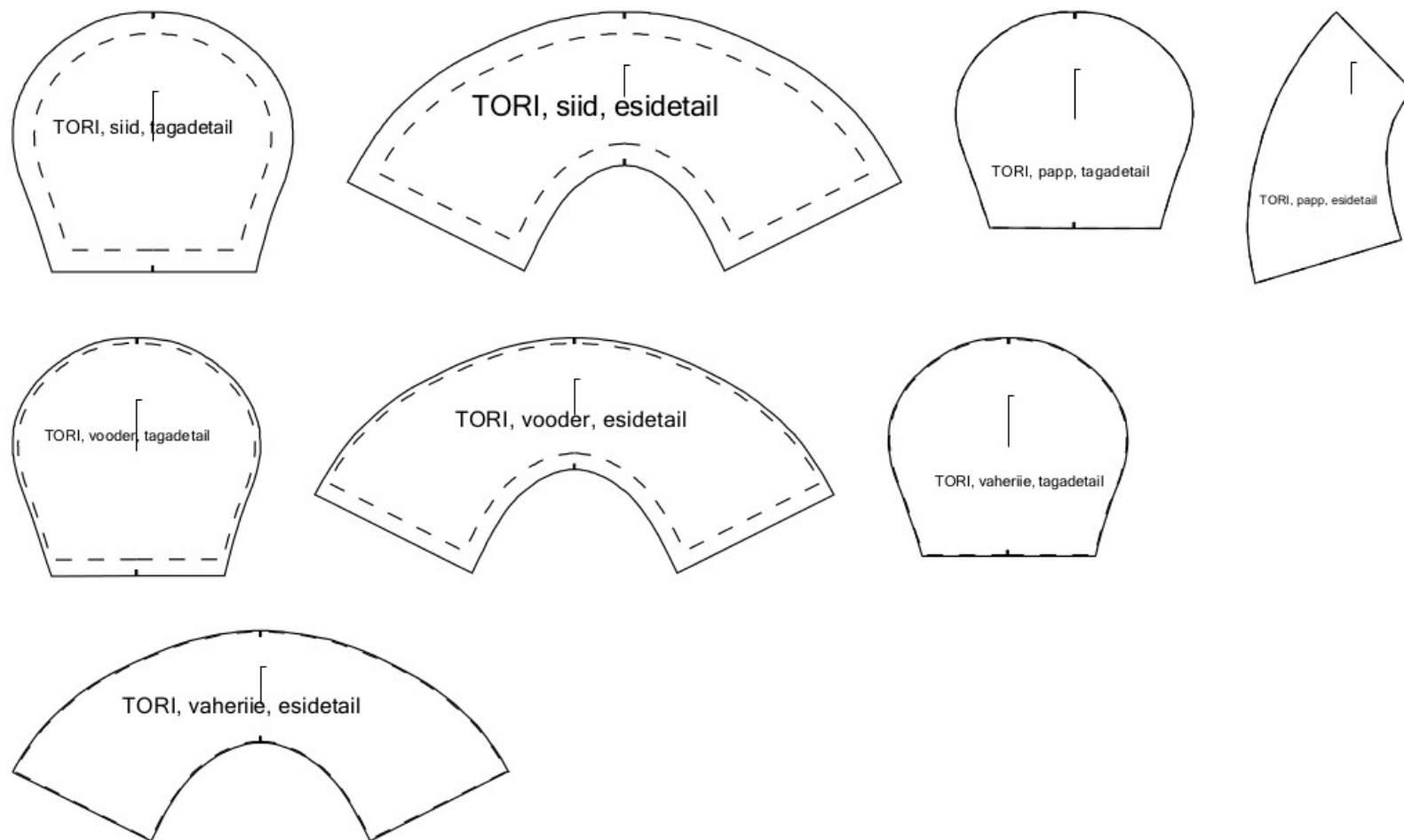
Lisa 4.12. Pärnu-Jaagupi kabimüts

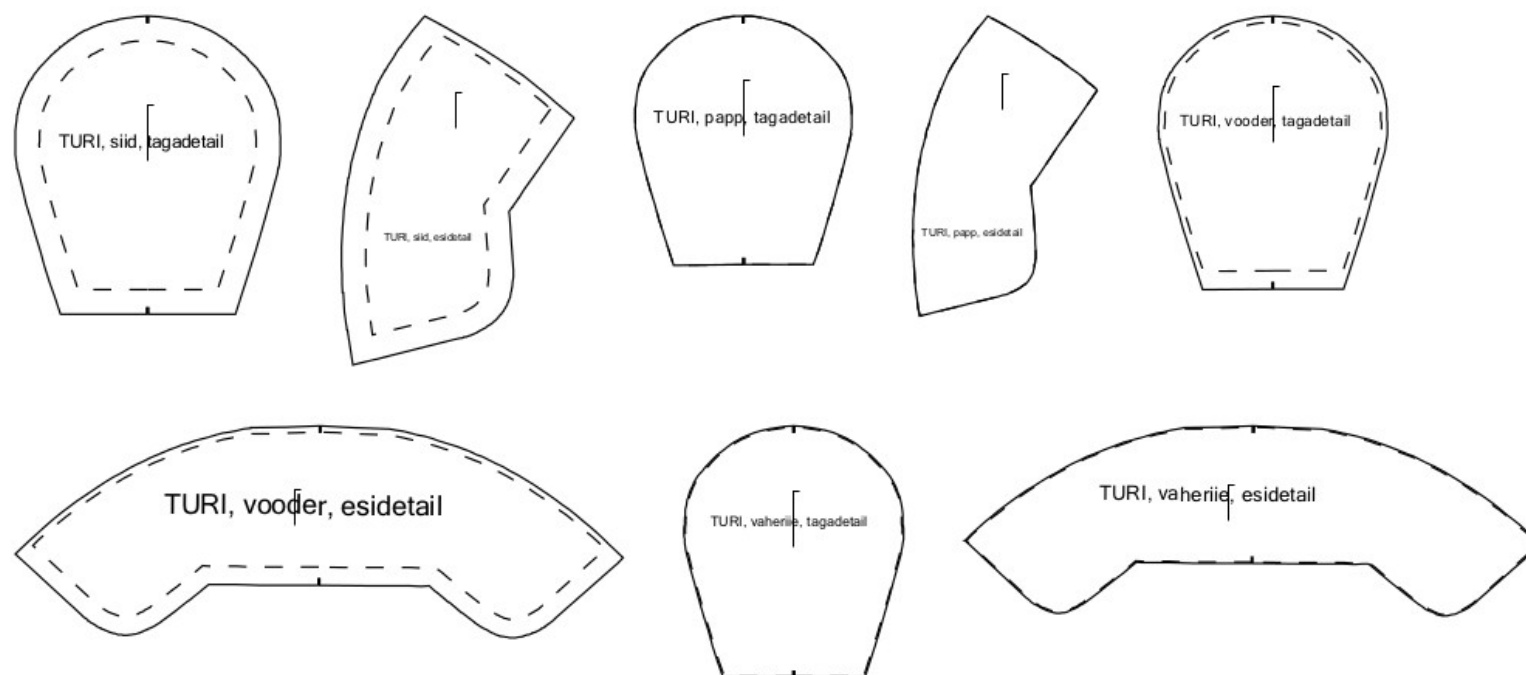
Lisa 4.13. Risti pottmüts

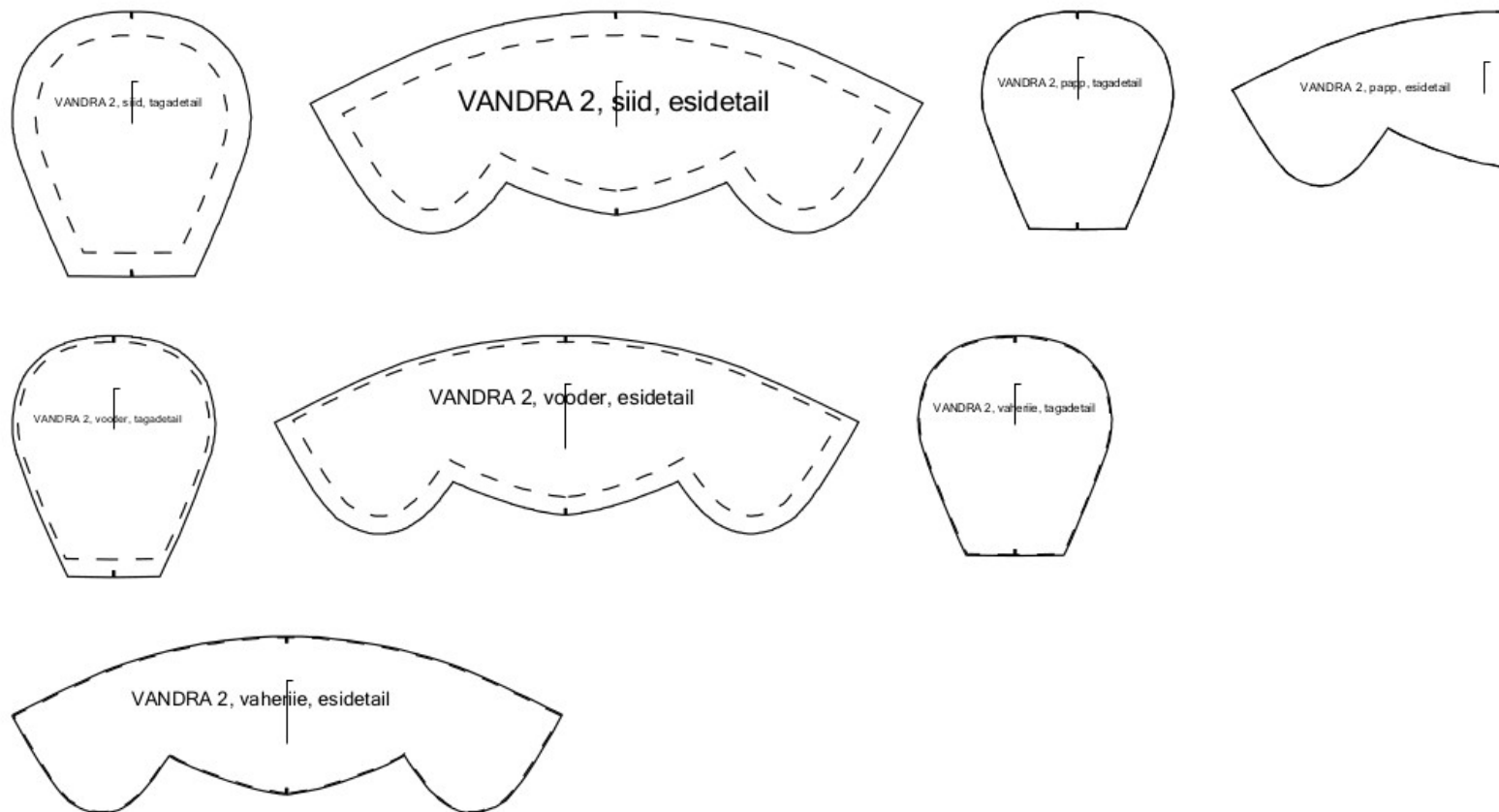
Lisa 4.14. Tori kabimüts

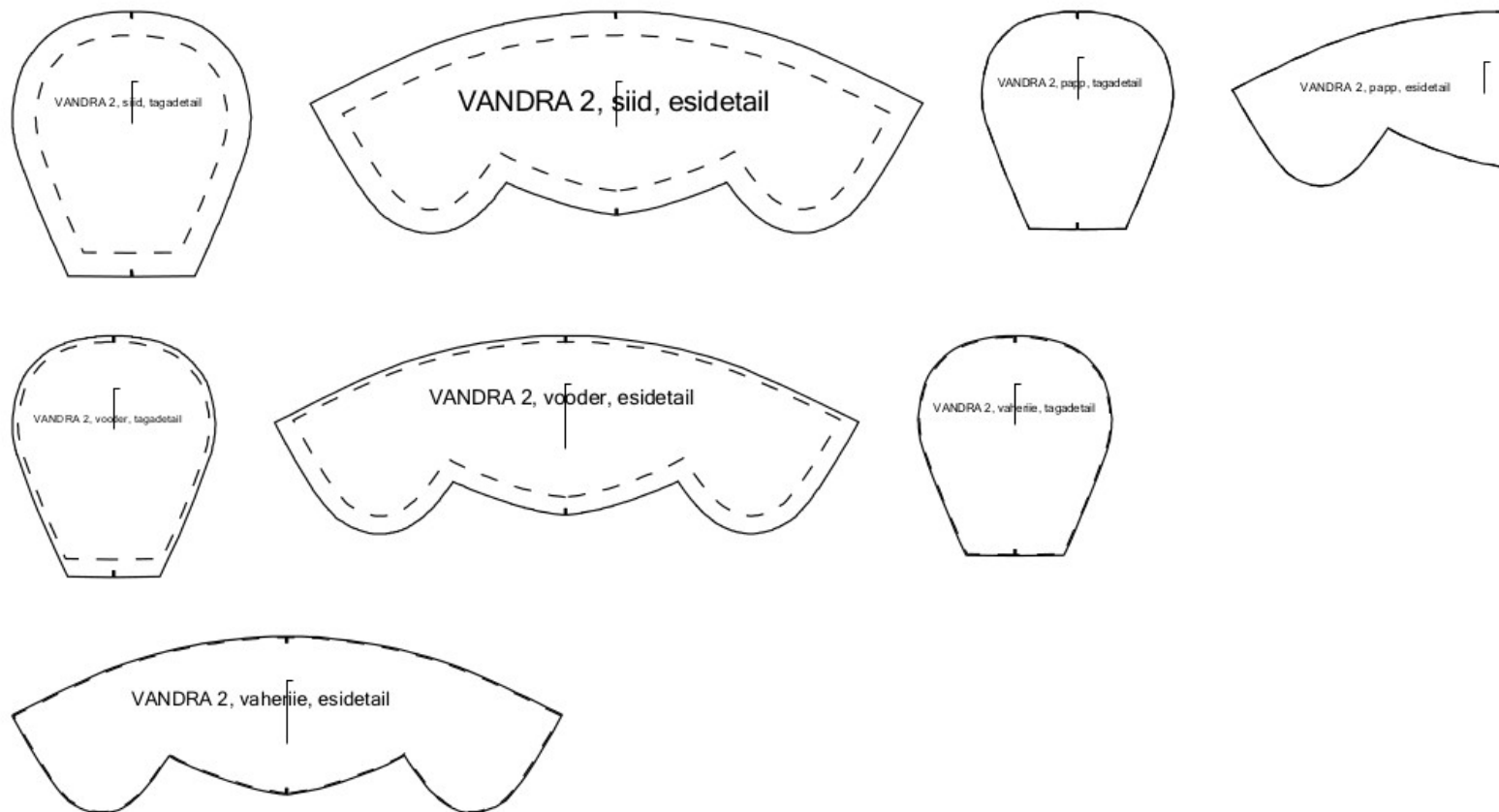
Lisa 4.15 Türi pottmüts

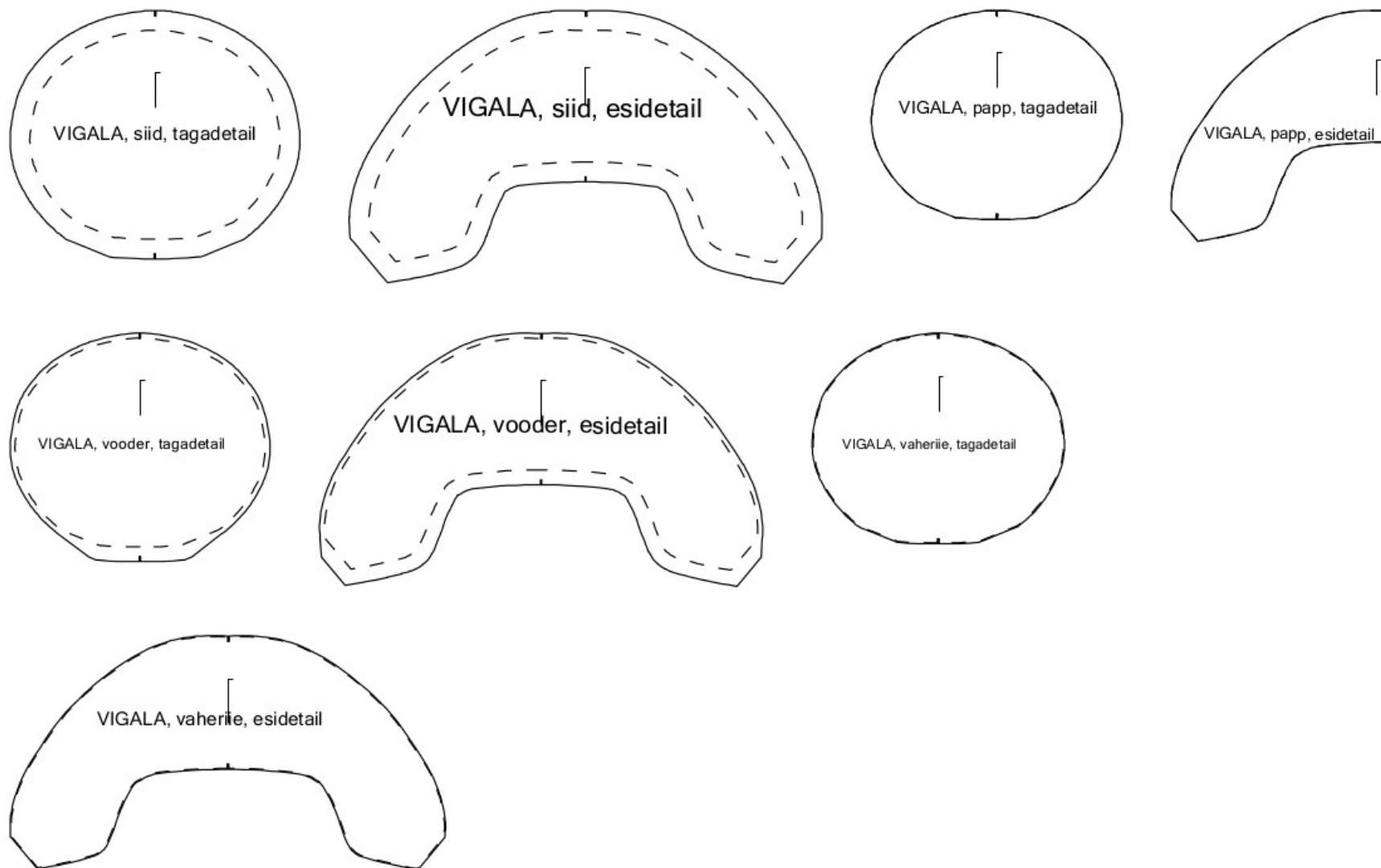
Lisa 4.16. Vändra müts

Lisa 4.17. Vändra müts

Lisa 4.18. Vigala kabimüts

Lihthitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina

Maret Lehis
(*autori nimi*)

(sünnikuupäev:

24.05.1974)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihthitsentsi) enda loodud teose
Pott- ja kabimütside algupära ja areng 18.–19. sajandil ning nende valmistamistehnoloogia
rekonstrueerimine ja arendamine
(*lõputöö pealkiri*)

mille juhendajad on Kristi Jõeste ja Reet Piiri,
(*juhendaja nimi*)

- 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu alates **06.06.2023** kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihthitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Viljandis, **20.05.2013**